

Barcelona Metròpolis

Capital en transformació

www.barcelonametropolis.cat

Número 108 – 6 €

Juny 2018

La soledat a la gran ciutat

La soledad en la gran ciudad

Els quioscos, en risc d'extinció?

Los quioscos, ¿en riesgo de extinción?

Petits paradisos en l'interior de l'Eixample

Pequeños paraísos en el interior del Eixample

Entrevista

Caterina Biscari

“En una campanya electoral, la paraula ciència no apareix mai”

“En una campaña electoral, la palabra ciencia no aparece nunca”

Dani Codina

Enfortir els vincles

Una vida més llarga, canvis socials i econòmics que trenquen el teixit social i una cultura més individualista són la llavor d'un nou fenomen: la soledat en mig de la multitud. Podem viure al bell mig d'una gran aglomeració urbana i, en canvi, sentir-nos completament sols, abandonats. Estar sol no és el mateix que sentir-se sol. Pot haver-hi una soledat desitjada, nutritiva, en la qual deliberadament busquem tranquil·litat i aixopluc davant l'allau d'estímul que rebem. Però hi ha també una altra soledat sobrevinguda, indesitjada i dolorosa, que afecta sobretot la gent gran i especialment les dones. És una forma de soledat enquistada que empobreix la vida, afecta la salut i crea infelicitat. Aquesta és l'epidèmia silenciosa que ara hem de combatre, un nou repte per als governs de les grans ciutats, especialment els d'aquelles que, com Barcelona, tenen la sort de figurar entre les que gaudeixen d'una esperança de vida més llarga del món.

Per combatre aquesta epidèmia, la primera cosa que cal fer és trencar el discurs catastrofista sobre l'envelliment. Contràriament al que sovint es diu, que la població envellixi no és una catàstrofe. Al contrari. Haver doblat l'esperança de vida en menys d'un segle es pot considerar l'avenç més important de la humanitat. S'ha aconseguit gràcies a un conjunt de progressos en l'alimentació, la higiene, la salut pública i la medicina; però el més important no és que visquem més, sinó que vivim millor. Com diu l'hel·lenista Pedro Olalla, hem de trencar la idea de vellesa associada a la decrepitud. No només hem guanyat anys de vida; hem guanyat anys de vida en bona salut.

Una altra cosa és que, com a societat, encara no hem estat capaços de trobar la manera d'aprofitar en benefici de tots aquesta longevitat guanyada. És el model econòmic, i no la demografia, el que converteix l'envelliment de la població en un problema social. No té cap sentit que una persona amb una expectativa de vida de vuitanta-cinc anys sigui declarada sobrera, a l'efecte de productivitat, als

cinquanta-cinc o als cinquanta-vuit, quan encara li falta per viure gairebé la meitat de la vida. En el nostre model econòmic, perdre la feina, jubilar-se prematurament, comporta sovint un empobriment i, en molts casos, l'exclusió i la mort civil.

A més de garantir recursos materials i socials per a una vellesa digna, hem de vetllar per enfortir i preservar el teixit social, la malla de recursos i relacions personals i socials que fan que les persones rebin escalfor i protecció de la comunitat i puguin compartir amb els altres la seva vàlua. Precisament perquè la nostra és una cultura oberta i relacional, les nostres expectatives són més altes que als països nòrdics. La soledat se'ns fa aquí més dolorosa. Però a la cultura mediterrània també tenim una sèrie d'eines culturals que hem de posar en valor i que es poden enfortir amb polítiques públiques: la família, que ja no és autoritària i adopta ara múltiples formes, com a nucli central de solidaritat intergeneracional; el barri, com a espai de convivència; les entitats socials i culturals, com a eina de relacions, participació i creativitat. En tots aquests àmbits es pot intervenir per prevenir la soledat, l'aïllament i l'exclusió social.

A més de prevenir la soledat, hem de donar resposta a aquells que ja la pateixen, estar amatents a alguns canvis socials que poden comportar aïllament i sobrecàrrega. A diferència d'èpoques anteriors, on la família extensa repartia les càrregues entre diferents generacions, la tasca de cuidar és ara més horitzontal. La dependència d'una persona gran recau sovint sobre una altra persona gran. Sabem que al voltant del 40% dels més grans de seixanta-cinc anys viuen sols amb la seva parella. Això vol dir que, quan falti un dels dos, l'altre viurà sol, de manera que el problema de la soledat tendirà a créixer en els propers anys. Enfortir els vincles, protegir el teixit social i donar una resposta als qui ja pateixen: aquest és el repte. ■

Milagros Pérez Oliva
Directora de
Barcelona Metròpolis

ÍNDEX

1 Editorial

4 Entrevista

Caterina Biscari: "En una campanya electoral, la paraula ciència no apareix mai" Núria Jar

8 Dossier. La soledat a la gran ciutat

L'epidèmia silenciosa que comença a fer soroll
Laura Coll i Planas

Reforçar els vincles, una política de ciutat
Gerardo Santos

Sols en la multitud Walter Oppenheimer

Les relacions socials milloren la salut
Raquel Paz Caballero

La soledat al final de la vida Ramon Bayés

Aïllats en els temps d'internet
Francesc Núñez Mosteo

28 En trànsit

Pedro Olalla: "Hem perdut la capacitat de pensar en la vellesa sense pensar en la decrepitud"
Milagros Pérez Oliva

30 Visions urbanes

Marina Garcés, la veu de la 'generació Princesa'
Joan Carbonell

33 Entitats

Col·lectiu Ronda: els advocats dels febles
Ariadna Trillas

36 Reportatge

El quiosc de premsa, un invent de 1888 en perill d'extinció Lluís Permanyer

El futur (incert) dels quioscos Jordi Rovira

43 Reportatge

Petits paradisos: jardins ocults als interiors d'illa de l'Eixample Laia Teruel

50 El relat

Barcelona Lolita Casa Lolita Bosch

51 Memòries

Maig de 1968, entre l'activisme esquerranista i la contracultura José Luis Martín Ramos

54 Llibres

Tres històries de la ciutat submergida Francesc Bombí

El mètode montalbanià de mirar Barcelona
J. Ernesto Ayala-Dip

Frankenstein passeja per Barcelona
José Ángel Montañés

Barcelona Metròpolis Número 108. Juny 2018

Editor Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castaño, Jordi Campillo Gámez, Bertran Cazoria Rodríguez, Marc Andreu Acebal, Águeda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralt Brunet

Edició i producció

Direcció de Comunicació. Águeda Bañón, directora

Direcció de Serveis Editorials. José Pérez Freijo, director
Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona. Tel. 93 402 30 99

Direcció Milagros Pérez Oliva

Coordinació editorial Marga Pont

Edició de textos Jordi Casanovas

Col·laboradors J. Ernesto Ayala-Dip, Ramon Bayés, Francesc Bombí, Lolita Bosch, Joan Carbonell, Laura Coll i Planas, Núria Jar, José Luis Martín Ramos, José Ángel Montañés, Francesc Núñez Mosteo, Walter Oppenheimer, Raquel Paz Caballero, Lluís Permanyer, Jordi Rovira, Gerardo Santos, Laia Teruel, Ariadna Trillas

Maquetació Gerard Medina

ÍNDICE

59 Editorial

60 Entrevista

Caterina Biscari: "En una campanya electoral, la paraula ciència no apareix mai" Núria Jar

64 Dossier. La soledad en la gran ciutat

La epidemia silenciosa que comença a fer-se oír
Laura Coll i Planas

Reforçar els vincles, una política de ciutat
Gerardo Santos

Sols en la multitud Walter Oppenheimer

Les relacions socials milloren la salut
Raquel Paz Caballero

La soledad al final de la vida Ramon Bayés

Aïllats en els temps d'internet
Francesc Núñez Mosteo

84 En trànsit

Pedro Olalla: "Hem perdut la capacitat de pensar en la vejez sense pensar en la decrepitud"
Milagros Pérez Oliva

86 Visiones urbanas

Marina Garcés, la veu de la 'generació Princesa'
Joan Carbonell

89 Entidades

Colectivo Ronda: los abogados de los débiles
Ariadna Trillas

92 Reportaje

El quiosco de prensa, un invento de 1888 en peligro de extinció Lluís Permanyer

El futuro (incierto) de los quioscos Jordi Rovira

99 Reportaje

Pequeños paraísos: jardines ocultos en los interiores de manzana del Eixample Laia Teruel

106 Memorias

Mayo de 1968, entre el activismo izquierdista y la contracultura José Luis Martín Ramos

108 Libros

Tres historias de la ciudad sumergida Francesc Bombí

El método montalbiano de mirar Barcelona
J. Ernesto Ayala-Dip

Frankenstein pasea por Barcelona
José Ángel Montañés

112 El relato

Barcelona Lolita Casa Lolita Bosch

Fotografia Albert Armengol, Dani Codina, Ferran Nadeu, Josep Pagà Carbonell, Pere Virgili, Vicente Zambrano Arxius i agències: Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), AFP, Getty Images

Portada i contraportada Patossa

Il·lustracions Patossa, Mireia Zantop

Correcció i traducció L'Apòstrof SCCL, Tau Traduccions, Francesc Soto

Producció Maribel Baños

Distribució M. Àngels Alonso

Dipòsit legal B. 37.375/85 **ISSN** 0214-6223

Adreces electròniques www.bcn.cat/bcnmetropolis –

<http://twitter.com/bcnmetropolis> – bcnmetropolis@bcn.cat

Els articles de col·laboració expressen l'opinió dels seus autors, no necessàriament compartida pels responsables de la revista. Els continguts de *Barcelona Metròpolis* es troben disponibles al lloc web de la publicació sota una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya. Més informació a www.bcn.cat/bcnmetropolis.

Entrevista: **Núria Jar** Periodista especialitzada en ciència. Fotos: **Pere Virgili**

Caterina Biscari

“En una campanya electoral, la paraula ciència no apareix mai”

L'Alba és el laboratori de llum de sincrotró més important de la Mediterrània i del sud-oest d'Europa; tanmateix, és un gran desconegut de la societat barcelonina en general.

A Cerdanyola del Vallès un anell de 300 metres de circumferència, en el qual els electrons fan voltes a la velocitat de la llum, permet observar la constitució de la matèria. El sincrotró Alba és un microscopi gegant que

amb la seva llum permet observar de què estan fetes les coses, així com determinar la posició que ocupen els àtoms gràcies a la seva precisió. La italoespanyola Caterina Biscari dirigeix aquest accelerador de partícules, el més important

de la Mediterrània i del sud-oest d'Europa, des de 2012, dos anys després de la seva inauguració oficial. Biscari, física experimental amb experiència en acceleradors, també és membre de diversos grups consultius internacionals, com el de l'Organització Europea per a la Investigació Nuclear (CERN, sigla de la seva denominació en francès), amb seu a Ginebra.

Com funciona el sincrotró Alba?

Quan ens fan una radiografia, els raigs X ens travessen el cos per aconseguir una foto del nostre interior. Aquí fem el mateix, però la llum que utilitzem és la de sincrotró, un tipus de radiació emesa per electrons que viatja a velocitats properes a les de la llum. L'accelerador, un anell de 300 metres, té vuit finestres que donen a laboratoris des d'on els investigadors observen la matèria. Les seves mostres poden ser des de cèl·lules fins a materials, com el liti de les bateries dels mòbils.

L'Alba és el laboratori de llum de sincrotró més important de la Mediterrània i del sud-oest d'Europa. Com

pot ser que hi hagi persones que coneguin el gran col·lisionador d'hadrons (LHC) del CERN i no sàpiguen que aquí hi ha el sincrotró Alba?

La societat espanyola no és conscient de la importància de la recerca, i això després es reflecteix en la política. En una campanya electoral, les paraules ciència i recerca no apareixen mai, cosa que és molt greu. Si la societat no demana a la política que inverteixi en ciència, la política no ho farà mai per si mateixa, perquè té molts altres interessos i assumptes urgents. A més, la inversió en ciència és a llarg termini i l'alternança dels governs és molt més ràpida. El nostre projecte va començar el 2003, amb José María Aznar i Jordi Pujol al capdavant dels governs espanyol i català, respectivament; el van inaugurar el 2010 José Luis Rodríguez Zapatero i José Montilla, en els mateixos càrrecs; van entrar en funcionament el 2012, i la utilitat s'està veient els últims anys i serà més visible en el futur. Si demanes a un polític que inverteixi en recerca perquè d'aquí a cinc anys en veurà els fruits, no ho farà, sobretot si això no li dona vots. I perquè en doni, ho ha de demanar la societat. Cal educar la societat; és la nostra assignatura pendent, però es necessiten temps i recursos per fer-ho.

En què es diferencia el sincrotró Alba de l'accelerador del CERN?

Les tecnologies són les mateixes: l'accelerador té els mateixos principis aquí que allà. Però hi ha dues diferències principals de finalitat i dimensió. La primera –i principal– és que al CERN es fa ciència pura per entendre com està constituïda la matèria, sense tenir-ne en compte les possibles aplicacions; aquí, però, es fa una ciència més aplicada. En segon lloc, el CERN és una organització internacional en la qual participen trenta països, entre ells Espanya. El seu accelerador és cent vegades més gran (30 quilòmetres enfront de 300 metres) i el pressupost molt superior.

Una estructura com el CERN només pot existir com a fruit d'una col·laboració internacional. No és una estructura que es pugui permetre un únic país, ni tan sols els Estats Units s'ho poden permetre. De tota manera, nosaltres col·laborem força amb el CERN: hi ha una contínua transmissió d'informació i de persones. Tenim projectes comuns de futur sobre noves tècniques d'acceleració. Formem part de la mateixa comunitat.

Hi ha diferents tipus d'acceleradors. Aquí teniu un accelerador lineal, un anell de propulsió de 300 metres i un anell d'emmagatzematge. Què us permet fer cadascun?

Les partícules es produeixen a partir d'un metall pesant, el tungstè, que conté molts electrons. Quan s'escalfa aquest metall a més de mil graus centígrads, les partícules carregades se n'escapen i entren en el primer accelerador lineal, on se'ls dona energia mitjançant camps elèctrics i assoleixen gairebé el 10% de l'energia final.

Després s'introdueixen en un dels acceleradors circulars on s'acceleren els electrons fins a l'energia final dels 3 gigaelectró-volts. A continuació s'extreuen d'aquest primer anell i s'injecten en el segon, on gràcies als camps magnètics se'ls dona una trajectòria circular, perquè facin voltes i produeixin llum de sincrotró.

Actualment disposeu de vuit línies de llum operatives dedicades a dues comunitats: les ciències de la vida i la ciència dels materials. Alguna d'aquestes línies de recerca és més prevalent que les altres?

Jo diria que són iguals. De les vuit línies de recerca podem dir que quatre estan dedicades a les ciències de la vida i les altres quatre a la ciència dels materials. A moltes, però, s'hi dona un doble ús. Per exemple, la línia de cristal·lografia per difracció de raigs X et permet estudiar l'estructura d'una proteïna o d'un cristall. En aquest cas, el 95% està dedicat a la recerca en ciències de la vida i el 5% restant als materials, respectivament. Però hi ha altres línies en les quals passa a l'inrevés.

Això sí que és un exemple de la multidisciplinarietat de la ciència de la qual es parla tant.

De vegades, quan tinc un dia particularment complicat, faig un volt pel hall experimental del sincrotró i parlo amb els investigadors. Passes del científic que estudia el virus de la malària al que analitza els vidres iranians de fa cinc mil anys per entendre com estaven fets. És increïble. És un privilegi poder ser aquí i ser útil a tantes comunitats científiques.

En el sincrotró també s'han investigat coses tan curioses com el sabor de la xocolata i el color groc que utilitzava Van Gogh.

Una empresa de Barcelona va utilitzar les nostres instal·lacions per analitzar com l'estructura de la xocolata canvia en funció del procés industrial al qual ha estat sotmesa. És a dir, com el refredament, l'escalfament o la quantitat de sucre n'afecten el sabor. En un altre experiment també curiós van analitzar el pernil ibèric. En aquest cas, van passar una mostra pel sincrotró per entendre si de debò era ibèric. Quan ho van fer, els vam demanar que la mostra no es limités al mil·límetre [riu]. El sincrotró té moltes aplicacions en la indústria de l'alimentació, com ara conèixer la composició i el percentatge de certs minerals en determinats aliments (el seleni en les patates, per exemple). L'alimentació és un tema molt important per al futur de la humanitat, tant per a nosaltres que vivim bé i ens podem permetre escollir com per proporcionar aliment als països on hi ha problemes greus de desnutrició.

Alba es troba en una posició privilegiada, entre coneixement, empresa i indústria.

La idea que el sincrotró Alba es construís aquí no va ser un caprici, sinó que es va triar aquesta ubicació perquè complia diversos requisits. En primer lloc, els estudis de geologia van confirmar que el sòl tenia l'estabilitat i la qualitat necessàries per fer-hi una estructura d'aquest tipus. D'altra banda, és fantàstic estar al costat de la Universitat Autònoma i del polígon d'activitat econòmica Parc de l'Alba, on tenen la seu nombroses empreses. Es pensava que el parc creixeria de manera més ràpida, però la crisi va frenar moltes inversions. Ara l'economia comença a moure's una altra vegada i comencen a sorgir empreses que poden ser usuàries del sincrotró, en sectors com la cosmètica o la mecànica. A més, l'enclavament és perfecte per la seva proximitat a Barcelona. Ens afavoreixen la capacitat d'atracció de la ciutat, que és molt gran, i la bona connexió amb l'aeroport.

Què suposa per al sincrotró Alba ser a Barcelona?

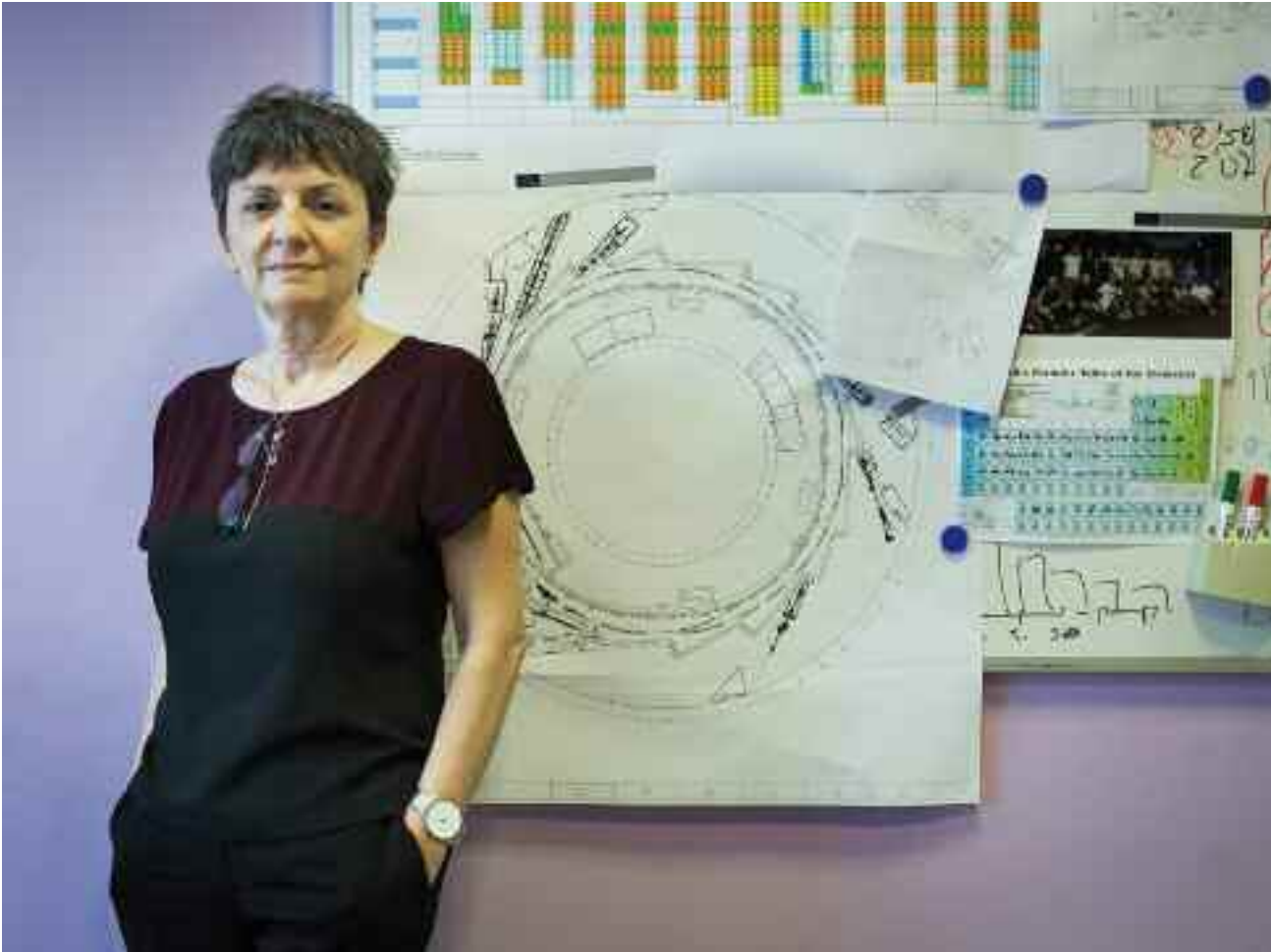
Moltíssim; ens confereix un valor afegit enorme. Barcelona és considerada pràcticament a tot el món, sobretot a Europa, com un lloc molt agradable on viure, on passar uns dies, on anar a fer un experiment. Nosaltres som una instal·lació d'usuaris. Si els usuaris venen i hi estan a gust –i no solament perquè l'experiment els surti bé i la instrumentació sigui molt bona–, tornaran. És així. És veritat que l'usuari mira més l'aspecte científic, però si hi afegeixes que el lloc és agradable, naturalment és millor. I no solament això: l'atracció que exerceix Barcelona també facilita l'arribada de personal de fora d'Espanya. Ara un 22% de la plantilla és estrangera, de divuit nacionalitats diferents. D'altra banda, Barcelona té una estructura de ciència molt potent gràcies a la política de suport a la recerca desenvolupada sobretot pel conseller de la Generalitat Andreu Mas-Colell. Alba és un dels seus fruits.

Com ens situa el sincrotró en el mapa internacional?

Molt bé. Quan parlo amb els meus companys de fora de Barcelona comprovo que estem presents al mapa científic com un dels millors sincrotrons europeus i del món. Barcelona hi apareix com la seu d'una estructura molt important. Tanmateix, la ciutat no la pren prou en consideració; jo crec que hauria de saber capitalitzar la seva presència. L'existència del sincrotró a l'àrea metropolitana és un assumpte d'interès general, però hi ha un desconeixement molt gran sobre el tema. Posem un exemple que ens ajudarà a comprendre això que dic. L'últim sincrotró que s'ha construït després de l'Alba és a Suècia i en dos anys que fa que funciona el rei ja ha anat a visitar-los diverses vegades. Aquí no és que no vingui el rei, és que no ve ni l'alcalde de Catalunya. L'alcalde de Barcelona, Ada Colau, ens havia de visitar, però finalment no ho va fer i va delegar en el primer tinent d'alcalde, Gerardo Pisarello, la presència del qual entre nosaltres, és clar, em va semblar estupenda. Carles Puigdemont també hi va ser fa uns mesos. Amb això vull dir que, efectivament, hi ha algun contacte amb els polítics, però no en el grau suficient. Barcelona hauria d'aprofitar-nos més. En el món acadèmic som molt coneguts gràcies a l'excel·lència de la nostra instrumentació, a l'operació que realitzem i als serveis que prestem; són realitats conegudes i apreciades pel món científic, però no per la societat en general.

La Fundació Women's Week l'ha nomenat Dona Científica 2018. El sostre de vidre també existeix en ciència?

El sostre de vidre és arreu, en qualsevol àmbit. El que passa és que, en ciències, som poques ja d'entrada. És veritat que ara trobem moltes més científiques joves, espero que sigui perquè la situació està canviant. Però el sostre de vidre és un problema general de la societat; és una realitat que canvia molt lentament. A Espanya la situació no és bona, però tampoc és una de les pitjors. El meu nomenament com a directora del sincrotró Alba demostra que aquí no hi va haver consideracions negatives sobre el fet que fos dona. Si observem el conjunt de les institucions similars que tenim a Europa, a part del CERN –que ara està dirigit per una dona, la italiana Fabiola Gianotti, per primera vegada en els seus

seixanta anys d'història–, el sincrotró Alba és l'única que té una directora. A Alemanya, a França, a Anglaterra, a Itàlia, a Suècia..., aquest tipus de càrrec l'exerceixen homes en tots els casos.

Caldria afegir-hi que en disciplines com la física encara hi ha menys presència de dones que en altres camps, com la biomedicina.

En ciències físiques sempre hem estat poques i continuem sent poques. Imparteixo classes sobre física d'acceleradors a la Universitat Autònoma de Barcelona. Enguany la presència d'estudiantos femenines ha millorat una mica i se situa entorn del 30%. L'altre dia corregia exàmens parcials i, per primera vegada en tres anys, em vaig trobar amb un examen en què els quatre exercicis estaven resolts a la perfecció. Es tractava d'una noia, d'una estudiant.

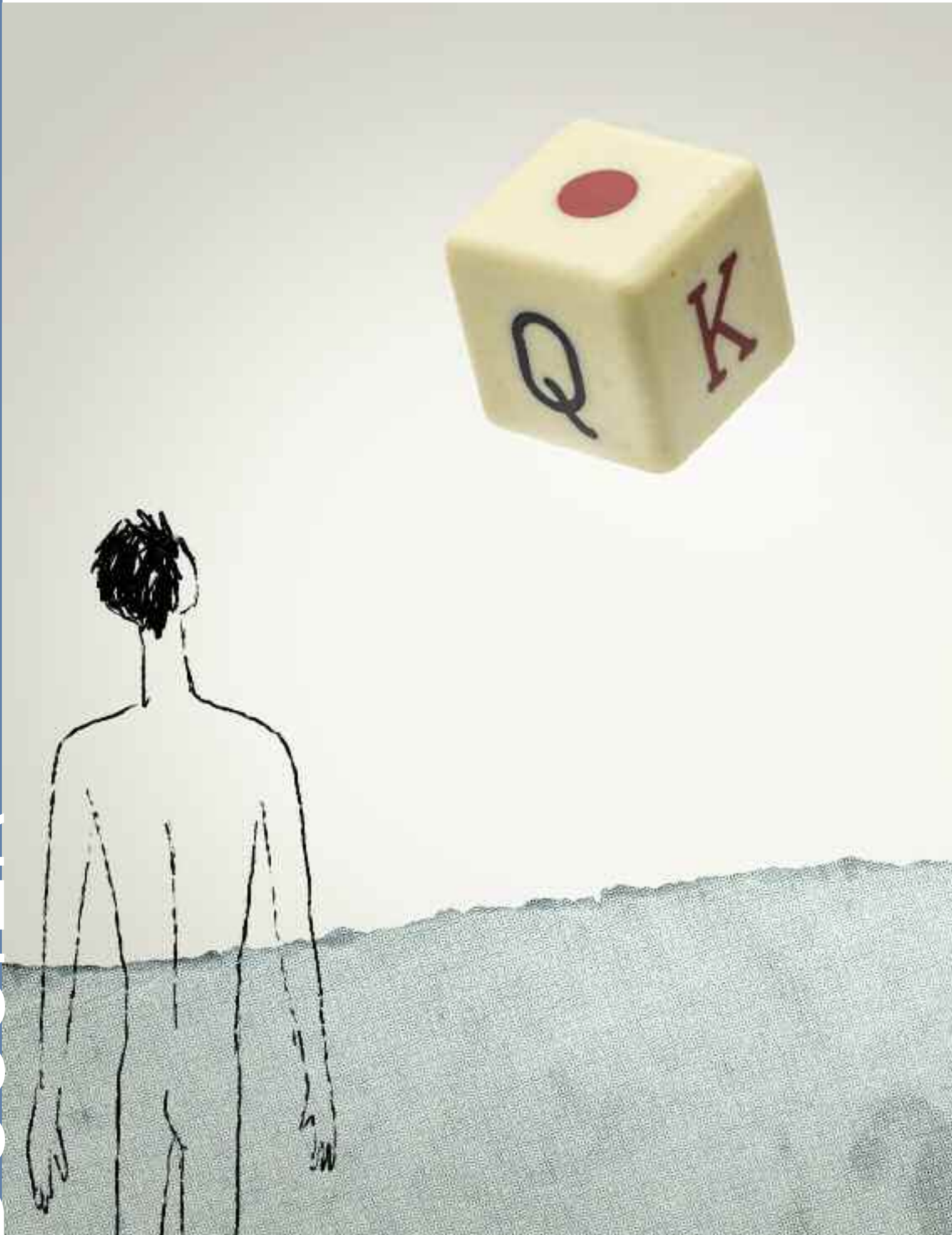
Crec que és molt important actuar a les escoles. El model de societat imposa que les nenes interioritzin que han de fer alguna cosa útil per als altres, i aleshores estudien medicina, són mestres, són infermeres... Per la seva banda, el físic, què pretén? El físic vol entendre *per què*, és curiós, això és el que el porta a estudiar físiques. És un procés egoista. Quan jo vaig estudiar física era perquè volia entendre més, encara que després fes coses molt útils per a la societat.

Això és, doncs, el que cal ensenyar a les nenes. En primer lloc, que no han de tenir por de ser egoistes i d'estudiar el que volen perquè sí, perquè els satisfà. I en segon lloc, que això que estudien perquè ho volen entendre tindrà una

utilitat per a la societat. I seran útils a la societat perquè, encara que no curin directament els malalts, facilitaran el sincrotró amb el qual milloraran el fàrmac que els administren de manera que, després, la cura tingui més probabilitats d'èxit. És una manera indirecta d'ajudar, però igualment útil. Aquest és el missatge que cal fer arribar a la societat.

Quin és l'avantatge de comptar amb dones científiques com a referents?

Estic molt contenta de la visibilitat de Fabiola Gianotti arreu del món. Estic segura que la seva figura ha convençut moltes noies d'estudiar física, perquè demostra que és possible estudiar una cosa que t'agrada i ser útil. Els models socials han de canviar. Aquest any es va llançar a Hollywood la campanya #MeToo, en un ambient que no té res a veure amb la ciència, però que revela una evolució en l'educació general en el sentit que certs temes no es poden continuar tractant com es feia fins ara. Campanyes com aquesta són positives en tots els àmbits i espero que ajudin també en el món de la ciència. ■

La soledat a la gran ciutat

La soledat es pot viure com un goig o un malestar, i també la podem sentir quan som en companyia. Probablement tots l'experimentarem en algun moment de la vida, sobretot en les etapes més avançades. En aquest dossier intentem definir què és la soledat, un fenomen complex que anirà a més en una societat en procés imparable d'envelliment i que, paradoxalment, prima sobretot els valors de la joventut. Una societat individualista en la qual, malgrat l'augment de les comunicacions electròniques, no forçosament ens tornem més sociables ni ens sentim menys aïllats.

Els autors dels articles que presentem coincideixen que la soledat fa créixer el risc de patir malalties mentals i físiques, i insisteixen en la necessitat de relacionar-se i de compartir activitats amb altres persones per reduir aquest risc. Una de les primeres mesures per alleujar el problema de la soledat de les persones grans és, efectivament, crear comunitat.

Barcelona, on hi ha més de cent mil persones més grans de seixanta anys que viuen soles, disposa de múltiples programes de suport a la gent gran, com el Servei de Teleassistència, Radars, Vincles, Amics de la Gent Gran o el programa "Baixem al carrer". Entrevistem també alguns dels protagonistes i beneficiaris d'aquests serveis, que ens mostren que una cosa tan simple com sortir de casa en bona companyia pot ajudar a recuperar les ganes de viure.

Dani Codina

Les persones grans poden arribar a sentir que ja no pertanyen al seu entorn, sigui la família, el veïnatge, el barri, la ciutat... Aquesta és una de les tres grans crisis que amenacen el procés d'envelliment.

Text: **Laura Coll i Planas** Metgessa. Doctora en Salut Pública. Responsable de recerca de la Fundació Salut i Envel·liment UAB

L'epidèmia silenciosa que comença a fer soroll

Des d'una perspectiva evolutiva s'ha definit la solitud com la set de relacions socials. És una condició psicològica i social que inclou aspectes emocionals, de malestar i cognitius, de valorar com a insuficient el suport social rebut. La solitud ens parla de la nostra vulnerabilitat i de la necessitat que tenim dels altres.

La solitud és una problemàtica que ha emergit amb força els últims anys en el debat públic, amb una força segurament inèdita. Ja fa temps que ocupa les parades de metro amb un lema d'Amics de la Gent Gran que ens recorda: "Mai vaig pensar que el pitjor de fer-se gran fos la soledat." També la Llei de la dependència va arrencar el 2006 amb un anunci que tocava aquesta fibra sensible: "Nunca más te sentirás solo". Ben coneguda des de fa anys, la trajectòria d'accions per combatre-la ha estat llarga. La ciutat de Barcelona s'hi enfronta amb un munt d'iniciatives explícites, que inclouen activitats de les entitats del tercer sector i serveis municipals com la Teleassistència, Radars i VinclesBCN, a més d'espais de participació com els casals,

els centres cívics, les biblioteques i una extensa proposta d'activitats culturals. Però, què significa la solitud per a la ciutat?, per als barris?, per a les escales de veïns? I per a les nostres vides individuals?

Segons el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, "solitud" i "soledat" són paraules sinònimes per referir-nos a diversos estats. Hi ha la solitud vinculada al benestar, a la creativitat; aquesta solitud és sovint anomenada com a volguda, desitjada, és la que ens permet sentir-nos bé, acompanyats de nosaltres mateixos. I també hi ha la solitud vinculada al malestar, a sentir-se sol o sola, a desitjar suport social en una quantitat i d'una qualitat que no es corresponen amb el que realment es rep, o amb el que es percep com a dispo-

nible. Per tant, el mateix estat d'estar sol/a pot anar associat a un estat de benestar o de malestar; i també podem sentir soledat estant en companyia. A més, la solitud pot ser social o emocional. En la social predomina la manca de xarxa d'amics i coneguts, mentre que l'emocional fa referència a una manca de confidents íntims. Finalment, caldria diferenciar solitud i aïllament social: la primera és una percepció subjectiva, mentre que el segon es defineix com la manca objectiva de relacions socials, i el seu contrari és la integració social.

Des d'una perspectiva evolutiva s'ha definit la solitud com la set de relacions socials. És una condició psicològica i social que inclou aspectes emocionals, de malestar, i cognitius, de valorar com a insuficient el suport social rebut.

A partir de la constatació que la solitud ens preocupa cada vegada més com a causa de malestar, centrarem l'article a reflexionar sobre aquesta qüestió.

Les tres grans crisis del procés d'envelliment

La soledat de les persones grans ha estat vinculada amb tres grans crisis que poden tenir lloc en el procés d'envelliment: la crisi d'identitat, la d'autonomia i la de pertinença. La crisi d'identitat fa referència a la persona gran que sent que ja no és qui era. La d'autonomia afecta les persones que pateixen per no poder fer el que volen fer. La de pertinença ens parla de les persones que senten que ja no pertanyen al seu entorn, sigui la família, el veïnatge, el barri, la ciutat..., i és que el món està canviant d'una manera que exclou les persones grans i aquestes es troben davant del repte difícil d'adaptar-s'hi si no volen viure en l'exclusió. En el mateix sentit, cal remarcar que vivim en una societat enfocada als valors juvenils i que és edatista, és a dir, que discrimina per raons d'edat, circumstància estretament lligada a l'existència de prejudicis envers les persones grans, que contribueixen a invisibilitzar-les i a donar-los l'esquena.

Estem habituats a pensar que un país mediterrani com el nostre està centrat en la vida social i familiar. Però és un fet que la solitud es pateix especialment al països del sud i de l'est d'Europa, més que no pas als del centre i del nord. Aquest gradient nord-sud ha estat àmpliament estudiat. Precisament el fet de tenir altes expectatives sobre el nostre entorn social –per exemple, quan i quant ens han de visitar i cuidar els nostres fills quan siguem grans– facilita que hi hagi una discrepància entre el suport social rebut realment i el que la persona espera, discrepància que, tal com hem explicat, és la base de la solitud.

Parlant del nord d'Europa, és una cita obligada *La teoría sueca del amor*, un premiat documental de 2015 del director italià Erik Gandini, que fa un retrat molt particular de la societat sueca. Ens mostra com a Suècia moltes persones viuen soles, es reproduïen soles i moren soles. Explica que aquestes maneres de viure arriben a partir de la voluntat política d'assolir un millor estat del benestar fent que les persones assoleixen la independència i l'autosuficiència reals. Les imatges que es mostren, els missatges que envia el documental i les històries en què aprofundeix, fan referència a tota una manera de viure i a unes estructures de país que ho permeten i ho fomenten. Més enllà de si és una visió completa o esbiaixada de la societat sueca, el documental ens fa pensar: anem cap aquí també nosaltres, que som tan

mediterràniament socials? Volem anar-hi realment? A Suècia, atesa la quantitat de persones que morien soles a casa, els ajuntaments van crear un departament encarregat d'identificar-les, de gestionar-ne els béns i l'herència i de buscar-ne possibles familiars. A Barcelona, en canvi, quan l'any 2008 els Serveis Socials del Camp d'en Grassot van detectar que havia mort sola una persona gran a casa i que ningú no se n'havia adonat, es va idear el programa Radars per reforçar les xarxes veïnals i evitar que una mort així tornés a passar desapercebuda a la nostra ciutat. Són respostes certament diferents davant el mateix fenomen que porten a models diferents de ciutat.

Repesquem la idea de la independència de les persones les unes de les altres, una idea socialment molt valorada, tal i com manifesta la campanya d'IKEA "Benvingut a la república independent de casa meua". Les persones naixem com a dependents dels nostres pares i mares per sobreviure, i anem assolint independència en certes activitats. I, en determinats casos, per circumstàncies específiques com ara malalties, depenem temporalment o permanentment dels altres. Però, en general, ens agrada pensar que en l'edat adulta assolim l'estat d'independència.

Tanmateix, les persones vivim com a màxim en un estat d'interdependència, i és important conèixer, acceptar i conviure amb aquesta dependència relativa que ens vincula necessàriament als altres per viure i sobreviure. Judith Butler, que recentment ens ha enriquit amb conferències al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), apuntava que la interdependència es refereix a la necessitat de crear comunitat, i ens recordava que les persones seguim sent vulnerables al llarg de tota la vida. Avui la vulnerabilitat no és un concepte a l'alça, però desperta compassió. I en aquest context reprenem el fil de la solitud, que ens parla de la nostra vulnerabilitat, de la nostra necessitat dels altres per sentir-nos bé. La soledat de les persones grans ens és familiar i ens resulta ben fàcil d'imaginar, d'entendre; ens parla d'un sentiment ben humà.

Anomenar el sentiment pel seu nom

Coneixem la solitud a través de l'experiència personal, del que ens expliquen els altres i del que llegim. Parlem ben poc amb les persones del nostre voltant de la seva solitud, o dels nostres sentiments de vulnerabilitat i d'interdependència. Però la solitud de les persones del nostre voltant ens arriba, sovint indirectament, en forma d'algun missatge, una trucada... També qui treballa de cara al públic, ja sigui als centres d'atenció primària o venent en botigues, qui camina pel carrer o es trasllada amb transport públic, pot reconèixer perfectament aquelles converses fortuïtes que tenen com a motivació no explícita un sentiment de solitud... Podríem acabar amb aquest tabú i com a mínim compartir el sentiment anomenant-lo pel seu nom?

Al llarg dels projectes que hem fet des de la Fundació Salut i Envelliment UAB, he pogut observar i entrevistar persones grans que se sentien soles i estaven disposades a parlar-ho obertament. Les seves solituds són moltes i variades. Hi ha qui la vincula estretament a la viudedat, a trobar a faltar una persona amb qui ha compartit un llarg recorregut i que ja no hi és. N'hi ha que hi arriben després d'una llarga temporada absorbides per la cura, sovint del marit. Hi

“Nunca pensé que lo peor de hacerse mayor fuera la soledad”

CONCEPCIÓ, 92 AÑOS

Envía amistad por SMS al 28014 y harás un donativo de 1,20 €

Ayúdanos a llevar compañía y calor humano a las personas mayores.

Dona ahora.

Amics de la Gent Gran es una organización de voluntariado que trabaja para mejorar la calidad de vida de las personas mayores. Su misión es luchar contra la soledad y la marginación social de los ancianos y ancianas mediante la acción voluntaria y la sensibilización de la sociedad.

Cartell d'una campanya publicitària de l'associació Amics de la Gent Gran a les estacions i els passadissos del metro de Barcelona.

ha també persones viudes que no atribueixen a aquesta condició la seva solitud, perquè l'han acceptada o fins i tot perquè les ha alliberat d'una relació opressiva. Algunes d'elles se senten soles tot i viure en família. Ho atribueixen a la manca de comunicació amb els altres perquè fills i filles no tenen temps per a elles, o no mostren interès pels temes que les preocupen. Expliquen que reben suport sempre que ho necessiten però no se senten acompanyats en el dia a dia. També han compartit situacions que agreugen la solitud: la crisi econòmica i el mateix entorn urbà. La crisi ha fet que fills i nets trobessin sovint com a alternativa anar a viure amb els pares, ja grans, envaint el seu espai, limitant-ne la capacitat econòmica i no sempre oferint una companyia adequada i una convivència respectuosa. Alguns defineixen l'entorn urbà com a hostil, especialment les persones arribades de medis rurals que no havien construït una xarxa fora de l'àmbit familiar tot i viure a Barcelona des de feia molts anys.

Possible evolució del fenomen

Sovint es diu que la solitud va a més i anirà a més. És una qüestió complexa i no tenim encara dades que confirmin aquesta idea. Pel sol fet d'estar vinculada a l'envelliment i

ser l'envelliment un fenomen de creixement exponencial arreu del món, sí que podem determinar que cada vegada hi haurà més persones grans i, per tant, més persones que se sentiran soles. Però, a la vegada, sabem que estem envellint millor, amb més qualitat de vida i autonomia i, per tant, la proporció de persones grans que pateixin soledat podria ser menor.

Aquí cal esmentar dues teories més amb missatges oposats. D'una banda, hi ha autors que creuen que l'evolució de les societats, cada vegada més individualistes, comportarà que esdevinguem, totes i tots, més com els nòrdics, és a dir, persones més independents, amb més recursos personals i més educació emocional, amb menys expectatives cap als altres i, per tant, que ens sentirem menys sols. Contràriament, el sociòleg Zygmunt Bauman, que també parteix de la premissa que la societat és cada vegada més individualista, hi associa unes conseqüències ben diferents. Bauman sosté que estem perdent la comunitat. Ens diu que la solitud és la por més gran que tenim en aquesta era individualista. Les xarxes socials que ens proporcionen les noves tecnologies són un fals substitut de la comunitat. La sensació de control de les xarxes, de poder afegir i treure persones, ens fa creure que estem menys sols. Tanmateix, el que està passant és que estem perdent les habilitats socials reals que requereixen les interaccions quotidianes, com mantenir diàlegs també amb persones que pensen de manera diferent o saber conviure amb les controvèrsies. Les xarxes ens tanquen en zones de confort en què sentim només l'eco de la nostra pròpia veu. Així doncs, són eines útils i plaents però a la vegada són també una trampa.

Està molt ben estudiat i establert que la solitud incrementa el risc de patir malalties mentals i físiques i augmenta la mortalitat i l'ús de recursos socials i sanitaris, inclòs l'ingrés en residència. Els seus efectes són comparables al tabac i a la manca d'activitat física. A més, és molt freqüent la coexistència de solitud amb simptomatologia depressiva, ansietat i problemes de la son i els seus respectius tractaments amb psicofàrmacs. Encara no sabem quants d'aquests tractaments són estrictament necessaris, i fins a quin punt les intervencions psicosocials els podrien estalviar. Estem medicalitzant la soledat?, la viudetat?, la falta de comunicació? No falten raons per entendre que als centres d'atenció primària de salut hi acudeixen persones amb malestars emocionals relacionats amb els propis processos vitals que requereixen un abordatge global i en què els recursos de la comunitat poden ser de gran utilitat. Sota aquesta idea s'emparen els programes de prescripció social que actualment s'estan potenciant des de l'Institut Català de la Salut i el Departament de Salut de la Generalitat.

La prescripció social, nom altament criticat tant per la part de "prescripció" com per la de "social", equivalent a "recomanació d'actius" o "derivació a la comunitat", és un mitjà que permet als professionals de la salut aconsellar serveis locals i comunitaris no clínics per millorar la salut i el benestar de les persones. Certament, és un mecanisme l'objectiu del qual és no tractar farmacològicament malestars emocionals com la solitud. En el mateix sentit, l'Ajuntament de Barcelona ha fet un mapa d'actius de la ciutat, accessible en línia, i té una llarga trajectòria de defensa d'iniciatives i entitats que promouen el suport social i el benestar emocio-

Jugant al billar a l'Espai de Gent Gran Sant Antoni, al jardí d'interior d'illa Càndida Pérez, al barri de Sant Antoni. Els estudis demostren que la formació de grups d'amics entre persones grans i el foment de les activitats conjuntes permeten millorar la qualitat de vida i reduir la mortalitat i l'ús de recursos assistencials.

Vicente Zambrano

nal de les persones. Aquests programes s'emmarquen en el ressorgiment amb força de l'atenció a la salut comunitària des dels centres d'atenció primària. En aquests processos, els equips de salut realitzen diagnòstics locals de les necessitats de manera participativa, i la solitud de les persones grans és una de les necessitats que més sovint s'identifica i es prioritza. Tanmateix, la solitud no és una malaltia i qual-sevol intervenció en l'àmbit sanitari ha de vigilar no medicalitzar aquesta condició humana.

Abordament social i individual

La solitud requereix un abordament social i individual. L'estudi amb més rigor metodològic per reduir-ne la incidència es va fer a Finlàndia (Pitkälä, 2010). Es va promoure la creació de grups d'amics entre persones grans que se sentien soles i que compartien àmbits d'interès i es van fomentar les activitats conjuntes. D'aquesta manera es va aconseguir una millora de la qualitat de vida i una reducció de la mortalitat i de l'ús de recursos assistencials. El resultat va ser positiu des del punt de vista de la relació cost-efectivitat. Aquest model d'intervenció s'ha implementat per tot el país.

Des de la Fundació Salut i Envelliment UAB vam aplicar un model inspirat en el finlandès i adaptat al nostre entorn (L. Coll-Planas, 2017). Vam promoure localment programes de suport i de participació social de persones que se sentien soles. Les respostes van ser diverses. Hi va haver dones que van fer amigues per primera vegada i es van deixar de sentir soles; altres persones se'n van sentir menys. Finalment, la soledat que les dones atribuïen a la viudetat va resultar difícil d'apaivagar, tot i que es van trobar millor en altres aspectes. Explicaven també que, gràcies a la intervenció, el barri

se'ls havia fet més amigable; les persones que s'havien conegut es trobaven, se saludaven i s'interessaven pels respectius estats de salut. En conjunt, ens van explicar que havien recuperat la sensació que "la vida val la pena viure-la".

En definitiva, la solitud és aquí, a la nostra ciutat, als barris, a les escales de veïns i a les nostres vides individuals... Com hi volem conviure? ■

Referències

- 1 – Dykstra, P. A. "Older adult loneliness: myths and realities". *Eur J Ageing*. 2009; 6 (2): 91-100, doi: 10.1007/s, 10433-009-0110-3.
- 2 – Sundström, G.; Fransson, E.; Malmberg, B.; Davey A. "Loneliness among older Europeans". *Eur J Ageing*. 2009; 6 (4): 267-275, doi: 10.1007/s, 10433-009-0134-8.
- 3 – Pitkälä, K. H.; Routasalo, P.; Kautiainen, H.; Tilvis R. S. "Effects of psychosocial group rehabilitation on health, use of health care services, and mortality of older persons suffering from loneliness: a randomized, controlled trial". *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*. 2009; 64 (7): 792-800, doi: 10.1093/gerona/glp011.
- 4 – Tesi doctoral en Salut Pública de la UAB. "Solitud, suport social i participació de les persones grans des d'una perspectiva de la salut." Laura Coll-Planas, maig de 2017.
- 5 – Bauman, Z.; Donskis, L. *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Wiley, abril de 2013.

Dani Codina

Una trobada d'usuàries de Vincles en una terrassa del passeig de Sant Joan. El programa Vincles, que atén més de 560 persones, proposa l'ús d'una tauleta amb connexió a internet com a eina per combatre l'aïllament social.

Text: **Gerardo Santos** Periodista

Reforçar els vincles, una política de ciutat

Viure en soledat no comporta necessàriament patir-ne, però amb el pas del temps les xarxes socials es deterioren o perden i l'exclusió i l'aïllament social es fan sentir cada cop més. La situació empitjora en el cas de les dones, la majoria d'elles amb pensions baixes. Barcelona afronta al problema de la soledat entre les persones grans amb programes d'actuació públics i del tercer sector.

El 2017 vivien soles a tot Espanya 1.410.000 dones de més de seixanta anys davant dels 550.900 homes en aquesta mateixa franja d'edat, segons l'“Encuesta continua de hogares” de l'Institut Nacional de Estadística (INE), que es va publicar el passat mes d'abril. La mateixa enquesta assenyalava que el 41,3% de les dones més grans de vuitanta-cinc anys vivien soles, davant del 21,9% dels homes.

A Barcelona hi ha cent mil persones més grans de seixanta anys que viuen soles. Per tal d'atendre-les s'han posat en marxa una sèrie de programes i projectes d'acompanyament de gent gran que se sent sola, i l'Ajuntament prepara una estratègia d'envelliment amb la finalitat d'integrar i de reforçar la feina feta fins ara per la comunitat.

Benita Rodríguez és una d'aquestes persones. Amb vuitanta-quatre anys, és l'única habitant de casa seva. Ha instal·lat la sala d'estar en un petit rebedor, on passa una bona part del dia. Ajaguda al sofà, còmode i pràctic, els peus li queden a prop de terra: tot arranjat per poder-se aixecar. Ho té tot a mà. A la dreta, damunt d'un taula amb cobretaula, els comandaments a distància i dos telèfons, de tecles grosses. També hi té medicaments, algun Almax i una capseta de bombons ben bufona. A mà esquerra, en una llibreria encastada, s'hi veuen volums antics: *Los 18 años de RTVE*, *Sellos de España* o la Sagrada Bíblia. A la llibreria també hi ha un calendari i un petit almanac, tots dos amb les pàgines arrancades al dia. Davant la Benita i del seu sofà presideix la televisió: “La tele, una bona amiga”, diu. Ara fan pausa per

als anuncis, una bona part dels quals transmeten que, per ser feliç, cal consumir, produir, viatjar i descobrir sensacions, estar radiant i, sobretot, estar envoltat de gent.

Montserrat Suriñach és llicenciada en Antropologia i imparteix classes d'infermeria gerontològica com a professora associada a la Universitat de Barcelona; a banda d'això, ha estat infermera durant una vintena d'anys. Opina que a la nostra societat perviu un tabú per a tot allò que no sigui bellesa o joventut: "El que t'ensenya la vellesa és que la vida també té una altra cara. La mort, la vulnerabilitat, la decrepitud o la dependència són elements que no volem veure a la nostra societat i, per tant, n'apartem de la vista", valora.

Es pot estar sempre envoltat de la família o dels amics, o en una residència, i sentir-se sol. O bé estar sol però no sentir la solitud. Així doncs, quantificar la solitud no volguda és ben difícil. Segons el padró municipal, a 1 de gener de 2016 vivien soles a Barcelona 102.528 persones més grans de seixanta anys. L'"Enquesta de salut pública" del 2016 revela la dada següent: el 10% de les persones més grans de seixanta-cinc declaren no tenir ningú amb qui poder parlar dels problemes personals i familiars tan com voldrien.

Aquestes situacions, tal com alerta l'Organització Mundial de la Salut, fan avançar els efectes de les malalties mentals com ara la demència o l'Alzheimer.

Recuperar el carrer

Per a la Benita, després d'estar gairebé setanta anys casada amb algú que no la deixava sortir de casa per anar amb les amigues, el fet d'entrar com a usuària del programa "Baixem al carrer" i de conèixer el seu primer voluntari, l'Íñigo, li va suposar una millora de l'estat d'ànim: "Recordo el primer dia que vam sortir al carrer, jo anava amb el *tanc* –la cadira de rodes– i, quan ell va aturar l'autobús i va demanar la rampa... Ai, fill meu! Jo ja em pensava que no tornaria a pujar mai a un autobús". Cada dimarts, dos voluntaris del programa venen a buscar-la a casa. L'ajuden a baixar i pujar (amb una cadira mecànica) les escales de la finca, perquè no hi ha ascensor. És un petit pis en un passatge del Born, prop de l'Arc de Triomf.

"Baixem al carrer" neix el 2009 com a proposta de la Coordinadora d'Entitats del Poble-sec per al pla comunitari del barri, arran del problema que van detectar a la zona amb les persones grans que hi residien, amb mobilitat reduïda i ocupants majoritàriament de finques antigues, sense ascensor. Actualment, el programa rep el finançament de l'Agència de Salut Pública de Barcelona i està gestionat per la Creu Roja des de 2013, any en què l'Ajuntament i l'entitat van firmar un conveni. Ara mateix, "Baixem al carrer" arriba a vint-i-quatre barris de la ciutat.

Els voluntaris acompanyen la Benita al casal d'avis (el "col·le", com en diu ella). A la Benita li encanta jugar al *cinquillo*, les regles del qual li van ensenyar les companyes del centre, però confessa que les estratègies per guanyar ("les picaresques") se les guarda per a ella. També van al banc (s'hi ha de presentar cada cinc mesos per donar fe que és viva i poder continuar cobrant la pensió) o a la perruqueria, que ja se li noten molt els cabells blancs, diu. Begoña de Eyto, la coordinadora del programa "Baixem al carrer", que ens acompanya, diu a la Benita que no es preocupi, que ara els cabells blancs estan de moda. La Benita esclata a riure.

Diu que va néixer rient. De Eyto, més tard, ja al carrer, ens explica que, com que la Benita és d'allò més tossuda, de vegades hi baixa sola sense comptar amb l'ajuda de l'entitat. Quan li preguntem com s'ho fa per pujar els seixanta graons de la finca tota sola, De Eyto ens respon que les puja de quatre grapes, ajudant-se amb les mans.

Les històries vitals marquen el sentiment de soledat en el darrer cicle: la vellesa. La Benita va deixar la seva feina en una sabateria del carrer del Call quan tenia catorze anys per poder cuidar de la mare, que s'havia posat malalta. Quan va morir, pocs anys més tard, es va casar. Va cuidar el marit fins que va morir. Els últims anys ella l'aixecava del llit, de la banyera, del sofà. Així és com es va acabar de malmetre l'esquena.

No se'n va a dormir fins que ja és fosc: "A la nit, quan tanco les finestres i apago els llums, penso que tot és tan trist... i que estic molt sola. Però aleshores penso que com a mínim la Benita [és a dir, ella mateixa], que sempre ha cuidat a tothom, ara et cuida a tu. És una ximpleria de pensament, però em serveix", i es fa un parell de petons.

Explica De Eyto que a "Baixem al carrer", quan detecten que una usuària se sent sola, esmercen esforços per crear-hi vincles "i que la voluntària i la usuària estableixin una relació emocional". Tenen vuitanta-quatre persones inscrites al programa. Com comenta De Eyto, "pot semblar poc, però l'impacte en les usuàries és molt gran".

Les flors abans que el pa

La Berta Méndez acaba de fer noranta anys. Viu sola en un pis de la travessera de les Corts que, afortunadament per a ella, disposa d'ascensor. La van operar del maluc i fa poc va caure a casa i es va trencar el còccix: "Si no fos per la Reyes, no sortiria al carrer". Reyes Carles té setanta-dos anys i en fa quatre que viu sola, quan va morir el seu marit. És voluntària a la fundació privada Amics de la Gent Gran: "Pagaria per fer-ho, però mira, és gratis". Cada dimarts des de fa dos anys i mig, la Reyes va a buscar la Berta a casa: "El que cal fer per acompanyar és empatitzar, no tractar les persones com si fossin criatures, sinó respectar i fer amistat", explica la Reyes.

Josep de Miguel és professor del màster de gerontologia social de la Universitat de Barcelona (UB) i director d'*Info-residencias.com*, un portal que assessora els familiars que cerquen una residència per a les persones grans de casa seva: "Per regla general, no sabem tenir cura de la gent gran, potser perquè mai no hi ha hagut un 18% de la població per sobre dels seixanta-cinc anys", opina De Miguel. "Així, caiem en la infantilització, ja que els patrons de comportament que tenim relacionats amb el fet de cuidar són només aquests, els de cuidar els infants".

La Berta s'aferra del braç de la Reyes per caminar per l'ampla vorera de la travessera de les Corts: "Tinc por de caure quan soc al carrer", declara, i continua, quan li demanen què li aporta la seva relació amb la Reyes: "M'ha donat la vida. Caminem una miqueta i ens expliquem coses. Coneix la història dels meus dos fills, dels meus quatre nets i dels meus quatre besnets".

A banda de xerrar i de buscar per les botigues del barri la millor càmfora per conservar adequadament les mantes des de temps immemorials, diu la Berta que el que més li

Reyes Carles, voluntària de l'associació Amics de la Gent Gran, amb Berta Méndez, a qui va a buscar a casa seva, a les Corts, cada dimarts des de fa dos anys i mig. Reyes també viu sola.

Dani Codina

agrada és seure al costat de la finestra, sobre dos coixins que l'ajuden a incorporar-se en acabat, amb la televisió, i mirar qui entra i qui surt del Lidl que acaben d'obrir davant de casa seva: “Veig sortir algú i m'agrada imaginar-me què ha comprat, per què i per a qui”.

Amics de la Gent Gran proporciona acompanyament a gairebé mil persones més, entre domicilis i residències, a tot Barcelona: “Les flors abans que el pa, seria el lema”, diu Albert Quiles, director gerent de l'entitat. “Posar l'èmfasi en aquesta part emocional, relacional, espiritual fins i tot, per impedir la mort social de la persona”.

Línia política

Albert Quiles avisa de la manca de dades. Precisament per oferir eines, des d'Amics de la Gent Gran van crear ara fa un any l'Observatori de la Soledat, amb motiu del trentè aniversari de l'entitat: “Reunions, conferències i grups de treball per entendre quina és la relació de la soledat amb els moments vitals de la persona, amb la pobresa, el gènere i els moviments migratoris; i per entendre quina serà l'evolució del problema en un futur”, explica Quiles.

El 21% dels habitants de Barcelona tenen més de seixanta-cinc anys. De cara al 2030, quan els fills del *baby boom* siguin els vells del *baby boom*, a Barcelona una de cada quatre persones tindrà més de seixanta-cinc anys, segons les previsions de l'Ajuntament.

Davant la manca de dades per a l'anàlisi del problema i la multiplicitat de serveis i de programes, l'àrea de drets socials de l'Ajuntament ha estat preparant durant tot un any una estratègia d'envelliment: “Tenim en ment una ciutat el 2030 complexa intergeneracionalment, amb justícia de

gènere i que tingui cura dels cicles de vida”, resumeix la Natàlia Rosetti, responsable del projecte, “de manera que s'han d'integrar tots els serveis i polítiques que hi ha actualment”. L'estratègia, que té com a objectiu fer una llista de tot el que ja es fa i definir què cal potenciar a curt i llarg termini, recull propostes com la reorganització del servei de teleassistència per tal que la relació sigui més personalitzada, la rehabilitació de llars (davant la impossibilitat d'instalar ascensors a totes les finques) o la integració de serveis comunitaris i sanitaris.

El sentiment de soledat és transversal, però els factors de risc de l'aïllament social tenen més a veure amb la classe, el gènere i l'origen. Rosetti descriu el perfil que n'han pogut elaborar amb les escasses dades de què disposaven: “Dones que viuen soles, sense família o amb la família ben lluny. També dones i homes migrats. Més lloguer que no pas propietat, menys renda i recursos formatius minvats, fet que els priva d'eines per cercar informació i que, en conseqüència, incrementa el seu aïllament”, enumera.

Una de les moltes iniciatives que haurà d'ajudar a interconnectar la propera estratègia d'envelliment és el projecte Radars. Nascut al barri del Camp d'en Grassot ara fa deu anys amb la idea de relacionar més els serveis socials de l'Ajuntament amb la ciutadania, actualment ha arribat a tenir 1.063 persones usuàries, de les quals un 78% són dones, 653 de les quals viuen soles. Rosa Rubio és la responsable del projecte, que enguany, el desè de la seva història, arribarà a estar present en cinquanta-tres barris: “Radars es basa en la implicació de la ciutadania i en la complicitat de l'entorn de la persona gran”, explica. Són els *radars* (agents com ara entitats, recursos i serveis públics, a més de veïns, farmà-

Benita Rodríguez, usuària del programa “Baixem al carrer”, al seu pis de la zona de l’Arc de Triomf, que habita en total soledat als seus vuitanta-quatre anys. Poder sortir al carrer i conèixer els voluntaris del programa li van canviar totalment la vida.

Dani Codina

cies i comerciants) els qui supervisen si les persones que viuen soles estan bé, o si han tingut algun canvi en les seves rutines: “El barri és la unitat més petita d’acció per a les persones grans, així que el nostre objectiu és crear un vincle social mitjançant l’atenció personalitzada”.

Actualment, 1.244 comerços, 527 farmàcies i 1.571 veïns són *radars* del projecte: “Quan es comuniquen, una sèrie de professionals valoren la situació mèdica i d’altres mantenen el contacte amb la usuària”, explica Rubio. I puntualitza: “Sempre amb el mateix voluntari, per crear i mantenir el vincle”.

Xatejant i enviant ‘memes’

El benjamí d’aquests projectes es diu Vincles. Un cop finalitzada la prova pilot el març del 2018, avui en dia até més de 560 persones. La iniciativa es va endur el primer premi –cinc milions d’euros– en el Mayors Challenge 2014, un concurs finançat per la fundació Bloomberg que busca “estimular les ciutats perquè tinguin idees innovadores”. El projecte Vincles proposa l’ús d’una tauleta amb connexió a internet com a eina per combatre l’aïllament social. Al final de l’any, s’hauran organitzat més de cinquanta tallers per familiaritzar les usuàries amb l’ús de la tauleta i amb l’aplicació de Vincles. La idea és que les usuàries parlin entre elles mitjançant un sistema de missatgeria i es relacionin amb el teixit social de la ciutat a través de l’agenda social i cultural que proporciona l’aplicació.

Els dinamitzadors els proposen activitats perquè les usuàries decideixin si els ve de gust o no i també busquen activitats a les quals les puguin acompanyar. De vegades, les usuàries en tenen prou amb quedar per fer un cafè.

En una de les terrasses del passeig de Sant Joan es reuneixen un matí de maig sis usuàries de Vincles. Moltes no es coneixien entre elles abans d’entrar en contacte amb el projecte. Beuen variants de cafè descafeïnat i conversen, s’expliquen la vida i les pors, com les d’una d’elles, que viu al carrer de València amb Castillejos, i les d’una altra, a Provença amb Lepant. Diuen que a les seves finques ja no coneixen cap veí, que són tot apartaments turístics, i recorden que van néixer a la mateixa casa on encara viuen avui.

Dues d’elles s’han endut la tauleta i fan fotos de la trobada, que comparteixen a l’instant. Comenten amb sornegueria i afecte les fotos de l’esmorzar que puja religiosament una companya cada matí, i amb molta mofa un *meme* força escabrós en què es veu una persona llançant un ram de flors a la multitud en un funeral amb el text: “Qui vol ser el següent?” Aquest les fa riure de valent. Al capdavant, es reuneixen per fer el mateix que fa tothom: compartir penes, alegries, fer safareig, socialitzar-se. No els cal gaire cosa, mentre no estiguin soles.

El Servei de Teleassistència de l’Ajuntament barceloní va atendre més de noranta mil persones l’any passat, dones el 72 % dels casos. Els tècnics del servei instal·len a les cases de les persones grans que viuen soles un aparell per contactar directament amb la central pel telèfon o prement el botó vermell d’un penjoll que han de portar al damunt o tenir sempre a mà. Gràcies a aquest penjoll, “la medalla”, la Berta va poder avisar-los i li van enviar una ambulància el dia que va caure i es va trencar el còccix. Tanmateix, la majoria de les trucades que reben a la central de teleassistència no són emergències, sinó que comencen amb un: “No, no he tingut cap accident... He tocat el botó sense voler”. ■

Justin Tallis / AFP Getty Images

Manifestació en memòria de la diputada laboralista Jo Cox a Trafalgar Square, Londres, el 22 de juny de 2016, sis dies després que fos assassinada per un neonazi pel seu suport a l'acollida d'immigrants i la seva posició contrària al Brexit. Cox va inspirar la creació d'un departament governamental que centralitza tots els recursos públics per lluitar contra la soledat.

Text: **Walter Oppenheimer** Periodista resident a Londres, on va ser corresponsal d'*El País* entre el 2001 i el 2014

Sols en la multitud

El problema de la soledat s'ha aguditzat de tal manera al Regne Unit que el Govern del país va decidir a principi d'any centrar en un únic departament la lluita contra aquesta plaga del segle XXI i va crear una mena de ministeri per a la soledat.

Monsenyor Michael Bernard McPartland va passar més de quinze anys a les remotes illes Malvines, on va ser prefecte apostòlic en època del papa Joan Pau II, a més de superior de la missió *sui juris* de les també llunyanes illes Santa Helena, Ascensió i Tristão da Cunha. Curiosament, al capellà anglès no li molestava tant l'aparent soledat associada a viure en un lloc tan solitari i llunyà com l'absència d'aquesta soledat.

“Hi ha dues coses que els anglesos aprecien per damunt de tot: l'anonimat i la vida privada. Aquí tens totes dues negades. Vius en una peixera. Tots ho saben tot de tothom. Però, un cop t'hi acostumes, està molt bé”, li va comentar a aquest periodista l'any 2012 amb motiu d'un reportatge per a un diari espanyol en el 30 aniversari de la guerra de les Malvines, un arxipèlag més extens que la Comunitat de Múrcia però amb tot just 3.500 habitants.

“En els deu anys que porto aquí mai he anat al pub per prendre una copa. I ningú no gaudeix d'una copa més que jo. A Anglaterra m'encanta anar a un pub, amb roba de seglar, però allí seré anònim, ningú no sabrà qui soc, i, encara més important, a ningú li importarà qui soc. Aquí, o bé tothom es callaria o canviarien de conversa mentre estiguessin sobris, però després d'unes copes començarien a fer-me preguntes que no podria respondre”, va afegir el capellà, que va tornar el 2016 a Anglaterra i va morir un any després, als setanta-set anys. McPartland renegava de la falta d'intimitat en una comunitat tan petita i tancada i valorava l'anonimat que li atorgava la gran urb. Aclaparat per l'absència d'aquest anonimat a les Malvines, ell convertia en virtut el que per a altres és turment: la soledat.

La soledat és un problema creixent en un món en què hi ha cada vegada més gent que treballa a casa, que encarrega

el menjar i les compres a domicili, que es relaciona cada vegada més sovint a través de les xarxes socials i cada vegada menys cara a cara. Un món en què hi ha cada cop més gent, especialment gent gran, vivint sola.

Després de més de quinze anys residint a Londres, a aquest periodista encara el sorprèn el silenci que regna al metro i com és de difícil establir relació amb els veïns del barri (excepte passejant un gos o prenent una pinta de cervesa al pub, l'únic lloc on els anglesos obliden les seves rígides convencions socials). Una enquesta realitzada el setembre de 2016 entre vint mil lectors de la revista *Time Out* en una vintena de ciutats d'arreu del món va situar Londres com la capital mundial del sentiment de soledat dels seus habitants.

Sense barreres d'edat, classe social o gènere

Al Regne Unit, el problema s'ha aguditzat tant que el Govern va decidir a començament d'aquest any centrar en un sol departament la lluita contra aquesta plaga del segle XXI i va crear una mena de ministeri per a la soledat (que a Espanya equival a una secretaria d'estat), seguint així els consells d'una comissió creada el 2016.

La comissió va seguir la petja del treball previ que havia fet Jo Cox, una diputada laborista que havia conegut en carn pròpia el problema de la soledat quan era jove i que, ja al Parlament, va comprendre a través de la seva circumscripció de Batley & Spewn, a Yorkshire (nord d'Anglaterra), que en realitat és un problema que gairebé no té barreres d'edat, classe social o gènere, tot i que afecta més la gent que viu sola i amb pocs recursos. Jo Cox, que defensava l'arribada d'immigrants i de refugiats i que s'oposava al fet que el Regne Unit abandonés la Unió Europea, va ser assassinada per un neonazi anglès que la va apunyalat i tirotejar en mig del carrer a Birstall (nord d'Anglaterra) pocs dies abans del referèndum sobre el Brexit.

L'informe inspirat per ella i que va portar el govern britànic a crear el ministeri per a la soledat destaca que al país hi ha més de nou milions d'adults que estan en soledat permanent i que el 43% dels joves d'entre disset i vint-i-cinc anys també pateixen soledat. Per a 3,6 milions de britànics majors de setanta-cinc anys, la televisió es l'única companya en la seva vida diària.

S'estima que la meitat dels anglesos de més de setanta-cinc anys viuen sols. Són més de dos milions de persones, i molts d'ells diuen que poden passar dies i fins i tot setmanes sense tenir cap mena d'interacció social: més de dos-cents mil ancians passen un mes sencer sense parlar amb un amic o un parent.

Formes senzilles i econòmiques d'ajudar

I, no obstant això, hi ha formes senzilles i molt econòmiques d'ajudar en aquests casos. Per exemple, aturar-se a parlar amb ells al carrer, sense mostrar pressa, entenent que aquesta senyora gran que ens sembla una pesada quan es posa a parlar potser porta dies sense que ningú no li digui ni una paraula. Podem ajudar en petits detalls com ara portar-los la compra, recollir una recepta mèdica, passejar el gos. Oferir-se per acompanyar-los al metge, a la biblioteca, a la perruqueria. Treballar de voluntari per passar una estona al dia o a la setmana amb persones que viuen soles. Ajudar-los

Bethany Clarke / Getty Images

en les tasques domèstiques, des de canviar una bombeta a emportar-se uns trastos vells o penjar un quadre. O, simplement, menjar amb ells.

També els joves poden necessitar una mica d'aquesta companyia inesperada: parlar amb algú que no els jutgi prèviament pel seu aspecte, que els ajudi a trobar una porta de sortida als seus problemes, que els encoratgi a expressar-se, encara que sigui a través de les xarxes socials.

El problema és especialment agut entre les persones amb problemes de demència, els immigrants i els demanants d'asil (a Londres, un 58% d'ells creuen que la soledat i l'aïllament és el major repte al qual s'enfronten).

Conseqüències econòmiques i de salut

La soledat té conseqüències econòmiques i de salut pública severes. S'estima, per exemple, que la falta de relacions socials sòlides és tan perjudicial per a la salut com fumar quinze cigarretes al dia. Tres de cada quatre metges de capçalera britànics creuen que el 20% dels malalts que visiten cada dia hi van perquè se senten sols. La soledat costa uns 2.500 milions de lliures l'any a les empreses del país, i la desconexió entre comunitats, 32.000 milions de lliures l'any a l'economia britànica.

En què pot ajudar un departament ministerial per solucionar el problema? La intenció al Regne Unit no és tant fer que de la lluita contra aquesta epidèmia se'n faci càrrec el Govern com utilitzar-lo com a catalitzador dels esforços que ja s'estan fent des d'organismes públics (com el NHS, el servei públic de salut) i privats (organitzacions socials com ara Creu Roja, Age UK, Action for Children, Campaign to End Loneliness, etcètera).

Un dels objectius és crear un indicador nacional de soledat, buscar eines per mesurar el fenomen, realitzar un informe anual que permeti examinar l'evolució de les dades disponibles, invertir en programes que posin de relleu quines són les mesures que funcionen o per llançar campanyes de missatges fàcils d'entendre per ajudar els individus a connectar uns amb els altres. Aconseguir, en definitiva, que la soledat no sigui un problema ni per a la gent que viu aïllada en llocs remots ni per a la gent que se sent sola entre la multitud. ■

Classe de taitxi per a persones grans en un centre de l'organització social privada Age UK, al Gran Londres.

Dani Codina

Diverses usuàries del programa Vincles, que impulsa la relació social a través dels nous recursos tecnològics, en una de les seves trobades presencials periòdiques. La relació social és un factor important de salut mental i física.

Text: **Raquel Paz Caballero** Treballadora social d'atenció primària a Barcelona

Les relacions socials milloren la salut

L'esperança de vida de les persones pot variar segons el gènere, el barri on viuen, la classe social a què pertanyen, la feina que fan o l'educació que han rebut. I una de les condicions que poden influir sobre l'estat de salut és la soledat.

Des de l'inici de les civilitzacions els éssers humans han necessitat viure en comunitat, no només per la lluita per la supervivència, sinó també per donar cobertura a les seves necessitats emocionals, com sentir-se estimats, protegits i reconeguts socialment. Segons Aristòtil, l'home és un animal social i la seva naturalesa el porta a viure en societat: "Aquell que no és capaç de viure en comunitat i que, a causa de la seva pròpia suficiència, no la necessita, o bé és una bèstia o és un déu".

Però el fet de viure en societat no garanteix gaudir de capital social, ni salva de patir la soledat. Probablement en algun moment de la nostra vida tots hem experimentat aquest sentiment. Tot i que hi ha persones capaces d'aïllar-se socialment i que no ho viuen com un problema, d'altres es poden sentir soles i patir per això fins al punt d'emmalaltir. Desafortunadament, cada vegada hi ha més persones que

viuen soles i a les quals la soledat genera problemes de salut, com ansietat, depressió, angoixa... Per aquest motiu hem de pensar en noves fórmules i recursos per reduir aquest malestar sense haver de recórrer sistemàticament a un tractament farmacològic.

Des de l'alba de la història tenim indicis de l'esforç de les societats per preservar la salut de la seva gent. No va ser, però, fins a mitjan segle XIX, amb la revolució industrial i la modernització que aquesta va comportar, que es va produir el gran canvi amb l'aparició de la salut pública com a eina d'intervenció comunitària. Les grans mesures higienistes van suposar un gran progrés en termes de salut. Més endavant, els canvis en els estils de vida van donar pas a nous problemes que van requerir intervencions a gran escala.

El model biomèdic dividia la naturalesa humana en cos i ment i se centrava en una concepció patologista, que ente-

nia la salut com a absència de malaltia i propiciava una relació entre el metge i el pacient en què el primer era qui exercia l'autoritat.

Va ser al segle xx que George Engel (1977) va trencar el paradigma amb un nou model, anomenat biopsicosocial, que parteix de la idea que la salut no depèn només de factors biològics, sinó que també hi incideixen aspectes psicològics i socials. Aquest model amplia perspectives i dona protagonisme al pacient en la gestió del propi procés de salut. En les darreres dècades del segle xx, el metge i sociòleg Aaron Antonovsky (1979) proposa un nou paradigma: la salutogènesi. Aquest model es basa en la capacitat de les persones de mantenir i augmentar el seu propi benestar adoptant conductes protectores de la salut.

El codi postal i el codi genètic

Són molts els determinants que poden influir en la salut. En les mateixes circumstàncies unes persones emmalalteixen i d'altres no. Factors com l'edat, la genètica, l'entorn o les condicions socials i socioeconòmiques poden generar desigualtats en salut. El 2009 James Marks va publicar un article que va tenir força impacte, on sostenia que el codi postal pot tenir més importància que el nostre codi genètic. L'esperança de vida de les persones pot variar segons el gènere, el barri on viuen, la classe social a què pertanyen, la feina que fan o l'educació que han rebut. I una de les condicions que poden influir sobre l'estat de salut és la soledat.

Michael Marmot, coautor del llibre *Els fets provats*, sosté que el fet de ser exclòs de la vida social i rebre un tracte d'inferioritat fa que una persona pugui tenir pitjor salut i un risc més elevat de mort prematura. En canvi, pertànyer a una xarxa de suport basada en la comunicació i en les relacions de reciprocitat té un poderós efecte beneficiós. Davant els nombrosos estudis que demostren la importància del suport social com a protector de la salut física i mental, el sistema de salut pública es planteja potenciar les relacions socials com a eina per millorar la salut comunitària.

Efectes beneficiosos de l'activitat social

La prescripció social és el mecanisme pel qual els professionals sanitaris poden guiar i estimular els pacients perquè facin ús dels recursos comunitaris existents. Es tracta de promoure la participació en activitats socials que millorin la seva relació amb l'entorn.

La prescripció social proposa un model d'atenció centrat en les persones i no en el servei de provisió d'assistència sanitària. Són mesures que no impliquen una medicalització: no es tracta de substituir les teràpies convencionals sinó de completar-les amb l'efecte beneficiós dels recursos i les activitats de caràcter social, és a dir, aprofitant l'efecte salutogènic de les relacions socials.

Els programes de prescripció social es basen en l'evidència que la participació regular en activitats comunitàries ajuda les persones a desenvolupar recursos socials i psicològics, ja que faciliten un reforç positiu i contribueixen a mantenir un estil de vida actiu, saludable i resilient contra els trastorns emocionals. Per garantir l'adequació d'un programa de prescripció social cal estudiar els interessos i les motivacions de les persones establint amb elles vincles de confiança. Explorar les possibilitats que ofereix la comunitat

Dani Codina

i potenciar-les, reforçant els recursos existents. I establir els perfils i canals de derivació adients.

Els professionals que treballem en l'atenció a la salut identifiquem la capacitat d'algunes persones de l'entorn com a veritables agents de salut i les empoderem perquè arribin a ser agents actius, entenent com a actiu un recurs que dona salut i benestar. Els darrers anys s'han dut a terme activitats grupals psicoeducatives on la persona que lidera el grup no és un professional, sinó algú que ha viscut una experiència personal que l'ha fet desenvolupar habilitats i adquirir coneixements. És aquesta experiència la que la capacita per portar a terme aquesta activitat, i així es converteix en un sòlid actiu de salut en la comunitat.

Des d'un punt de vista econòmic, la prescripció social és també molt rendible. Facilita l'ús de recursos ja existents i té un impacte important en els determinants socials de la salut, ja que augmenta la participació comunitària i disminueix les desigualtats socials en aquest àmbit. Per poder aplicar aquest tipus de programes, cal reforçar la consciència pública que els passos que es fan en pro del benestar repercuteixen en la salut de les persones, especialment en els processos relacionats amb l'estrès, l'ansietat i la depressió. I, d'altra banda, també és important augmentar la consciència del potencial i de la viabilitat dels recursos no farmacològics en l'atenció primària.

Com diu el metge i escriptor Rafael Cofiño, el centre de salut no és l'únic centre de salut. Hi ha associacions, persones, grups, institucions, espais..., que tenen un impacte molt important en la salut de la nostra població. L'abordament dels problemes de salut d'una comunitat ha d'incloure una dimensió social i psicològica que pugui incidir sobre l'origen del problema. La prescripció social no ha de ser un exercici vertical, impositiu, sinó una eina per enfortir les persones i la comunitat ajudant-les a millorar el seu benestar. ■

La Lluïsa, assistent del Servei de Teleassistència de l'Ajuntament de Barcelona, durant una visita a la Josefina, al pis d'aquesta darrera al passeig de la Zona Franca.

Justin Tallis / AFP / Getty Images

La soledat d'una dona gran al seu pis d'un bloc d'habitatges de Londres, en un ambient mancat de tota calor humana: l'existència d'un veïnat amigable no passa de ser una suposició o un desig.

Text: **Ramon Bayés** Psicòleg. Professor emèrit de la UAB

La soledat al final de la vida

Al llarg de la vida es donen moments de solitud alliberadora i d'altres en què, submergits en mars d'aïllament no desitjat, ens limitem a tractar de no defallir. En el cas d'una societat envellida com la nostra, és freqüent que la soledat acompanyi els últims anys d'una persona.

*Uno siempre está solo
pero,
a veces,
está más solo.*
Idea Vilaríño

A Barcelona, en forçar la porta d'un pis alertats pels veïns, els bombers descobreixen amb una freqüència que actualment oscil·la entre cent i dues-centes vegades l'any el cadàver d'una persona que fa uns quants dies que és morta. En general, els cadàvers pertanyen a

ancians que, majoritàriament, moren en completa soledat, després de caure, de patir un infart, ofegats pel fum d'un cigarret mal apagat o per una fuga de gas, potser esperant una ajuda que no ha arribat.

Al llarg de la vida solen donar-se moments de soledat alliberadora i d'altres en què, submergits en mars de soledat no desitjada, ens limitem a tractar de no defallir; fins i tot n'hi ha alguns en què la soledat és tan intolerable que ens abraçem a la mort com a única via d'escapament en un món que ja no és el nostre i que creiem que no ens pot oferir res.

L'escriptora parisenca Colette escriu: "Hi ha dies en què la soledat... és vi que ens embriaga de llibertat, d'altres en

Dani Codina

què és xarop amarg, i encara n'hi ha en què és verí i ens esclafa el cap contra un mur”.

En unes pàgines memorables sobre les vivències de malaltia, el metge, historiador i filòsof Pedro Laín Entralgo (1908-2001) assenyalava que sentir-se malalt és, essencialment, sentir-se amenaçat pel malestar, la por, la impotència, la succió pel cos i una soledat no desitjada. La malaltia ens sumeix, a qualsevol edat, en aquest tipus de soledat. Les sensacions de dolor o d'ofec, d'altra banda, són incomunicables i contribueixen a aïllar-nos dels altres. Podem comparar una alegria o una tristesa, però no un mal de queixal.

En el cas d'una societat envellida com la nostra, per als ancians que viuen sols en pisos sense ascensor i que cauen fulminats lluny del telèfon o d'algun altre mitjà per demanar ajuda, i també per als que moren lentament d'alguna malaltia neurodegenerativa en un llit d'hospital o residència, lluny de familiars o amics que ja han desaparegut, la mort acostuma a aparèixer, com Godot, amb les seves vestidures més desagradables. El sociòleg alemany Norbert Elias (1897-1990), en un assaig sobre la soledat de la mort en la nostra societat, afirma: “Quan el moribund sent que la seva vida ja no té cap importància per a les persones que l'envolten, aleshores està realment sol”.

Ningú, cap ésser humà, no hauria de morir sense un altre ésser humà al seu costat. I això hauria de semblar encara més absurd quan, a la gran ciutat, a escassos metres de

distància, es troba envoltat per centenars d'altres éssers humans, alguns dels quals se senten tan sols com ell.

Qui pateix és una persona, no un cos

El metge i especialista en salut pública Eric Cassell (Nova York, 1928) va escriure que “els que pateixen no són els cossos, són les persones”. I en arribar a aquest punt és important que ens preguntem pel protagonista, l'home o la dona que s'està morint: què és en realitat una persona?

Un dia un amic va dir al filòsof britànic Gilbert Ryle (1900-1976) que li agradaria conèixer la universitat i Ryle es va oferir a acompanyar-lo a Oxford. Li va mostrar les biblioteques, els laboratoris, les aules; li va presentar professors i alumnes; van observar el desenvolupament d'una classe; van passejar pel campus. En acabar la visita, l'amic va sorprendre Ryle amb una pregunta: “Bé, però on és la universitat?”

És fàcil, escriu Ryle, caure en l'error categorial. Les biblioteques, els laboratoris, els professors, els alumnes, les aules, etc., permeten que existeixi la universitat, però no són la universitat. Passa el mateix amb la persona: la persona no és l'organisme, no és el cervell, no és l'entorn, no és el vincle familiar o cultural. La persona és el resultat –sempre provisional– d'una història interactiva individual elaborada en entorns físics, culturals, socials i afectius específics, a través del llenguatge i altres formes de comunicació. Com la universitat, la persona no té res extensa; mentre viu és una biogra-

Un home gran
llegeix el diari en
una cadira de la
ronda del
Guinardó, a tocar
del parc de les
Aigües.
Estar sol no té per
què comportar
necessàriament
sentir-se sol, que
és el fet realment
important
i indesitjable.

Dani Codina

Tota sala d'espera és sempre una sala d'esperança. El pensador renaixentista Michel de Montaigne sostenia que la premeditació de la mort és premeditació de llibertat: "Qui ha après a morir, ha desaprès a servir".

fia en desenvolupament, canviant i única. La persona és el viatge. Un viatge que comença en el moment en què neix i acaba en morir. Entendre la persona és comprendre la importància de la soledat.

Un paràgraf de l'autobiografia del metge i polític escocès Archie Cochrane (1885-1958), el pare de l'actual "medicina basada en les dades" (*evidence based medicine*), predominant en el món occidental, és, segons el meu parer, summament aclaridor per al tema que ens ocupa: "Un altre esdeveniment en el camp de concentració d'Elsterhorst em va afectar profundament. Entrada la nit els alemanys van portar al meu barracó un jove presoner soviètic. La infermeria era plena; el presoner estava moribund, cridava i jo no volia despertar els malalts, de manera que el vaig portar a la meva habitació. El vaig examinar. Patia de greus cavernes en tots dos pulmons i de frec pleural greu. Vaig pensar que això últim era la causa dels seus crits. No tenia morfina, només aspirina, que no li feia gens d'efecte. Estava desesperat. Gairebé no sabia rus i al barracó ningú en parlava. Finalment, de manera instintiva, el vaig assegurar al meu llit i el vaig abraçar; els seus crits van cessar gairebé immediatament i va morir tranquil en els meus braços poques hores més tard. El que causava els xiscles no era la pleuresia, sinó la soledat. Va ser la millor lliçó que he rebut en la vida sobre la cura dels malalts que estan pròxims a la mort".

Una altra faceta en la qual m'agradaria incidir breument és la relació entre soledat i demència. En un interessant projecte longitudinal fet a Suècia, els investigadors van prendre com a punt de partida totes les persones de la ciutat de Kungsholmen amb una edat mínima de setanta-cinc anys que no mostraven signes de demència en l'exploració individual que els va ser practicada. Hi van participar 1.203 persones que reunien aquestes característiques i va ser analitzada la xarxa d'interaccions socials que mantenien cadascuna d'elles. Al cap de tres anys, aquestes mateixes persones (les que seguien vives) van ser sotmeses a una

segona exploració, en la qual es va trobar que 176 rebien un diagnòstic de demència. Els resultats d'aquest treball –que comparen les dades de les persones demenciades en aquest període amb les de les no demenciades– són prou aclaridors: unes interaccions socials pobres o limitades incrementen en un 60% el risc d'un diagnòstic de demència. En altres paraules, la soledat fa les persones més vulnerables al deteriorament de les seves capacitats cognoscitives.

Estar sol no és el mateix que sentir-se sol

Una anàlisi més acurada dels resultats trobats per aquest equip d'investigació permet avançar una mica més en la comprensió del fenomen. En fer-ho, n'apareixen dos interessants trets. En primer lloc, el que és rellevant per preservar-se de la demència no és que hi hagi un sol tipus de relació afectiva, encara que sigui intensa com la vida en parella, sinó la diversitat dels contactes. La vulnerabilitat és menor entre els qui mantenen interaccions afectives satisfactòries variades: parella, amics, familiars, nens, etc.

En segon lloc, la manca d'un tipus de vincle afectiu concret –quedar-se vidu, per exemple– no equival necessàriament a una major vulnerabilitat, sempre que la persona mantingui paral·lelament un altre tipus de relacions satisfactòries, ja que un tipus de relació, almenys com a factor protector de la demència, es pot compensar amb un altre.

L'important no és estar sol. L'important, com deia Norbert Elias, és sentir-se sol.

Quan a l'estiu de 2003 va tenir lloc una terrible onada de calor que va afectar gran part d'Europa, es va poder observar que mentre que a París al llarg de tota una setmana els bombers retiraven cada dia més de dos-cents cadàvers de casa seva i a Milà es comptabilitzava un 13% de víctimes més que en el mateix període de l'any anterior, a Roma, Nàpols i Palerm no es va notar un augment de morts a causa de la calor. Una hipòtesi d'aquesta diferència va ser apuntada aleshores per Vittorio Nozza, responsable de Caritas Itàlia, en considerar que la cohesió social era més forta a les regions del sud i que el veritable responsable de moltes morts no era la temperatura, sinó la soledat.

Jaïn Entralgo, al seu assaig *La espera y la esperanza*, escriu: "Més d'una vegada he recordat l'aguda reflexió d'André Gide davant el rètol 'Sala de espera' d'una modesta estació ferroviària del Marroc espanyol: 'Quelle belle langue, que celle que confond l'attente et l'espoir!' (Quina llengua tan bella, que confon espera i esperança!). El bonic elogi de Gide no és del tot encertat, perquè el castellà sol distingir molt bé entre 'espera' i 'esperança'; però és cert que, poèticament i realment, tota 'Sala d'espera' (Salle d'attente) és sempre d'alguna manera una 'Sala d'esperança' (Salle d'espoir)". Esperar la mort. Montaigne diu: "La premeditació de la mort és premeditació de la llibertat. Qui ha après a morir, ha desaprès a servir".

La mort forma part de la vida. Un testimoni recent, el del neuròleg i divulgador científic Oliver Sacks (1933-2015), ens ajuda a trobar un sentit a la mort com a episodi que completa la nostra biografia. En una carta oberta al *New York Times*, davant la proximitat de la seva desaparició a causa d'un càncer imparable, sintetitza el seu comiat de la vida en una sola paraula: gratitud. ■

Dani Codina

Text: **Francesc Núñez Mosteo** Sociòleg. Director del Màster en Humanitats de la UOC

Aïllats en els temps d'internet

La comunicació electrònica ha augmentat enormement la capacitat d'interacció amb els altres. Però hi ha un element que marca radicalment el tipus de relacions que podem establir a l'espai virtual: l'absència física. Hi manquen la possibilitat de l'empatia i tot el coneixement social i personal que ens transmet el cos.

L'experiència humana de la soledat té diverses dimensions. Podem estar sols de moltes maneres i la soledat, com a condició personal o social, es pot viure i valorar de formes ben diferents. En el món de les múltiples connexions i relacions electròniques, la soledat segueix sent un fet cabdal en la vida de moltes persones, voluntàriament o involuntària.

Entre les diferents formes de soledat, la més evident seria la física: estar apartat, separat o aïllat dels altres. Alguns cops ho cerquem activament; per exemple, quan ens tanquem en una habitació, passegem per llocs poc transitats o fugim voluntàriament del contacte i de la mirada dels altres. Volem centrar-nos en nosaltres mateixos. En altres ocasions, aquesta separació es fa per necessitat, com en una

malaltia contagiosa. O com a càstig, si se'ns aïlla en una cel·la o se'ns aparta a la força del nostre lloc de pertinença.

Diferent de la soledat física hi ha el que anomenem sentiment de soledat. Ens sentim sols malgrat estar envoltats de gent, de viure en família, de formar part d'alguna comunitat o d'estar constantment connectats a múltiples xarxes socials. Aquest és un sentiment que comporta malestar i patiment. No tenim la implicació emocional amb altres persones, no tenim la seva comprensió ni el seu reconeixement, trobem a faltar el que en diem l'escalf humà.

I encara podem distingir una tercera manera d'estar sols, diferent de les anteriors, que consisteix a no estar inserit en cap xarxa de relacions. Aquesta forma de soledat no comporta l'aïllament físic o sentir-se sol, però probablement

Les nombroses possibilitats de la comunicació electrònica no sempre poden esborrar l'aïllament o el sentiment de soledat de les persones, ni inserir-les efectivament en un entramat d'interaccions. Sovint no podem parlar de laços entre la gent, sinó només de contactes.

és la versió més dramàtica de la soledat. No tenir família ni relacions d'amistat, no formar part d'una xarxa professional o no estar inserit en cap col·lectiu significa no comptar amb ningú en cas de necessitat. En definitiva, això vol dir estar mancat del més bàsic de la condició humana: formar part d'una comunitat de mortals que s'uneixen per fer front al patiment i a la mort i, en definitiva, per donar sentit a la vida implicats en algun projecte comú. A la Grècia clàssica, per exemple, hi havia un càstig que era considerat molt pitjor que la mort: l'ostracisme, que apartava l'individu de la comunitat en ser expulsat de la ciutat (*polis*).

L'autonomia personal com a valor bàsic

En les societats contemporànies valorem enormement la independència personal. Autonomia moral, capacitat de decidir sobre la pròpia vida, llibertat d'acció i d'expressió emocional són alguns dels guanys de la modernitat. Els considerem valors fonamentals i celebrem haver-nos alliberat de moltes de les tiranies i submissió de les comunitats patriarcals del passat. També ens agrada saber que, si volem, podem marxar del lloc on vivim i buscar-ne un de nou.

Tanmateix, en la construcció de la pròpia personalitat i en la conquesta de l'autonomia personal, l'individu modern oblida que els espais interiors, allò que som, els nostres pensaments i sentiments i els valors que tenim, estan fets de substància pública i social. De fet, els anem incorporant a poc a poc en el tracte amb els altres. Aprenem a reconèixer el nostre món interior i el construïm en conversa amb els altres. És conversant, parlant, que ens fem humans i només així podem formar part d'un món, el "nostre". Aquestes converses es poden trencar, com els passa a moltes parelles, a fills i pares o als veïns d'una escala. A vegades mai no s'arriben a tenir o, tristament, desapareixen les persones amb qui s'havien establert.

La impossibilitat de conversar és una forma de soledat, segurament la més fonamental. L'individu aïllat, la persona que se sent sola o que està desconnectada no té amb qui conversar. Ningú l'escolta ni té a qui escoltar. La conversa, és clar, no només està feta de paraules, sinó també de gestos, mirades, emocions sentides i compartides; en definitiva, és el cos sencer el que s'implica en la conversa. Vull subratllar aquesta idea del cos implicat en la conversa perquè ens ajudarà a entendre millor el risc de soledat en les societats xarxa i en els espais de relació electrònica.

La comunicació electrònica ha augmentat i potenciat enormement la nostra capacitat de comunicació i d'interacció. Els contactes a l'agenda es multipliquen i augmenta la pertinença a diferents i variades xarxes socials. Vol dir això que ens hem fet més sociables? Redueix el risc de soledat? Sí, però no necessàriament; també comporta els seus perills.

Podríem afirmar que la comunicació electrònica ha trencat les barreres de l'espai i del temps pel que respecta a la comunicació entre persones, com quan mirem de trobar-nos en pantalla per compartir un esmorzar/sopar amb la filla o l'amic que són a Sidney. Així mateix, permet generar distàncies artificials, com quan envies un *whatsapp* durant un sopar d'amics a la companya de davant per fer-li un comentari sobre el company del costat. Però és clar que aquestes i altres tantes possibilitats de la comunicació electrònica no sempre poden esborrar l'aïllament o el sentiment de soledat,

Dani Codina

ni poden inserir-nos efectivament en un entramat d'interaccions personals. De vegades no podem parlar de *llaços*, sinó tan sols de *contactes*.

Absència d'interacció física

Hi ha un element que sol passar desapercbut, però que marca radicalment el tipus de relacions que sostenim i podem sostenir en l'espai virtual, al qual no donem encara la seva importància autèntica: l'absència del cos, de la interacció física. En la relació electrònica el cos no hi és. En la conversa virtual, en les relacions que establim amb els altres en les xarxes socials, el cos està poc present i hi juga un paper menor. La conversa, en el sentit al qual abans ens hem referit, queda radicalment reduïda. Hi manca, principalment, la possibilitat de l'empatia, de les emocions que se'ns poden fer presents –en les entranyes– quan tenim davant l'altre. Hi manca, també, tot el coneixement social i personal que ens transmet el cos: un gest, la manera de moure's, el saber o no saber estar, un to de veu, una olor, una mirada, la manera

d'ocupar l'espai... En la comunicació electrònica solem substituir, per dir-ho d'alguna manera, aquesta dimensió fonamental de les relacions personals per imatges i mots fàcilment estereotipats. En el món de la imaginació, que governa aquests espais, és molt més fàcil modelar al nostre gust la imatge que volem projectar. Podem dir que “editem” les nostres vides per decidir què volem posar en circulació. De fet, les mateixes eines ens imposen uns determinats tipus de perfils i condicionen la forma de comunicació.

No obstant això, podem habitar durant moltes hores al dia aquests espais, mantenir múltiples converses i tenir infinites interaccions. Pot resultar emocionant i no importa si aquestes emocions les suscita més la imaginació que no pas una persona o un fet. La virtualitat ha potenciat enormement la capacitat de mantenir les relacions que ja tenim i d'iniciar-ne de noves. Les limitacions es fan manifestes quan volem convertir algunes interaccions virtuals en relacions “cara a cara”. No sempre és fàcil. Es generen moltes decepcions o, senzillament, és impossible. La soledat, en qualsevol versió,

pot seguir estant igual de present en la vida de les persones i una conversa efectiva es pot arribar a fer molt difícil.

Per no menystenir ni els déus ni les bèsties –Aristòtil deia que l'home solitari és una bèstia o un déu–, no hauríem d'oblidar que la “Sole” (la soledat) pot arribar a ser una bona amiga. Com va declarar H. D. Thoreau, la companya més sociable que trobaríem. Quan la soledat és una opció personal pot ser una experiència positiva: per reflexionar, per escoltar(-nos) en silenci, per trobar serenitat. Segurament, però, per més que sigui atractiva i a cops necessària, es tracta només d'una situació artificialment construïda perquè, sense els altres, “no som res”. ■

Una interrogació sobre la societat moderna en una pintura mural de l'escola Infant Jesús, a la travessera de Gràcia.

Pedro Olalla

“Hem perdut la capacitat de pensar en la vellesa sense pensar en la decrepitud”

A Pedro Olalla li agrada passejar pels indrets d'Atenes on es van forjar conceptes com ciutadania o participació, no per rescatar-los com a fòssils, sinó per recordar-nos com podria ser i no és la nostra gastada democràcia. L'hel·lenista va tornar a Barcelona el maig passat per presentar el seu darrer treball: una reflexió sobre la senectut i la societat que envelleix.

Pedro Olalla va néixer a Oviedo l'any 1966 i el seu esperit inquiet s'ha plasmat en tota mena de formats i recursos. Té una trentena d'obres escrites, però s'expressa també a través de la fotografia i el cinema, i encara li queda temps per fer de professor, de traductor i d'agitador del pensament en conferències i debats on no deixa ningú indiferent. Té la virtut de no parlar amb subterfugis. Amb veu pausada i posat tímid, aviat queda clar que el seu pensament reposa sobre un immens bagatge cultural i humanístic. És considerat un dels millors hel·lenistes del nostre temps. Utilitza el seu coneixement –profund i erudit– del pensament i la cultura de la Grècia antiga per proposar-nos una reflexió, sovint àcida però sempre nutritiva, sobre el present.

Està tan enamorat d'aquell pensament i el seu fruit més perdurable, la democràcia, que viu a Atenes des de fa vint-i-quatre anys, i a les seves darreres obres s'ha dedicat a redefinir conceptes bàsics com ciutadania, política o la mateixa idea de democràcia per rescatar-los de la perversió i la desfiguració semàntica que pateixen en el discurs polític actual. Als seus llibres ens invita a pensar críticament sobre la nostra democràcia i comparar-la amb la grega, “l'únic reducte de la història de la humanitat en què el ciutadà comú va tenir la capacitat real de decidir sobre el bé comú i defensar-se davant dels interessos particulars i l'arbitrarietat dels poderosos”, recorda. Una situació ben diferent de la de les degradades democràcies representatives d'avui, on “la política ha quedat segrestada pels poders econòmics”. Perquè, es pregunta, “quin poder tenen uns ciutadans que només poden votar cada quatre anys les promeses electorals d'uns partits polítics que no tenen l'obligació de complir-les?”

Avui, recuperar els referents històrics de la democràcia pot semblar fins i tot subversiu. “Atenes va descobrir que la igualtat política ha de ser el camí que porti a compensar la desigualtat econòmica i que un sistema no pot dir-se democràtic si no aspira a una distribució justa de la riquesa”, sosté. A Pedro Olalla li agrada recordar que la democràcia d'Atenes va durar més temps que qualsevol de les actuals. En realitat, les actuals democràcies parlamentàries s'inspiren més en el republicanisme romà que en la democràcia

directa d'Atenes, “on tots els ciutadans eren cridats, no només a debatre i decidir, sinó també a governar i ocupar els càrrecs més alts de les institucions i les magistratures, en molts casos per sorteig”.

Darrerament Olalla ha visitat diverses vegades Barcelona, la més recent al maig passat, per donar una conferència al Centre de Cultura Contemporània (CCCB) sobre la maduresa política. Ell és un dels quatre intel·lectuals europeus involucrats en el projecte “Ageing Democracies?”, impulsat pel CCCB i l'Open Society Foundation de George Soros. Aquest projecte es va plantejar que l'envelliment de la població europea podia estar al darrere de l'onada de propostes autoritàries, fòbia als estrangers i replegament nacionalista que s'observa a Europa. Els politòlegs han analitzat els comportaments electorals dels majors de seixanta-cinc anys a tot Europa i la seva conclusió és clara: en absolut. L'electorat gran no és més conservador pel fet de ser més vell, i és tan plural i variat en les seves opcions polítiques com el jove. Tampoc és territorialment homogeni. Depèn de la història de cada país. De cap manera la gent gran representa l'immobilisme i el conservadorisme. És un prejudici. L'estudi ha constatat que cada generació sol mantenir-se fidel als principis i valors adoptats en el moment que es van socialitzar en política. Per això és tan important, segons Olalla, la formació d'un pensament crític a través de l'educació.

Repensar-ho tot, a la manera dels clàssics

La seva aportació a aquest projecte és una petita joia (noranta pàgines) que acaba de publicar l'editorial Acantilado. Es titula *De senectute politica. Carta sin respuesta a Cicerón*, una deliciosa reflexió en format epistolar on parla del que suposa envellir i ens convida a repensar-ho tot, des de la manera com vivim el pas de l'edat fins al gran problema de la distribució de la riquesa. En uns temps en què sovint ens sentim estabornits per l'excés d'informació i estímuls, parar-nos a reflexionar a la manera dels clàssics, com fa Olalla, és una bona manera d'intentar pensar bé.

La societat europea envelleix, certament, perquè vivim més anys i perquè la natalitat ha caigut en picat. Quan els nens que ara neixen compleixin quaranta anys, hi haurà a

Europa més octogenaris que menors de quinze anys. Però no ho portem bé. “Les nostres societats –adverteix Olalla– han perdut la capacitat de pensar la vellesa sense pensar en la decrepitud. No veuen el pas de l’edat com una acumulació d’experiència, vivències i saviesa, sinó com el declinar del valor suprem de la nostra cultura, que és la joventut, que d’altra banda és quelcom destinat a desaparèixer”. No es tracta només d’afegir anys a la vida, sinó de donar vida als anys. Perquè, com ja deia Gal·le de Pèrgam, “no és vell el qui té molts anys, sinó el que té les seves facultats disminuïdes”.

Ara bé, “per arribar a tenir una bona vida no n’hi ha prou amb ser un bon autor de la biografia pròpia. Cal ser coautor, i dels bons, de la biografia col·lectiva”. Si la societat envella, significa que la democràcia pot perdre el seu impuls? No necessàriament: “Envel·lir no està renyit amb la virtut política, l’allargament de la vida no explica el deteriorament moral ni la tendència a la insolidaritat. Si la nostra democràcia envella, és perquè ha deixat de ser fidel a la seva essència”, escriu a la seva carta a Ciceró. “Avui, Marc, el món no és tan sols més vell. És també més ric i més desigual”.

Al seu llibre *Grecia en el aire* (Ed. Acantilado), Olalla pensa en aquests temes des de la sacrificada Atenes actual, acoquinada per la dictadura d’unes polítiques d’austeritat decidides molt lluny. El recorregut pels llocs més emblemàtics de l’antiga Atenes serveix de guia per a una reflexió sobre el present. I troba moltes més connexions del que podríem pensar. Quan passa, per exemple, pel lloc on era el Jardí d’Epicur, al barri Ceràmic. El jardí va ser un refugi de pensament quan la ciutat s’enfonsava com a projecte polític.

Fracassada la seva resistència al domini macedoni després de la mort d’Alexandre, els líders dissidents van ser perseguïts i es va imposar un nou ordre. Va acabar, si no *de iure*, sí *de facto*, la democràcia tal com l’havien entès fins llavors. El canvi va consistir que es va privar de la ciutadania els qui no tenien una fortuna superior a dos mil dracmes, la majoria de ciutadans van ser desposseïts dels seus drets i es va tornar a la dinàmica de la desigualtat. I no patim ara el perill d’un retrocés en les conquestes socials i polítiques?

Avui resulta molt oportú recordar, com proposa Olalla, que en els seus orígens la idea de democràcia estava lligada a la idea de desvincular de la riquesa i de l’origen de casta el poder polític i de decisió. Que una de les primeres coses que va fer la jove democràcia de Soló va ser dictar mesures per eliminar els privilegis i la preeminència del creditors sobre els deutors, que feia aquests tan vulnerables que sovint es veien privats de la seva condició d’homes lliures. No és d’això del que es parlava quan es discutia sobre el deute sobirà a la Unió Europea? No és d’això del que es dol ara mateix la societat grega, recorda Olalla, quan veu que el que ha decidit per amplíssima majoria en un referèndum no serveix de res perquè els qui veritablement decideixen són els representants dels creditors? Pedro Olalla ens adverteix que “el progrés retrocedeix quan permetem que uns pocs s’aprofitin de la injustícia i la ignorància”. Per això, conclou, “un dels reptes més urgents és recuperar el control de la política i fer que la legítima potestat de crear i controlar el diner torni a mans de la societat a través de mecanismes democràtics de govern”. ■

Ferran Nadeu

Text: **Joan Carbonell** Editor i periodista

Marina Garcés, la veu de la 'generació Princesa'

L'okupació del cinema Princesa, l'octubre de 1996, va ser la primera actuació destacada que va qüestionar el model Barcelona. La filòsofa i activista Marina Garcés traça al seu últim llibre la història de l'amalgama de moviments que van plantejar una crítica radical al model i al relat històric que el justificava.

Barcelona és Europa. L'esforç titànic que les elits han fet des de l'inici del segle XIX per assimilar Barcelona a la modernitat europea ha reeixit. Des de la invenció del Barri Gòtic fins al Fòrum de les Cultures de 2004. Però ara Europa ens mostra les llargues ombres que sempre hi han sigut i que es projecten, per exemple, sobre el mar Mediterrani, el nostre *mare mortum*. La crisi i el col·lapse del relat històric europeu també ho són de la marca o model Barcelona. Han caigut tots els vels, l'encanteri ha desaparegut i, sí, som, entre altres coses, terriblement europeus.

Hi ha hagut una generació de persones, d'espais i lluites que han acompanyat, han reflexionat i han actuat en aquesta

crisi. Marina Garcés ens parla al seu llibre *Ciutat Princesa* (Galaxia Gutenberg, 2018) d'aquesta força, intermitent, contradictòria, viva i radical on ella ha participat, i on encara participa avui. Es tracta de la història poc explicada d'una amalgama de moviments socials, culturals, artístics, que han estat *okupes*, autònoms, que han protestat contra el Banc Mundial i les guerres. Garcés ens explica aquesta generació: "Amb els zapatistes vam aprendre a dir que volíem crear molts mons en aquest món, amb els *okupes* vam aprendre a obrir espais de vida als nostres pobles i ciutats, amb el moviment antiglobalització vam posar paraules i colors a un altre món possible, amb el moviment contra la guerra vam recor-

dar que, com sempre, els morts els posem nosaltres mentre que les guerres segueixen sent seves, i amb el 15M vam inventar l'expressió més simple de la radicalitat democràtica: 'No ens representen'."

Barcelona, ciutat marca

El model Barcelona, més tard la marca Barcelona, consistia en un projecte utòpic, potser messiànic, que pretenia posar Barcelona "al nivell que es mereixia". La ciutat havia passat quaranta anys de dictadura a l'ombra. Una ciutat grisa de postguerra que havia de purgar els pecats de la seva història dissident i revolucionària. El model Barcelona, amb les Olimpíades, va tenir l'oportunitat de transformar de cap a peus la ciutat i esborrar, així, el seu ominós passat. Malgrat això, el bulldòzer de la modernització no va arrasar només la Barcelona grisa i mesella, sinó també molts ecosistemes de vida, fràgils i al mateix temps resistents, que habitaven la ciutat. D'altra banda, aquesta nova proposta no deixava de tenir un regust de penitència. Una redempció del complex d'inferioritat de no ser prou europeus, de no ser prou moderns i il·lustrats. Dos models de ciutat antagònics, el franquista i el postmodern, coincidien en una cosa, cadascun des dels seus propis traumes: redimir un passat, enderrocar i aplanar la memòria. Tornar a començar fent una plaça dura de ciment, asèptica i amb quatre plantes de pàrquing subterrànies. *Ciutat Princesa* és el relat i Marina Garcés una veu de les males herbes que van persistir i es van conjurar per desfer aquest model de ciutat i aquest relat històric.

Tot comença a la Via Laietana el 28 d'octubre del 1996. Un moviment alternatiu i minoritari com l'*okupació* va aparèixer a tots els mitjans de comunicació. L'any 1992 ja hi havia hagut moviments contra la Barcelona olímpica, però aquesta era la primera aparició destacada d'una crítica al model de ciutat. Va haver-hi una gran resistència contra el desallotjament policial de l'antic cinema Princesa. El suport de tanta gent va ser la novetat i la sorpresa. A partir d'aquí es va començar a teixir un sentit de la ciutat, unes complicitats que anaven més enllà dels cercles estrictament militants. Va ser un contagi lent, a contracorrent. Mentre que "Barcelona posa't guapa", "La millor botiga del món" o "Barcelona smart city" anaven sonant des dels poders de la ciutat, una sèrie de moviments –alguns intermitents, d'altres persistents– creixien. Cada desallotjament suposava una nova *okupació*. "Que nos quiten lo bailao", va quedar pintat dins el cinema Princesa, demostrant que hi havia una descarada voluntat de viure. Les cases *okupes* eren espais, forçosament nòmades, que aglutinaven formes de vida desafidores amb l'establert. "Una mica d'impossible o m'ofego". Un pressentiment del col·lectiu de pensament on Garcés participa, Espai en Blanc, que reflecteix aquest moment.

Hi havia col·lectius polítics tradicionals (anarquistes, associacions de veïns...) que interactuaven amb tot aquest moviment, però la seva força requeia en l'aliança de persones, en alguns casos d'amics, que volien viure una vida radicalment política. *Ciutat Princesa* ens parla de l'experiència d'*okupar*: "Obrir una porta amb una radial i entrar en un espai públic tancat i abandonat és una sensació que marca un abans i un després en la relació amb la ciutat i amb les persones que hi viuen", escriu, i hi afegeix: "Entrar en un

Pere Virgili

espai on no hi ha res previst descobreix un món de possibilitats i de coneixements que comencen, de sobte, a relacionar-se lliurement."

Kan Titella, la Hamsa, el Palomar, la Lokeria, Miles de Viviendas i també El Laboratorio de Madrid van crear un nou mapa de resistència. Un nou *nosaltres*, cada cop més global, empeltat en els exclosos del capitalisme: migrants sense papers, persones sense sostre i tot allò que la normalitat maltractava i negava. Espais on tothom se sentia més o menys inclòs.

Velles i noves guerres

Els debats polítics eren vius. Eren temps de canvis profunds en les esquerres més enllà de les institucions. El col·lapse de determinats discursos i pràctiques polítiques era evident. La mera existència de l'*okupació* n'era una demostració indiscutible. Les velles guàrdies anarquistes i comunistes no entenien ni les lectures de Negri o Deleuze, ni la idea que "el que és personal també és polític". Tampoc entenien col·lectius inclassificables com Diner Gratis, un grup d'acció a cavall entre la performance i el sabotatge on Marina Garcés va participar. Diner Gratis era una provocació que pretenia desafiar "les formes de submissió que el diner reparteix i imposa, per mitjà de les seves dues armes implacables: la por i la soledat", tal com explicaven ells mateixos. Des de Diner Gratis es feien descarades i sofisticades campanyes de guerrilla de la comunicació i al mateix temps es practicava l'expropiació de béns massiva a grans supermercats amb la seva derivada Yo Mango. Un col·lectiu que amb sentit de l'humor ens interpel·lava amb el debat irresolt de quins són els límits del compromís polític i com s'ha de relacionar aquest amb la resta de la societat i tots els seus malestars. En aquest sentit, Diner Gratis, Yo Mango o Las Agencias eren també un experiment. Garcés ens explica la complicitat conflictiva que van tenir amb el Museu d'Art Contemporani de Barcelona (Macba), que els cedia espais i infraestructures per actuar. Finalment la fràgil relació es va fer miques. El

Manifestació a la Gran Via de Barcelona sota el lema "De la indignació a l'acció", el 15 d'octubre del 2011, cinquè mes de l'inici del Moviment 15M a Madrid, Barcelona i altres ciutats. A la pàgina anterior, el desallotjament del cinema Princesa, el 28 d'octubre de 1996.

Manifestants a favor de la independència de Catalunya davant del Parlament, el 27 d'octubre passat. Les mobilitzacions d'octubre van popularitzar l'eslògan "Els carrers seran sempre nostres".

Pere Virgili

museu no va suportar aquesta tensió creativa ni els conflictes dels col·lectius amb la legalitat.

No tot eren col·lectius avantguardistes ni d'experimentació —encara que tampoc van ser exactament això. El moviment antiglobalització, l'oposició a la guerra d'Iraq o al Fòrum Universal de les Cultures 2004 van demostrar com l'esperit del cinema Princesa impregnava una part significativa de la ciutat. Moviments amb causes concretes però també obertes. Espais que desafiaven la guerra i el model de ciutat al mateix temps. *L'okupació* de l'antiga seu de la Hisenda Municipal l'any 2003 n'era un exemple. En aquest cas el lema era una pregunta: "Quina és la teva guerra?" Les respostes eren múltiples: guerra laboral, guerra immobiliària, guerra humanitària...

El Fòrum de les Cultures 2004 va ser l'agonia del miratge de la marca Barcelona com a projecte col·lectiu. El relat ja no donava més de si. L'ajuntament s'havia lliurat de manera descarada a la competència global de les ciutats marca. Paraules com pau, diversitat i sostenibilitat pretenien justificar un urbanisme cada cop més inhumà, fet cada cop més pensant en el capital i menys en les persones. Les ordenances del civisme o l'herència arquitectònica del Fòrum en són un exemple. Aquest últim, un espai públic, una altra vegada de formigó, pensat per ser privatitzat, per treure'n benefici en forma de congressos, festivals i tota mena d'esdeveniments. Un espai sense encís i desmemoriat generador d'angoixa on ja ningú recorda que sota terra hi descansa el Camp de la Bota.

Seguint el fil històric que ens proposa *Ciutat Princesa* arribem al clímax del 15M i del recent 1 d'octubre. Dos espais polítics diferents però amb moltes coses en comú. Els lemes "No ens representen" i "Els carrers seran sempre

nostres" podrien intercanviar-se en aquells dos dies i encaixarien perfectament. El desafiament popular al poder, a l'ordre establert, connecta aquestes dues dates malgrat les seves diferències.

Nova història de Barcelona

Però més enllà de la valuosa memòria que recull el llibre, *Ciutat Princesa* és una declaració de principis, un posicionament polític en si mateix. També filosòfic, també personal. Com dèiem abans, el relat d'una Barcelona lligada al progrés econòmic i moral ha quedat desemmascarat. Hi ha, per tant, una orfandat de relat comú que també afecta les persones que van participar d'aquesta ciutat Princesa. Molts d'ells regeixen ara mateix el govern municipal. Quina ciutat volem? Com podem lluitar i viure en una Barcelona global devorada per la indústria turística i l'especulació immobiliària? Sembla que no hi hagi resposta, que no hi hagi cap projecte col·lectiu. Som en un *impasse*, un atzucac, un carreró sense sortida i a la defensiva. Un *impasse* com a Barcelona, com a Europa i també com a vides polítiques. Garcés fa un pas endavant per superar aquest bloqueig. Hi posa el cos i la ment en forma de llibre per aportar un sentit i un relat. Per explicar-se i explicar un *nosaltres* desdibuixat i intermitent que pot aportar una poderosa veritat.

Marina Garcés fa una aposta inesperada per la història, per aprofundir en la distància "entre el present que és i el que podria ser". Es tracta "de la distància entre les victòries i les derrotes, entre els que hi són i els absents, entre els oblidats i les imposicions, entre el que està fet i el que està per fer". La ciutat Princesa ens encoratja i ens recorda quants impossibles ens queden per recórrer. ■

Text: **Ariadna Trillas** Periodista a *Alternativas económicas*. Fotos: **Albert Armengol**

Col·lectiu Ronda: els advocats dels febles

La cooperativa es va crear al final del franquisme per defensar els treballadors. Avui té set despatxos i més de vuitanta socis defensant la part feble de la relació jurídica, ja siguin víctimes de l'amiant o d'abusos bancaris. Les seves croades judicials s'adrecen contra les noves exclusions, la creixent precarietat laboral i la reculada dels drets i les llibertats.

Tot rumiant a propòsit de la innocència, la culpa i l'exercici de l'advocacia, Fiódor Dostoievski va compartir que "l'advocat és una consciència de lloguer"¹. Al Col·lectiu Ronda la professió es viu, però, amb menys contradiccions. És un despatx de llarga història sense rèplica a Europa: una cooperativa de treball autogestionada de certa dimensió erigida sobre la defensa exclusiva de la classe treballadora. "És clar que no podem fer una lectura

fàcil de bons i dolents. No idealitzem les persones treballadores. Però volem que aquestes tinguin accés a uns bons serveis jurídics. Encara que som un despatx independent des d'un punt de vista polític i sindical, tenim una clara dependència de classe. Es tracta de ser al costat de la part feble de la relació jurídica. Si mai ens dediquéssim a defensar empreses, quin filtre posaríem?", reflexiona Carme Herranz, presidenta del consell rector.

El col·lectiu porta quaranta-cinc anys al peu del canó, des que, a la tardor del franquisme, Angelina Hurios, Josep Maria Gasch, Pep Manté, Francesc Gallissà, Joan Lluís Jornet, Jordi Pujol Moix i David Santacana van voler demos-

1. Fiódor Dostoievski, "Algo acerca de los abogados". *Diario de un escritor y otros escritos*. Reprèn la idea a *Els germans Karamàzov*.

D'esquerra a dreta, Carme Herranz, presidenta del consell rector del Col·lectiu Ronda; Jordi Pujol Moix, un dels fundadors del despatx, i Albert Vallribera, recentment incorporat com a soci. A la pàgina anterior, un aspecte de l'espai de treball del col·lectiu.

trar que, sota una dictadura, el millor atac podia ser una bona defensa. Donar suport a treballadors desprotegits era una manera de minar el règim amb petites victòries. Els temps agitats dels orígens, sota la referència de pioners laboralistes com Antoni Cuenca i Francesc Casares, queden ben reflectits en dos llibres recents: *El Col·lectiu Ronda*, coordinat per Jordi Pujol Moix, i *Sis homenots i una dama*, de Ponç Feliu Llansa.²

Però arribada la democràcia, l'equip, sota una forta influència del cristianisme de base i l'esquerra antiautoritària, de seguida es va adonar que la celebrada Transició no suposaria un trencament pel que fa a les relacions de poder a l'empresa. "Ens vam oposar a la Constitució del 1978. Ens semblava que es quedava molt curta. S'establí una societat capitalista que volia ser homologable a Europa però amb moltes mancances i s'interrompia qualsevol via cap al socialisme", evoca un dels fundadors, Jordi Pujol, que encara treballa quatre matins a la setmana al despatx. Mentre dibuixa gargots a llapis sobre un full en blanc, assegura que no creu que volguessin "canviar el món".

Sí que ha canviat, i força, la vida d'un grapat de gent amb algunes sonades croades judicials, com les que la coopera-

tiva ha dut endavant en nom de persones afectades per abusos bancaris, com el de les participacions preferents o el cas Bankia; o per malalties concretes a la feina, però sovint invisibilitzades, com l'asbestosi causada per l'exposició a l'amiant o l'electrosensibilitat magnètica; o per relacions laborals no reconegudes per part d'empreses de la nova economia digital, com les que han denunciat els *riders* de Deliveroo; o per discriminació de gènere; o per tancaments de fàbriques que veurien la possibilitat de ressorgir gestionades per la mateixa força laboral, com Mol-Matric.

Malgrat aquesta diversificació, sovint s'identifica el Col·lectiu Ronda amb les seves arrels laboralistes. Albert Vallribera, advocat, acaba de fer quaranta anys i s'ha incorporat fa poc a aquest grup que fa la marca de la casa com a soci definitiu, després de treballar-hi des del 2013. "Jo estava fastiguejat de la professió, havia treballat per a d'altres despatxos força agressius fins que no vaig poder més i em vaig establir pel meu compte. Un dia em van dir que aquí necessitaven gent per a l'àrea de laboral. A mi m'ha canviat la vida. Pel coneixement, la col·laboració, l'organització..., però també per coherència", explica.

Regressió en tots els àmbits

La singularitat del Col·lectiu Ronda l'ha convertit en una talaia des d'on observar la precarització d'àmplies capes de la societat i la reculada en matèria de drets i llibertats. Vall-

2. Jordi Pujol Moix (coord.) *El Col·lectiu Ronda. Una història de lluita per la justícia*. Icària. Desembre del 2017; Ponç Feliu Llansa, *Sis homenots i una dama*. Icària. Novembre del 2017.

ribera confessa que la feina per als advocats s'ha fet més difícil, feixuga i enrevessada amb les darreres reformes laborals, especialment després de la impulsada pel PP el 2012. “Cada cop ens trobem amb persones treballadores amb menys antiguitat, amb menys indemnitzacions per acomiadament, amb menys garanties salarials en cas d'insolvència... La regressió ha estat molt greu”, diu. És una conflictivitat més soterrada que explícita, derivada de la generalització de processos d'externalització, de la irrupció de plataformes digitals... Són senyals que el paradigma de la gran empresa tradicional amb feina estable i protegida s'esmicola. Les batalles judicials canvien de fisonomia respecte de les que van marcar la idiosincràsia del col·lectiu als seus inicis, com ara els conflictes dels estibadors al port de Barcelona o el de la planta de Roca a Gavà. Aquest canvi té una conseqüència remarcable: “Aquí veiem vides molt precàries, més que fa vint anys, i de vegades és una precarietat assumida. Sovint la gent té la sensació que ja no val la pena lluitar, se l'ha dividit per guanyar”, lamenta Herranz.

Una via d'actuació, quan la legislació local no ajuda, és recórrer a la justícia europea cercant noves sortides interpretatives, comprovar si hi ha hagut vulneracions de drets fonamentals o incompliments de directives europees.

La feina no només creix com a fruit de la precarietat. “Últimament se'n genera molta per motius que en el passat no haurien requerit cap advocat”, explica Pujol. Es refereix

a un context polític en què es prohibeixen samarretes grogues en un partit de futbol i es donen casos com el de les piulades de Cassandra Vera, el dels titellaires o el del raper Valtonlyc. “La llei mordassa i el procés català són exponents del canvi: es vol tallar en sec tot allò que qüestiona l'Estat”, opina el cofundador.

“Visc la repressió amb els ulls oberts com a plats”, hi coincideix la presidenta del consell rector. “El poder judicial en què confiava i que anava funcionant malgrat la falta de recursos ha fet un salt brutal”. Herranz no qüestiona la independència dels jutges “de carrer”, però sí dels situats més amunt en l'estructura: les presidències de les audiències provincials, els tribunals superiors, el Suprem, el Consell General del Poder Judicial. Pensa, a més, que el Tribunal Constitucional, “que sempre havia tendit a ser progressista quan interpretava drets fonamentals, ara sembla un braç més de l'Estat”.

Picar molta pedra

Un centenar de persones –una vuitantena com a sòcies– viu avui dia del Col·lectiu Ronda. El creixement del projecte explica el salt a una nova seu, fa sis anys, al carrer Trafalgar. A banda, el col·lectiu té altres sis despatxos per Catalunya i un a Madrid.

L'autonomia de cadascun dels grups de treball en què s'ha estructurat (laboral, salut i treball, economia social, jurídic i social i serveis generals transversals) és una particularitat gràcies a la qual la cooperativa ha afrontat els dilemes i reptes de créixer sense perdre l'ADN. Hi ha un límit: respectar l'ideari del despatx, no malbaratar el llegat de l'equip fundador.

L'autonomia es manifesta fins i tot a l'hora de fixar el sou que es cobra. “Els sous ens els fixem nosaltres mateixos, decidim dins del grup”, explica Vallribera. El mateix succeeix amb les reunions de grup, on la base és parlar amb llibertat.

Ha de passar un any fins que una persona que ha entrat a treballar al Col·lectiu Ronda pot assistir a una de les assemblees per entendre el funcionament del projecte. Però no és fins al cap de tres anys que pot esdevenir-ne soci o sòcia, fent-hi una aportació de 15.000 euros. Les persones amb major responsabilitat no poden cobrar més de 3,2 cops més que les que tenen una nòmina més baixa. Una de les vies d'ingressos recurrents és el sistema d'abonaments anuals, que donen dret a consultes continuades. Hi ha prop de 24.000 abonats que paguen entre 58 i 187 euros l'any.

Can Fulló, una masia del segle XVIII ubicada prop d'Argentona, és una altra vivència especial per als membres del col·lectiu. En un ambient de natura i tranquil·litat se celebren les assemblees i les reunions d'estratègia. També hi tenen lloc programes de formació, algunes festes, i cada persona sòcia té dret a portar-hi amics o família un dia l'any purament per lleure. Adquirida per la cooperativa fa tres dècades, Can Fulló ha estat testimoni dels seus dilemes sobre el creixement, d'alguna crisi interna, de la transició generacional ja culminada o de la quasi duplicació dels ingressos a l'última dècada, fins a arribar als 8,5 milions d'euros. Però, sobretot, de batalles a llarg termini. Herranz ho resumeix amb aquestes paraules: “Es tracta de picar molta, molta pedra”. ■

Frederic Ballell / AFB

Text: **Lluís Permanyer** Cronista de la ciutat

El quiosc de premsa, un invent de 1888 en perill d'extinció

Les primeres iniciatives per situar quioscos a l'espai públic barceloní, per a la venda de productes o aixoplugar-hi actuacions musicals, daten de mitjan segle XIX. Però el mèrit d'atrevir-se a instal·lar el primer quiosc de premsa se'l va apuntar un diari de tarda nascut el 1888: *El Noticiero Universal*. Des de la Rambla, els quioscos de premsa es van estendre per tot Barcelona.

El quiosc ve de molt més lluny del que podem arribar a sospitar. El savi filòleg Joan Coromines ens il·lustra sobre el mot. L'origen és turc (*kyöşk*). Significa casa luxosa de recreació, d'estiueig, dins d'un jardí gran amb columnes, sovint amb terrassa o galeria i un pavelló obert. Aquesta paraula va derivar vers altres idiomes, com el persa, el pahlavi, el siríac, l'arameu o l'àrab, i va arribar a Occident per influència del francès, que l'incorpora ja el 1624, tot i que l'anglès, sempre més liberal a renovar i enriquir la llengua, ja ho havia fet un any abans. En castellà no es va acceptar fins a un tardà 1884, amb la curiositat de tolerar que

s'escrigui tant amb "q" com amb "k", potser per mantenir així la procedència exòtica.

Fins llavors, l'Acadèmia li atorgava el sentit de pavelló petit per vendre de cara al públic o per aixoplugar-hi un grup musical. No es parlava encara de la premsa.

Per aquest motiu es comprèn que a mitjan segle XIX comencin unes iniciatives privades i també municipals per situar alguns quioscs a l'espai públic. Ja el 1857 l'arquitecte Garriga i Roca, en fer un projecte per reformar una mica el pla de Palau, va plantar-ne un de begudes: de dimensions reduïdes, de fusta i amb una sola finestra petita frontal.

Pere Virgili

El 1870 va proliferar la demanda de repartir-ne per diversos punts de la ciutat, motiu que va induir l'Ajuntament a encarregar a l'arquitecte municipal ja mencionat un projecte unificador, per tal que tot plegat tingués un mínim de decòrum. El model era de fusta, amb unes peces de ferro per reforçar-lo i coberta de zinc. El procés va anar, com sempre, amb l'alentiment característic. I per això no es va col·locar el primer model fins al 1877, a la Rambla.

El fet, que era notícia, va estimular els ciutadans més dinàmics, com Miquel Coch, que l'any següent va presentar un projecte més ambiciós i atractiu. Va merèixer l'aprovació i va anar a parar a la plaça de Jonqueres. No va durar gaire: la reforma que va acabar la implantació de la via Laietana el va desplaçar a l'entrada del nou passeig de Colom.

També van aparèixer uns altres quioscs de caràcter temporal, com uns pavellons amb pretensions al recinte de l'Exposició Universal del 1888 o d'altres més senzills per vendre tota mena de productes, per aprofitar així l'allau de visitants.

El primer quiosc de premsa

El mèrit d'atrevir-se a instal·lar el primer quiosc de premsa se'l va apuntar un diari nou amb voluntat d'omplir de notícies totes les tardes de l'any: *El Noticiero Universal*. Fins llavors, el *Diario de Barcelona* era el de referència, per història i també per la manca de competència consistent. La van començar a plantejar *El Correo Catalán*, el 1876, *La Vanguardia*, el 1881, i *La Veu de Catalunya*, el 1899. Acla-

rida la situació periodística i social que dominava llavors Barcelona, es poden comprendre alguns fets relacionats amb el tema central d'aquesta evocació.

No era estrany que cap quiosc fos dedicat a exhibir durant aquells anys una premsa que no suposava, d'entrada, una perspectiva de negoci. Cal tenir en compte que molts exemplars del *Diario de Barcelona* els rebien els subscriptors a casa i d'hora. Aquest servei el va acabar perfeccionant fins a extrems insospitats *La Vanguardia*.

Així doncs, el cas del nounat *El Noticiero Universal* justificava que introduís algunes novetats, fruit de l'esperit innovador del propietari, potenciat per una empenta notable i una personalitat de guix. Francisco Peris Mencheta, valencià, no era pas un novell al món del periodisme: havia passat per diverses redaccions de la seva terra i també de Madrid, malgrat haver començat de picapedrer, fet que justifica una iniciativa que alguns, per força de la ignorància, havien d'interpretar com una excentricitat. I és que, en inaugurar la tercera i definitiva seu del diari, a l'edifici del carrer de Roger de Llúria, 35, ell mateix es va enfil·lar a la bastida per tenir el goig d'entretenir-se a esculpir el nom del seu diari a la façana.

Peris Mencheta havia intuït poc abans que la ciutat més moderna i amb futur d'Espanya havia de ser Barcelona, ja lliurada a la construcció de l'Exposició Universal del 1888, per aquesta iniciativa i per d'altres també notablement ambiciosos: el primer ferrocarril de la Península, l'enderroc de les muralles i la colonització de l'Eixample. Una vegada presa la

El model dels actuals quioscos de la Rambla el van definir el 1972 Pep Alemany i Enric Poblet, que van ser guardonats amb el premi FAD d'arquitectura d'aquell any. A la pàgina de l'esquerra, una munió s'aplega al voltant d'un quiosc, a la mateixa Rambla, en una data indeterminada de 1908, per tafanejar els titulars de la premsa del dia.

Quiosc a l'entrada del carrer de Santa Anna, en una data imprecisa dels anys 1907-1908. El primer quiosc de premsa de la Rambla el va instal·lar *El Noticiero Universal* el 1888, l'any de l'Exposició Universal. Aviat aquests establiments es van multiplicar per la Rambla, i d'aquí es van expandir cap a l'Eixample i altres àrees de Barcelona.

Frederic Ballell / AFB

decisió de venir a competir a Barcelona, va optar per la novetat de crear un diari de tarda, moment del dia que venia enriquit per força notícies i ben fresques, ja que tots els altres només aportaven les del dia anterior. No cal insistir en la manca de ràdios i televisions per comprendre la situació exacta del mercat, però encara cal afegir una dada gens sobrerera i força decisiva: el germà Juan romania a Madrid i estava al capdavant de l'agència de notícies Mencheta, fundada el 1882, i, per tant, la degana d'Espanya. Així doncs, *El Noticiero Universal* disposava d'una font pròpia de notícies d'una eficàcia decisiva.

El nou estil del “Ciero”

Encara hi ha tres fets més que reblen des d'un bon començament l'estil nou que, de moment, *El Noticiero Universal* aconseguiria imposar.

Primer fet: un estol de venedors que feien vida al carrer, carregats amb una bona pila de diaris i que no paraven de cridar: “¡El Ciero!”. Imitaven els de les capitals de grans països estrangers; per això quan Walter Scott esmentava en les seves novel·les “els joves de bons pulmons”, tothom sabia a qui evocava. Aquest reclam verbal encara el vaig sentir jo a la immediata postguerra, però ampliat: “¡CierooPe!”, no cal aclarir que l'afegitó es referia a *La Prensa*, l'altre rotatiu que el venedor també oferia als vianants. Aureli Capmany no els esmenta al seu llibre sobre els baladrers, tot i que en certa manera el seu estil de venda pels carrers s'hi assemblava força. Quan hi havia notícia grossa, aquell esdeveniment es convertia en el motiu central del reclam. En canvi, els típics xarlatans d'estil firaire havien durat ben poc, malgrat que actuaven al voltant de l'establiment venedor. Els quioscs de

premsa encara no existien, i el que feien alguns diaris era enganxar simplement fulls de propaganda en aquells petits edicles.

Segon fet: com queda dit més amunt, la creació del primer quiosc de diari, que va ser plantat a Barcelona per *El Noticiero Universal*. Tot anava ben lligat amb un esdeveniment que estava destinat a trasbalsar de forma positiva la ciutat. I és que el 20 de maig de 1888 s'inaugurava l'Exposició, amb una cerimònia, presidida per la família reial, a l'escenari solemne del Palau de Belles Arts. No era cap casualitat que només unes setmanes abans, el 15 d'abril, sortís ja el diari mencionat per començar a donar amb energia la batalla de la tarda. El fet de plantejar-ho en solitari era ja un trumfo. I el fet d'haver sabut organitzar tota l'estructura de l'empresa amb un cert avançament permetia poder aprofitar amb el màxim d'avantatges el que tal vegada estava destinat a ser no solament la primera exposició espanyola, sinó també un dels fets més importants de la història moderna d'una ciutat que estava molt acostumada a aportar novetats o primícies a Espanya i també a Occident, i des de feia una colla de segles. Només cal recordar que el catedràtic d'Història Econòmica Jordi Nadal ha sentenciat que Barcelona és l'única ciutat del món que ha generat dues revolucions: la comercial durant l'edat mitjana i la industrial, iniciada en el primer terç del segle XVIII.

I tercer fet: el lloc triat. Cal tenir en compte que es tractava d'una novetat, no pas pel volum, la forma i la decoració de l'edicle, sinó per l'ús. Era la primera vegada que un quiosc d'aquells que començaven ja a escampar-se per tota la ciutat era destinat a vendre premsa. En aquest cas, bàsicament un diari: *El Noticiero Universal*. No hauria estat gens sorpre-

Uns quiosquers de premsa de la Rambla ordenant el gènere, en una imatge de 1907 o 1908.

Frederic Ballell / AFB

ment que l'haguessin situat dins del recinte de l'Exposició Universal. En canvi, Peris Mencheta, que, com perfilen les biografies, tenia un nas fi i encertades intuïcions, a més de sensibilitat per als valors de la modernitat, va creure que el lloc adient, insuperable, era la Rambla. I no en va posar un, sinó quatre, de quioscs. No va crear, en canvi, un model nou, sinó que va seguir l'estil dels que ja feia temps que havien aparegut a París.

Cal destacar un fet rellevant: els van posar per quedar-s'hi, i no solament per aprofitar els mesos que va durar l'Exposició Universal, que cada dia generava notícies. Aquest fet em sembla definitiu. El propietari Peris Mencheta va veure clar que el quiosc era no solament una eina eficaç, sinó l'eina essencial del futur per a la premsa.

Amb el pas del temps no cal dir que es va imposar una certa diversitat d'estils i de volums; fins i tot n'hi havia d'escaleta, nom amb el qual es descrivien les botiguetes que aprofitaven la meitat de l'espai del portal d'entrada a una casa per vendre de tot. Avui encara en queden a Ciutat Vella uns quants exemples ben representatius.

Des de la Rambla cap a tota la ciutat

Aviat la Rambla es va convertir en el lloc d'excel·lència dels millors quioscs de Barcelona, fins al punt que podríem comparar la seva rellevància amb les floristeries. De seguida es van anar multiplicant. En aquella Barcelona la Rambla era el cor de la ciutat, però a còpia d'anys, i havent-se consolidat i enfortit la colonització de l'Eixample, els quioscs s'hi van anar estenent per acabar als barris i també als polígons d'habitatges que, d'ençà dels anys cinquanta, van anar personalitzant la perifèria urbana.

Un dels atractius insuperables i temptadors que oferien els quioscs de la Rambla era que pràcticament no tancaven. Es tractava d'una característica d'aquella ciutat tan viva, tan intensa. Quan va esclatar l'aixecament del 19 de juliol de 1936, l'amo del Cafè Zurich, l'amic Valldeperas, em va confessar que es va adonar que no podia abaixar les portes: no en tenia. Exactament el mateix que va succeir a la majoria d'establiments del carrer Nou de la Rambla. I, per tant, un ritual practicat fins fa pocs anys era que, a la sortida dels espectacles o en tornar a casa, es feia marrada vers la Rambla per comprar el diari acabat d'imprimir i distribuir.

Aviat alguns quiosquers van saber enriquir el negoci amb la seva personalitat. Com Agustí, que tenia el quiosc a la Rambla dels Caputxins o del Mig. Era anarquista de soca-rel i mai va tractar de dissimular-ho. Tant era així que, quan Primo de Rivera era capità general de Catalunya, una nit que tornava de jugar als jocs d'atzar prohibits i anava a dormir tard, es va acostar al quiosc i va provocar una mica el seu propietari, però aviat va acabar l'esgrima dialèctica amb aquestes paraules: "Eres muy revolucionario, y te voy a dar un disgusto". Agustí havia aconseguit convertir el quiosc en un punt intens i calent de tertúlia entre les onze de la nit i les tres de la matinada. Els noms dels qui el sovintejaven en donen fe; em limitaré a esmentar els més coneguts: Rusiñol, els lerrouxistes Emiliano Iglesias i els germans Ulled, Casas, Nonell, els periodistes Mir i Miró i Almerich, Opisso, Alarma, Peius Gener..., i la Monyos.

No solament eren tan atractius i modèlics aquells quioscs de la Rambla pel fet d'oferir encara calent el diari del dia, sinó també per exhibir la premsa estrangera i sobretot per rebre revistes de categoria de França, d'Alemanya i d'An-

glaterra, que eren comprades pels dibuixants locals per seguir i descobrir les noves tendències estilístiques que ja apuntaven alguns dels grans artistes europeus.

Sota la llarga nit de la dictadura franquista es podia perfilar en algun quiosc de confiança la formació d'alguna tertúlia discreta, portadora d'opinions o de fets que la censura impedia publicar. I així en vaig viure jo de prop una que mantenia el meu pare als anys quaranta i començaments dels cinquanta al quiosc que hi havia a l'andana del costat muntanya de la llavors rebatejada com a avinguda de José Antonio Primo de Rivera (Gran Via de les Corts Catalanes). Encara hi és, una mica desplaçat a la part superior, i roman tancat des de fa uns quants anys per vendre-hi de tot menys diaris, sense la llicència corresponent. Doncs bé, la mencionada tertúlia la formaven els periodistes Sempronio i Jaime Arias (li venia de camí per anar al *Noti* i esbrinar si al Ritz havia arribat algú que mereixés una entrevista) i Rossend Llates (casat amb Maria Canals). L'amo era Tomàs, i el seu nebot Antoni Torres, àrbitre de lluita grecoromana i puntal del Hot Club: m'alertava de les vingudes d'Armstrong, Hampton o Bechet, cosa que em permetia fer guardiola per poder assistir a les inoblidables sessions de jazz que organitzaven.

André Maurois, Somerset Maugham i Georges Arnaud (autor de la novel·la *Le salaire de la peur*, que Yves Montand va protagonitzar al cinema i en què apareixien amb papers breus el pintor i escriptor Joan Vilacasas i el gran picassà Josep Palau i Fabre) van coincidir a dictaminar per què el millor de la Rambla eren els quioscs, argumentant en aquests termes: els d'arreu del món venen premsa i pornografia; els de la Rambla, també, però, a més, ofereixen varietat de llibres: poesia, novel·la, assaig, història.

Quan vaig tenir el privilegi d'acompanyar per Barcelona durant cinc dies del 1988 Stephen Hawking, que s'hostatjava a l'hotel Ramada-Renaissance, a tocar de la Rambla, quan sortia al carrer una vegada posat a punt –la qual cosa era d'una complexitat extrema–, li vaig contar aquella reflexió sobre els quioscs. En arribar al centre del passeig i descobrir-ne un, s'hi va dirigir recte, de pressa, i s'ho va mirar tot plegat, ben encuriolit. Quan va fer la primera declaració a la premsa va precisar que estava encantat de veure altes piles del seu llibre en edicions catalana i castellana envoltades de revistes amb dones exhibint pits generosos.

El disseny va arribar tard als quioscs: l'estètica no comptava. I el 1972 Pep Alemany i Enric Poblet van projectar els de la Rambla, que el FAD va guardonar. Els que després es van escampar per l'Eixample i la ciutat els va crear Antoni Roselló.

M'entristeix el paisatge perillós que s'està enquistant: cada vegada tanquen més quioscs, els diumenges es fa difícil trobar-ne un d'obert. A més, aviat degeneren en baluernes mig abandonades i embrutades que empitjoren el paisatge urbà. S'ha de trobar una solució urgent que ajudi a mantenir viva l'edició en paper.

Costa imaginar que el quiosc hagi estat un tema d'inspiració poètica. L'escriptor Osvald Cardona li va dedicar aquest: "Castell de paper / al cap d'una plaça, / com un fort deté / la gent quan hi passa". ■

Text: **Jordi Rovira** Periodista. Fotos: **Pere Virgili**

El futur (incert) dels quioscos

Els venedors de premsa escrita viuen anys difícils. En una dècada han tancat el 35% dels quioscos de Barcelona. La crisi i, sobretot, els nous hàbits a l'hora d'informar-se duen molts d'ells a abaixar la persiana. El sector i l'Administració, conscients del problema, aborden una necessària reconversió.

La revolució digital ha comportat grans avantatges, però també està deixant moltes víctimes. Entre elles, els quioscos de premsa, que veuen com any rere any disminueix el seu negoci. I tot fruit d'una paradoxa: mai s'havia llegit tant –només cal veure la quantitat de gent enganxada a les notícies del mòbil–, però, en canvi, mai s'havia venut tan poca premsa escrita. Prova d'això són les darreres dades de l'Ajuntament de Barcelona, segons les quals dels 338 quioscos que hi ha a la ciutat, 285 funcionen i 53 estan tancats, alguns des de fa anys. El 1996 n'hi havia 440.

"No veiem bones perspectives", admet Cristina Anés, presidenta de l'Associació Professional de Venedors de Premsa de Barcelona i Província (APVPBP), entitat amb dos-cents associats entre quioscos i botigues dedicades a la venda de diaris i revistes. I és que la crisi de la premsa –les redaccions acumulen expedients de regulació– és, també, la dels venedors de premsa. Els diaris en paper acumulen una dècada de caiguda de les vendes. El 2017 cap rotatiu espanyol ja no va superar els cent mil exemplars diaris, mentre que fa pocs anys fins a cinc capçaleres superaven aquesta xifra simbòlica. "Abans un diumenge venia entre vuit-cents

i mil exemplars de *La Vanguardia*. Ara se'n venen vint-i-cinc”, assegura Juan Jiménez, president de l'Associació de Venedors de Premsa de la Rambla.

El punt d'inflexió, segons Máximo Frutos, vicepresident de l'APVPBP, va ser l'inici de la crisi econmica. “Els nostres clients habituals són gent gran, de cinquanta-cinc anys en amunt, i a partir de 2008 van baixar les vendes. En aquesta dcada a Barcelona han tancat un 35% dels quioscos, aproximadament. Els primers cinc anys van ser un degoteig, però els cinc últims han estat els pitjors. I a l'rea metropolitana s més sagnant; hi han tancat el 50%”, assegura.

“Tothom està igual –afirma Jiménez–. Els nims? Pessimisme a tot arreu. Parles amb gent a l'estranger i és el mateix”, diu Frutos. “s un problema mundial. Ha canviat la manera d'informar-se. Amb les xarxes socials i l'ús del WhatsApp ara la gent viu les notícies en directe”, explica Ans. Aix, un problema conjuntural (la pèrdua de poder adquisitiu) s'ha encavalcat amb un d'estructural (els nous hàbits de consum), fet que ha donat lloc a un cctel explosiu. “La gent gran ja no compra tant per la crisi i la gent jove no compra perquè ho llegeix en digital”, resumeix Frutos.

A tot això cal sumar-hi un altre factor: “Un 10-15% dels quiosquers que tanquen s perquè es jubilen i no hi ha relleu generacional”, assegura Frutos. “s una feina molt sacrifi-

cada. Treballes de dilluns a diumenge”, recorda Jiménez, que va començar en el sector amb disset anys i, amb l'única excepció de quan va fer el servei militar, sempre més va estar al quiosc de davant del Liceu fins que es va jubilar.

“En quaranta anys no vaig tancar mai, ni per Nadal. I entre 1971 i 1981 no vaig fer ni un dia de festa. Començava a les sis del matí i acabava a les onze de la nit. Als meus fills els veia més al quiosc que no pas a casa”, recorda. Ara els fills de Jiménez regenten dos quioscos, també a la Rambla, però no sempre és aix. Molts fills de venedors de premsa no volen aquestes condicions laborals. “Aquest sempre ha estat un gran problema”, admet Frutos. A més, els joves que s'endinsen en la professió han d'afrontar unes condicions amb les editores i distribuïdores –un dels cavalls de batalla del sector– més restrictives que les dels quiosquers veterans.

Una pèrdua per al barri

Però el tancament dels quioscos va més enllà de la imatge de la persiana abaixada. “Quan tanca un quiosc, el barri perd qualitat de vida. s un punt de trobada, un punt de venda obert cada dia, un punt d'informació”, explica Frutos. Perquè els quiosquers coneixen els veïns i aquests compten amb la seva complicitat davant de qualsevol problema. “Som la gent del barri”, resumeix.

Máximo Frutos,
vicepresident de
l'Associació
Professional
de Venedors de
Premsa
de Barcelona
i Província, al seu
quiosc d'escala.

Juan Jiménez, president de l'Associació de Venedors de Premsa de la Rambla i quiosquer ell mateix a l'establiment de davant del Liceu fins que es va jubilar.

Per no perdre tot el que implica un quiosc, però, cal una reconversió. “El quiosquer s’ha de posar al dia perquè només venent diaris i revistes ja no es pot viure”, admet Jiménez. Un diagnòstic que al sector tothom comparteix. El problema és que la reconversió, obligatòria, encara no té un pla gaire definit, més enllà d’anar provant coses perquè la ciutadania torni a acostar-se als quioscos.

Per això, des del juny del 2017 existeix la Comisión Nacional de Vendedores de Prensa, que aglutina quiosquers i venedors de botiga tradicionals (no inclou, per exemple, benzineres o supermercats que venen premsa) de l'estat, amb l'objectiu d'unir forces en aquest procés de canvi. “Comencem a estar coordinats amb altres ciutats”, afirma Cristina Anés. “Hi ha moltes associacions a tot l'estat, però les de Barcelona, Madrid i València són les més fortes i

marquen el camí. La resta miren el que fem nosaltres”, assegura Frutos. I la reconversió exigeix adaptar-se a l'entorn – no és el mateix un quiosc en un lloc turístic, al costat d'una escola o d'una boca de metro– i oferir nous productes –com els accessoris de mòbil, que es venen bé– i serveis. Un canvi de rol, però, que els joves porten millor que els veterans.

L'APVPBP ha presentat diverses propostes a l'Administració aprofitant l'avantatge de ser una xarxa de distribució repartida pel territori i oberta gairebé tot l'any; propostes com un sistema de pantalles on es disposaria d'informació del barri i es podrien pagar multes o impostos, però per fer-ho cal informatitzar els quioscos. En els darrers cinc anys, des de l'associació han informatitzat la meitat dels seus punts de venda, fet que, a més, permet millorar el control dels productes.

Els venedors de premsa també han proposat que les empreses de distribució els tinguin en compte com a punts de recollida. En realitat, ja és una funció que els quiosquers fan sovint per als veïns de manera informal i sense remunerar. “Som un punt de referència”, afirma Frutos. Fa pocs anys, un estudi de l'Asociación Nacional de Empresas de Internet i l'Asociación de Vendedoras Profesionales de Prensa de Madrid va concloure que un 81% dels ciutadans veu els quioscos com un bon punt de recollida de les seves compres per internet. D'altra banda, els quiosquers admeten que haurien de modernitzar les màquines de venda de tabac, que comencen a estar obsoletes, però sense ajuts no poden fer-ho. El problema no és només la manca d'ajuts, sinó també la lentitud de l'Administració.

Pla per renovar i modernitzar els quioscos

En paral·lel a totes aquestes propostes, l'Ajuntament de Barcelona està ultimant un pla estratègic que ha de marcar les línies a seguir en la renovació i modernització dels quioscos de premsa. El pla haurà de definir com ha de ser el nou quiosc, el model de negoci, possibles nous usos o la introducció de noves tecnologies. L'objectiu és explorar alternatives per redefinir el model amb l'objecte de fer viables aquests establiments. Un treball que s'està fent amb la col·laboració del sector i que és fruit d'un estudi de l'Observatori de la Urbanització de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) sobre el tractament que es fa d'aquests comerços en altres grans ciutats i sobre possibles models per al futur.

Queda clar, doncs, que el futur dels quioscos és incert i que hi haurà molts canvis. Cristina Anés reconeix que molts venedors de premsa, sobretot els més veterans, estan obligats a fer “un canvi de xip” i que la situació no és gens fàcil: “Ens està costant molt veure la llum al final del túnel – admet–, però ens hem d'animar; en cas contrari no farem aquesta reconversió.” ■

Text: **Laia Teruel** Periodista Fotos: **Vicente Zambrano**

Petits paradisos: jardins ocults als interiors d'illa de l'Eixample

Passejant pels carrers de qualsevol illa de l'Eixample, plens de trànsit i sorolls, una petita obertura a la paret et crida l'atenció. Un cartell verd indica que es tracta d'uns jardins. T'endinses per l'estret passadís i davant teu s'obre un pati verd, un jardí urbà, amb mobiliari que permet el descans i el joc dels més petits, i que t'aïlla del brogit constant de la metròpolis. Isolament sonor i visual d'una urbs que es mou veloç sense cap pausa, fins que trobes aquell racó amagat, un espai de pseudonatura al mig de la ciutat. Un petit tresor.

Vora cinquanta jardins interiors d'illa estan oberts al públic a l'Eixample. Com deia Ildefons Cerdà a la seva *Teoría general de la urbanización*: “En cada un d'aquests espais aïllats per les vies urbanes, existeix un petit món, una petita ciutat o urbs elemental”. I a cada interior d'illa trobem aquest reduït microcosmos, amb les seves particularitats i singularitats: de mida petita o gran, de forma regular o desigual, amb més verd o més gris, amb sorra o cautxú, amb més zones de jocs o de descans. Però tots tenen en comú els espais d'oci i lleure, la imitació que fan de la natura i l'aïllament perceptiu, que facilita la interrelació del veïnat.

A la dreta, el pati de l'antiga fàbrica de joguines d'Ernst Paul Lehmann, local que avui dia acull una vintena d'estudis de diferents disciplines creatives, a l'Esquerra de l'Eixample. A la pàgina anterior, els jardins d'Enriqueta Sèculi, al barri de la Sagrada Família.

En el seu projecte urbanístic de l'Eixample, de tarannà progressista i igualitari, Ildefons Cerdà preveia que els interiors de les illes serien espais verds d'ús públic, que augmentarien la salubritat dels habitatges al mateix temps que oferirien al veïnat una zona de descans i lleure. Aquesta proposta es va veure desvirtuada des d'un bon principi, ja que l'oposició de les autoritats municipals, així com dels propietaris dels terrenys, va dificultar i aigualir el projecte. L'especulació va comportar que la superfície edificable augmentés molt la que Cerdà havia planificat, fet que va incrementar la densificació de l'Eixample.

L'urbanista i enginyer plantejava construir només en dos costats de les illes, però davant de les pressions va acabar acceptant que s'edificués als quatre. Amb el pas dels anys es va ampliar el nombre de plantes dels edificis mitjançant ordenances: el 1891 es va passar de les quatre que havia marcat Cerdà a sis, i a l'època franquista de l'alcalde Porcioles es va arribar a vuit, a les quals se sumaven àtics i sobre-àtics. També es van augmentar les fondàries de construcció dins de l'illa i es van eliminar els espais dels seus interiors, que podien ser edificats en tota la seva planta baixa, i així van proliferar en molts d'ells fàbriques i comerços. En alguns casos la construcció interior va superar aquesta planta baixa i arribava als dos pisos d'alçada o més. La varietat d'ordenances encara es pot observar passejant per l'Eixample, contemplant façanes interiors i exteriors.

Mercè Tatjer, geògrafa i historiadora urbana, viu a l'Eixample i l'apassiona fixar-se en els detalls, que trenquen amb aquella excessiva regularitat de què tant van ser acusats Cerdà i el seu pla. Defensa la varietat de façanes, de detalls ornamentals, de profunditats dels edificis, d'espais interiors a

les illes. "Imagina que no s'haguessin superat els quatre pisos que deia Cerdà. Amb els carrers plens d'arbres, com ell va planificar, ara l'Eixample seria una ciutat jardí", evoca, nostàlgica, mentre assenyala un edifici de vuit plantes amb àtic al carrer del Consell de Cent, a tocar de la Fàbrica Lehmann, un espai que encara conserva "el seu pati orgànic", on conviuen tallers relacionats amb la comunicació, l'art i la innovació.

Davant d'aquesta manca d'espais verds, l'arribada de la democràcia el 1976 va portar un nou Pla General Metropolità (PGM) que incorporava la recuperació dels interiors d'illa com a espais enjardinats, en la línia del que havia planificat Cerdà. La normativa indicava que les empreses que construïssin en els soterranis dels interiors de les illes n'haurien d'enjardinar la coberta, sempre que la planta baixa no fos edificable. En aquest sentit, els primers jardins recuperats el 1985 van ser els de la Torre de les Aigües (Roger de Llúria, 56) i els de la Casa Elizalde (València, 302).

El PGM es va concretar amb l'ordenança de l'Eixample del 2002, que derogava i modificava la de 1986. Segons aquesta ordenança, a partir de la segona corona de l'edifici, que a la planta baixa pot arribar a una profunditat d'edificació de 4,5 metres, tota la resta ha de ser jardí. Aquest espai pot ser privat, d'ús exclusiu per al veïnat que ocupa els habitatges de l'illa, o bé, si se'n construeix el subsol (amb un pàrquing, un supermercat o algun comerç), s'ha de cedir a l'Ajuntament i donar-hi un accés per obrir-lo a la ciutadania.

Una trentena d'espais recuperats fins al 2012

L'aposta per recuperar els interiors de les illes es va impulsar el 1996 amb la creació de l'empresa mixta Proeixample, que combinava capital públic (un 62%) i privat (el 38%)

Des dels jardins d'Enriqueta Sèculi es gaudeix d'una impressionant perspectiva de la Sagrada Família. L'Ajuntament ha optat per donar noms de dona als nous jardins per compensar l'escassa presència femenina al nomenclàtor, destacadament al de l'Eixample. Enriqueta Sèculi (1897-1976) va ser una pedagoga, escriptora i activista feminista, cofundadora de diverses entitats de dones els anys anteriors a la Guerra Civil.

restant). Proeixample buscava interiors d'illes, negociava, comprava locals i sòl. Invertia per poder aconseguir espais verds d'ús públic als patis i recuperava part del capital venent sòl edificable de l'illa. En l'època que va estar activa, de 1996 a 2012, es van recuperar al voltant d'una trentena llarga d'interiors per a ús del veïnat. L'arribada al Consistori de l'extinta CiU va acabar amb l'empresa, fet que, sumat a la crisi econòmica, va frenar la recuperació dels interiors d'illa.

El president de l'associació de veïns de la Dreta de l'Eixample, Jaume Artigas, ho té clar: "Des de l'arribada de la crisi el 2012 fins ara no s'ha inaugurat cap espai nou al barri. La recuperació de patis d'illa es feia comprant espais i no per expropiació, que tenia el mateix cost que una compra. Ara la realitat és més dura: no hi ha prou recursos econòmics. No es fa gestió urbanística perquè els preus són molt elevats."

En aquest sentit, des del 2012 només s'han recuperat dos interiors d'illa: el d'Anais Napoleon (Marina, 155), al barri del Fort Pienc, l'any 2015, i un any més tard el de Montserrat Figueras (Còrsega, 195), a l'Esquerra de l'Eixample, nom aprovat el juliol de 2017 però que encara està pendent d'oficialitzar. "Són operacions molt costoses, tant per a l'àmbit privat com per al públic. Si és una operació pública i l'Administració ha de dedicar molts diners a la compra, cal comprar el sòl i executar-lo. Si el promotor és privat, ha de ser una actuació important perquè és ell qui paga la realització de l'interior d'illa per cedir-la després a l'Ajuntament, que és qui el manté", explica Elisenda Capera, directora de llicències i espai públic de l'Ajuntament de Barcelona.

Actualment hi ha una cinquantena de jardins interiors d'illa d'accés públic a l'Eixample. Són difícils de comptabilitzar i des de l'Ajuntament els números ballen. El concepte

de jardí ubicat en un interior d'illa costa de precisar i, tot i que en principi hauria de tenir algun costat edificat, alguns reculls també comptabilitzen jardins oberts, com el parc de Joan Miró. Altres compilacions inclouen els patis d'escoles en interiors d'illes, d'ús exclusiu de l'equipament, amb excepció de les escoles que participen els caps de setmana al projecte Patis Oberts.

El recull més actualitzat, que es va tancar a finals del 2017, és el realitzat pel col·lectiu d'arquitectes El Globus Vermell. Acaben de publicar un plànol guia anomenat *Jardins interiors d'illa de l'Eixample*, que es pot obtenir per 3 euros, en què també inclouen els dels districtes de Sant Martí, algun de Sant Andreu i un parell de situats a la frontera amb Gràcia. No hi incorporen els patis d'escola ni els jardins oberts, com tampoc els jardins privats de restaurants oberts al públic, per exemple el Bellavista Club. En total en comptabilitzen 77, dels quals uns 46 formarien part del districte de l'Eixample, un nombre lleugerament inferior als 48 que publicita el seu web. Entre aquests 46 n'hi ha 3 que estan en construcció.

Des de l'Ajuntament de Barcelona treuen importància als números: "El que volem són espais verds i lliures, no ens importa que siguin interiors o no. Al final preferim sumar-ho tot: el nostre objectiu és aconseguir uns cinquanta espais accessibles i que n'hi hagi un centenar de verds", exposa Elisenda Capera.

Operacions en marxa

Actualment, dins del Pla d'espais interiors d'illa hi ha diverses operacions en marxa per recuperar-ne de nous. El primer jardí que es preveu inaugurar, a principis de 2019, és

De dalt a baix, els accessos a la Fàbrica Lehmann, als jardins d'Anaïs Napoleon, al barri del Fort Pienc, i als de la Torre de les Aigües, a la Dreta de l'Eixample.

el de la Casa Macaya (Roger de Flor, 191). Ara hi ha un petit espai de joc, però l'Ajuntament recuperarà i gestionarà tot l'interior d'illa com a zona verda. Les obres d'enderroc començaran en breu.

Altres projectes iniciats ocuparan antics cinemes. És el cas de l'illa del cinema Niza al barri de la Sagrada Família, que està en la fase d'enderroc de l'interior i que ja té un

projecte d'edificació amb entrada i sortida pels carrers del Rosselló i la plaça de la Sagrada Família. Es projecta que les obres acabin a finals de 2019. L'extint cinema Urgell ja està enderrocant: el grup Bonpreu hi construirà un supermercat amb un pàrquing al subsol i habilitarà un jardí a la coberta, que cedirà a l'Ajuntament. També s'està enderrocant l'antic cinema Novedades, al carrer de Casp, d'on sorgirà un nou interior d'illa, però són obres que, com les del cinema Urgell, tenen un calendari de llarg termini, vora l'any i mig.

Al carrer de Sepúlveda, 50, s'està recuperant un petit espai que es coneix de moment amb el nom de jardins La Favorita, atès que era on hi havia l'edifici de Mobles La Favorita, enderrocant el 2007. Un projecte aturat és el de l'illa CLIP, envoltada pels carrers de Còrsega, Lepant, Indústria i Padilla, que té vuit locals als baixos. Tres són de l'Ajuntament, comprats en el seu moment per Proeixample, però ara mateix no hi ha cap iniciativa privada interessada ni diners públics per construir-hi.

Tots aquests projectes són oportunitats sorgides de la iniciativa privada i aprofitades per l'Administració. Per tant, és difícil poder establir un pla de recuperacions, ja que el Consistori depèn de les propostes externes que es fan. La impossibilitat de planificar els jardins a construir comporta que projectes com el de les superilles, en què els interiors d'illa podrien servir per connectar les diverses illes amb circuits de vianants, sigui difícil de realitzar.

“La superilla pot estar al carrer o al vial o pots fer una connexió passant entre els interiors d'illa; s'ha volgut sempre que aquests interiors tinguin entrada i sortida. Hi entres per una banda i en surts per l'altra i, si vols, t'hi atures. També són més segurs perquè hi ha més circulació. Si aconseguíxex això, pots fer circuits, tot i que encara n'hi ha d'haver més i, sobretot, que coincideixin. A Sant Antoni n'hi ha bastants adjacents, però no tenen entrades i sortides organitzades”, explica Elisenda Capera, que assegura que la connexió de les superilles és un dels reptes del consistori.

L'objectiu que es va marcar en el seu moment Proeixample era que a l'Eixample hi hagués un jardí cada 200 metres, és a dir, cada nou illes. “Això és teoria, perquè després les oportunitats apareixen on sigui, però sí que serveix per veure on són les mancances. Quan tu marques aquests 200 metres, vas veient que hi ha zones més buides, com l'espai cèntric de l'esquerra de l'Eixample. Això serveix per orientar esforços, però surt el que surt”, conclou Capera.

Des de l'associació de veïns de l'Esquerra de l'Eixample comenten que valoren molt bé els jardins interiors que hi ha, encara que admeten que si les entrades són estretes els fa por accedir-hi. “No em fa cap gràcia entrar-hi, perquè sempre imagino que en sortirà algú que em farà mal”, confessa Madrona Comas, membre de l'associació.

Formes i usos molt variats

Les entrades als jardins interiors són molt diverses, tant com les seves formes i tipologies. Mercè Tatjer explica, mentre analitza l'interior d'illa de Sebastià Gasch (Rocafort, 87 i Entença, 62): “La parcel·lació de les cases és variada. Algunes conserven traçats històrics i fan biaix, o bé surten més que altres dins l'illa i creen un jardí desigual a l'interior. Això fa que cada jardí pugui tenir una forma diferent”. I també tenir uns usos variats. A l'Eixample alguns comparteixen

L'espai dedicat a la memòria de la soprano Montserrat Figueras (1942-2011), especialista en música antiga, a l'Antiga Esquerra de l'Eixample, és un dels últims que, fins ara, han entrat al nomenclàtor municipal.

l'espai amb equipaments públics, com biblioteques, escoles bressol o centres de serveis socials. Altres han cedit part del sòl per a horts urbans o a l'estiu es converteixen en una piscina. Tots, però, participen de característiques que deriven dels tres principis que comparteixen com a territoris pseudonaturals, aïllats de la gran metròpoli i la seva circulació i dedicats a pràctiques d'oci: la presència d'espais per seure i descansar, zones de joc i lleure per als infants i, sobretot, la intenció que el color verd hi predomini, focalitzat en una petita zona del jardí o bé repartit.

Visitar-los permet també descobrir noms de dona fins ara desconeguts a la ciutat. Des de l'Ajuntament s'ha apostat per posar noms femenins a aquests jardins, com una manera de començar a compensar l'escàs 7% que hi ha a tota la ciutat, a més del fet que cap carrer de l'Eixample porti nom de dona. Es recupera la memòria de dones significatives per a la ciutat i el país oferint-los un espai propi. Les últimes denominacions aprovades han estat la dels jardins d'Assumpció Català, la primera dona que va obtenir el doctorat en matemàtiques i astronomia, denominació inaugurada oficialment el 21 d'abril passat, i la dels jardins de Montserrat Figueras, soprano especialitzada en música antiga. "Comença a fer-se justícia, perquè sembla que, si has estat discreta i no has crida l'atenció, no et tenen en compte", reflexiona Mercè Tatjer.

Aïllament, descans i jocs de color verd

La ruta pels interiors d'illa comença amb els jardins més nous de la ciutat, els de Montserrat Figueras a l'Antiga Esquerra de l'Eixample, inaugurats el juny de 2016. Un

estret passadís, d'entrada i de sortida, em transporta del trànsit del carrer de Còrsega a un oasi. Ple d'arbres i de plantes que s'enfilen per les parets, entre els espais de pas i al voltant de les zones de descans i joc, la sensació d'estar en un petit espai aïllat és més intensa que mai.

Però el dissabte al matí la calma desapareix. Dues festes d'aniversari es reparteixen l'espai, de vora 1.500 metres. L'una ocupa la part elevada del parc, darrere de l'espai de joc on les plantes enfiladisses embolcallen el mobiliari urbà de descans. Els entrepans i les begudes ocupen unes petites taules, mentre que les famílies comparteixen l'espai jugant i parlant. L'altra festa d'aniversari s'ha col·locat a un costat del parc, en un petit sortint. Una animadora construeix formes d'animals amb globus, mentre unes safates plenes de *cupcakes* de colors esperen el seu moment de protagonisme.

"Normalment hi ha una festa d'aniversari al mes; que avui n'hi hagi dues és molta casualitat –comenta en Fidel, veí de l'illa–. Visc aquí mateix, però no em molesta el soroll. Tinc fills i és un privilegi poder venir a jugar tan a prop de casa." Mentre parla, observa el seu fill petit que juga amb la sorra que envolta l'espai de joc i recorda el taller de motos que ocupava tot l'interior abans de la reforma, no fa tant de temps. "El canvi ha estat a molt millor", valora.

La Carlota, de nou anys, descansa en un dels bancs que envolten el parc mentre sosté amb força la seva bici. "M'agrada el parc", assegura, tímida. El seu pare, tanmateix, confessa que prefereixen altres parcs més grans, com els jardins de Beatriu Pinós-Milany, baronessa i divulgadora de l'obra de Ramon Llull, que són només a tres minuts a peu. La zona que envolta l'Hospital Clínic té una alta densitat de

Els jardins dedicats a la famosa cupletista Cànida Pérez (Olot, 1893-1989), al barri de Sant Antoni.

jardins, en illes gairebé consecutives. Ara bé, no tot el barri segueix aquesta dinàmica: a la zona cèntrica, entre Aragó i Mallorca, pràcticament no hi ha espais verds.

Però no tot són flors i violes...

A uns quaranta minuts hi ha el penúltim jardí construït, el d'Anaïs Napoleon (Marina 155), al barri del Fort Pienc. A mitja tarda nens i nenes l'omplen amb corredisses i jocs. Projectat com un pis de l'Eixample amb les seves estances, s'hi accedeix per un passatge que simula el rebedor i que acull una petita exposició sobre Anaïs Napoleon, la primera fotògrafa professional catalana. Un rebedor que és lloc de pas i que du a la cuina, on sota uns arbres fruiters tres nens juguen a pilota, tot i ser una de les múltiples accions prohibides a l'espai. Com ho és també fer soroll i cridar.

“Un senyal que demana silenci. Com és possible? És un espai per a nens!”, es queixa, enfadada, la Stefanie, veïna de l'illa que cada tarda va amb els seus fills al jardí. “Abans el pati era dels veïns i no han acceptat gaire bé que passi a ser obert”, reflexiona al seu torn l'Eugènia, que, acompanyada dels seus quatre fills, reclama a la ciutat espais verds “més grans”. Els jardins han estat polèmics. Abans d'obrir-se al públic eren un espai privat de la finca. La cessió no es va fer en el seu moment i, quan finalment es va dur a terme, forçada per l'Ajuntament, el veïnat la va rebre amb moltes queixes, centrades sobretot en el soroll. “Un dia els veïns fins i tot van llançar ous. A mi em va tirar una llauna –explica la Stefanie–. Han tret dues joguines del mig de l'espai de jocs perquè eren peces de metall sobre suports de fusta i feien soroll. Increïble!”

Elisenda Capera fa notar les contradiccions de les prohibicions. “Els interiors d'illa ressonen. Entendria el malestar en hores que estàs dormint i per això a la nit estan tancats. Però són nens, criden i corren. No és que aquest interior tingui més problemes que altres, és que alguns veïns són especialment sensibles”, conclou.

A la terrassa del jardí trobem taules amb quadres d'escaics dibuixats i petits bancs a l'ombra dels arbres, avui buits. A les habitacions hi ha les zones de joc: un espai amb gronxadors i un sorral. De les parets pengen plantes enfiladisses, que imiten una natura que el terra de cautxú i els edificis que l'envolten contradiuen. Els arbres ajuden a amagar aquest entorn urbà; asseguda en un banc, només veig fulles i branques. Tot i el soroll de nens jugant, hi ha un isolament del soroll extern, trencat per algun cop de pilota i algunes piulades d'ocells.

Aquests jardins no tenen equipaments incorporats, a diferència d'altres espais que conviuen amb diversos serveis. És el cas dels jardins de la cupletista i compositora Cànida Pérez (Comte Borrell, 44-46), situats a Sant Antoni, que comparteixen espai amb una biblioteca i un centre de gent gran. L'accés és un passadís ample de sostre alt des del qual s'accedeix a la biblioteca Sant Antoni-Joan Oliver, de cinc plantes i molt transitada.

A dins del jardí la calma és total. Són quarts de vuit de la tarda i només ocupen l'espai uns avis amb la neta i dues noies assegudes en un banc. “No acostumem a venir al jardí, però avui fa molt bon dia i hem aprofitat per treballar”, comenta l'Helena, assenyalant l'ordinador que la Marien té a la falda. “Jo vinc molt a la biblioteca per la seva secció de

Els jardins de la Torre de les Aigües, a la Dreta de l'Eixample, inclouen una piscina molt freqüentada a l'estiu, coneguda com la "platja de l'Eixample".

còmics”, confessa, mentre observa de reüll la carta de presentació que està preparant per enviar a una empresa.

S'obre la porta de l'espai de gent gran, ubicat dins del pati interior, i en surten tres dones amb una rosa a la mà. S'asseuen als bancs que envolten la zona de jocs infantils i d'elements per fer exercici físic. “Jo era ballarina”, confessa alegre i divertida la Núria Soriano Módena, que deixa clar que és com el vinagre, no és que sigui moderna. Vestida amb jaqueta blanca i faldilla a joc, els llavis ben vermells i unes ulleres negres que li donen un toc molt modern, explica que surten de celebrar Sant Jordi, amb un berenar i un ball. “A mi aquest jardí m'encanta, tranquil i agradable, sobretot a l'estiu, quan fa bon temps”.

Una xemeneia destaca a l'espai, record de la fàbrica de caramels que ocupava el pati. Tot i tenir alguns arbres, el jardí és dominat pel color ocre de la sorra i pel negre del ferro de les parets, a excepció d'un cantó ple de plantes enfiladisses, una manera d'evitar pintades als murs. La Núria i les amigues marxen cap a casa; al cap de poc la resta de participants del ball de Sant Jordi les segueix, creuant el pati amb somriures emocionats.

La “platja de l'Eixample”

Per acabar la ruta m'acosto als jardins de la Torre de les Aigües (Roger de Llúria, 56), que a l'estiu es converteixen en una piscina coneguda com la “platja de l'Eixample”. Encara és primavera i a mig matí l'espai l'ocupen turistes, mares amb nadons i treballadors en descans. Els múltiples arbres repartits pel pati ofereixen ombra i sensació d'aïllament.

“Treballo molt a prop i vinc cada matí a desconnectar

durant el descans”, explica l'Andros, amb una cigarreta a una mà i a l'altra mig entrepà embolicat amb paper d'alumini. “Avui està tranquil; normalment venen els estudiants de batxillerat de l'institut a l'hora del pati i s'omple”.

A l'Andros se li acaba el descans i torna cap al despatx. La Roxanne s'asseu en un banc. Està de vacances i ha llogat un apartament molt a prop dels jardins; hi ha arribat per casualitat però el troba molt bonic. Dos adolescents xerren i comparteixen confidències, mòbil en mà. Un home entra amb el telèfon davant dels ulls, nerviós, sense deixar de pitjar tecles mentre es mou lentament per l'espai, poc conscient del terra que trepitja. La calma que ofereix avui l'aïllament del pati no té res a veure amb l'ambient que hi ha a l'estiu, quan els crits dels infants l'omplen. Fins i tot se senten ocells, que passegen entre les copes dels arbres amb una tranquil·litat que no troben a la resta de la ciutat.

Jardins amagats encara no pervertits pel turisme, tot i que comencen a ser coneguts, sovint per casualitat. Espais de descans i desconexió visual i sonora enmig d'una ciutat que avança veloç i, amb ella, les persones que l'habiten. Un recés que es combina amb el joc i el lleure dels infants dins d'uns espais que, proveïts sovint de verd, prometen la il·lusió d'estar en contacte amb una natura llunyana que, en l'imaginari col·lectiu, simbolitza qualitat de vida. En una zona mancada de grans espais verds, els jardins interiors d'illa es converteixen en un substitut acollidor d'aquella natura anhelada, distant de la gran metròpoli. ■

Mireia Zantop

Text: Lolita Bosch

Barcelona Lolita Casa

La clínica on vaig néixer es va convertir en un asil d'avis, després en un espai buit i finalment la van *okupar* i desallotjar. Però no l'han tirat a terra.

Encara que confongui el pas del temps amb l'espai d'una ciutat, jo vaig néixer aquí: en aquesta ciutat que de vegades no som capaços de reconèixer sota la ciutat nova. L'any 1970. A la clínica privada del doctor Ripoll, un edifici de color rosa amb portes de fusta blanca, al barri de Sant Gervasi. A la falda de la muntanya del Tibidabo. Fa uns anys el van *okupar* un grup de joves del barri que s'anaven a dutxar i a dinar a casa, però tornaven a la nit a dormir-hi. A la cantonada de Madrazo i Alfons XII, un carrer que sempre m'ha semblat discret.

La clínica rosa, que era un casalot modernista i amb el temps es va convertir en un asil d'avis, després en un espai buit i fa uns anys va ser finalment *okupat*, va ser notícia als diaris locals. I el seu desallotjament es va dir que era previ a la seva destrucció. Això va fer que els darrers anys jo hagi visitat el lloc amb certa freqüència. Amb certa tristesa. Però tot i que sí que el van desallotjar, no l'han tirat mai a terra i està gairebé com estava. Una mica més brut, amb finestres i portes barrades amb ciment però rodejat d'arbres obtusos que no paren de créixer, tot i les intencions tòxiques d'edificar fins als espais urbans més petits que queden lliures, com si volguéssim viure en un món ple a vessar. De vegades sembla que ens calgui omplir de coses i cases inútils el tros que hi ha entre el món i cadascú de nosaltres.

I tot i que no hi he pogut tornar a entrar, en tinc el record. Perquè, quan jo tenia tres anys, a la mateixa clínica hi va néixer la meva germana petita, i recordo veure des de

l'habitació en què s'estava amb la mare la meva habitació amb llits de color verd de l'altre costat del pati interior de cases. A més, en tinc les fotografies que vaig fer mesos abans que fos *okupada* i que conformen un plànol mental dels llocs on m'he quedat per sempre. S'hi entra per la primera fotografia: una porta, la primera que vaig creuar a braços de la mare per sortir al carrer. Perquè jo vaig néixer aquí. A Barcelona. L'any 1970. Quan la meva família vivia al carrer Dènia cantonada Oliana. Al tercer pis d'un edifici que tenia una terrassa molt gran en un costat i a l'altre un pati interior des d'on es veien les finestres interiors de la clínica del Doctor Ripoll. De manera que vaig néixer i només vaig haver de travessar mig xamfrà per arribar a casa. Després vaig viure durant uns anys en una habitació amb llits verds des de la qual sempre més vaig poder veure la finestra de l'habitació on havia nascut i recordar-ne les parets roses, els marcs blancs. No pas perquè tingués cap memòria del meu naixement, sinó del de la meva germana. I sempre he volgut pensar que ella i jo vam néixer a la mateixa habitació.

El dia que jo vaig néixer la família del meu pare no hi era. Havien anat a París a celebrar la boda del meu oncle. Així que, tot i els meus records, va ser el meu pare qui primer va escriure alguna cosa sobre la meua vida: per avisar-los que tot havia anat bé. Abans de fer-ho, però, va enviar un ram de flors a la meua mare amb una targeta dins d'un sobre que duia escrita aquesta indicació: "Sra. Bosch. Hab N° 6. Clínica Dr Ripoll". La targeta diu: "Estem molt contents de tenir una altra nena a casa", abans, quan a les dones se'ns deia nenes com si fos una cosa bonica, que ben probablement ho pretenia. La signaven el meu pare i el meu germà gran. I després d'enviar el ram, el meu pare va enviar un telegrama a París on feia saber a la seva família "Nacida felizmente Lolita". Encara que per fer-ho no va escriure amb la seva lletra. Perquè els telegrams, com els tèlex, s'enviaven i es rebien amb una tipografia neutra. Si bé d'aquesta manera d'escriure gairebé aliena, la família del meu pare va poder saber que em deia Lolita, que estava bé i que havia nascut aquí. En aquesta ciutat que encara avui ens envolta, tot i que amb prou feines siguem capaços de reconèixer-la sota la ciutat nova. ■

Josep Pagà Carbonell / AFB

Text: **José Luis Martín Ramos** Historiador. Militant actiu de l'esquerra estudiantil a l'època

Maig de 1968, entre l'activisme esquerranista i la contracultura

El Maig francès fa mig segle. La revolta va desfermar a Catalunya una cursa frenètica per demostrar qui era més esquerrà i per rellevar el PCE-PSUC com a partit revolucionari de la classe obrera. El discurs de la contracultura, d'altra banda, va afegir a la lluita política una dimensió cultural i subjectiva: s'afirmava que la revolució havia de començar per un mateix.

Josep Pagà Carbonell / AFB

Les imatges que il·lustren aquest reportatge recullen assemblees, concentracions i altres accions dels estudiants de la facultat de Medicina de Barcelona, el maig de 1968. El seu autor, Josep Pagà Carbonell, les va fer per a la revista del Sindicat Democràtic d'Estudiants.

Els fets de maig de 1968 a París van ser coneguts immediatament a Barcelona, tot i que no van tenir un impacte efectiu fins uns mesos més tard, amb el nou curs universitari. El periodista Tristán La Rosa es va encarregar d'informar-ne amb detall des del 5 de maig, i durant un llarg mes va signar a *La Vanguardia* una crònica diària de l'aixecament estudiantil i de la crisi social i política que va generar. Els seus reportatges, que a partir de l'11 de maig van tenir un estil cada vegada més empàtic amb la mobilització universitària, es van guanyar la primera pàgina del diari fins a l'1 de juny, quan va informar de la manifestació a París dels partidaris de De Gaulle, de la trobada d'aquest amb el general Massu i del seu missatge gens subliminal d'intervenció militar –subratllat per les maniobres de la Segona Brigada Cuirassada a la perifèria de París, per si calia ressuscitar Thiers. El 2 de juny Tristán La Rosa, que ja va passar a les pàgines interiors d'informació internacional, va concloure aquella sèrie obrint el seu reportatge amb l'anunci: “La revolució ha acabat”.

Molts de nosaltres no havíem llegit mai abans amb tant d'interès *La Vanguardia*, ni ho vam tornar a fer després. Tristán La Rosa ens va informar de les barricades, dels enfrontaments entre estudiants i policies, de l'ocupació de les universitats, de l'Odéon, de la vaga general convocada per la CGT; i ens va il·lusionar, a l'esquerra universitària de llavors, sostenint que el poder era a les fàbriques i “en certa manera” a les universitats... Durant un mes vam somiar amb la idea que al cor polític d'Europa occidental –París ho era encara– esclataria una revolució. El somni es va esvaïr, però en van quedar mig adormides les conseqüències culturals, i el despertar va arribar no tant en forma de radicalització ideològica –perquè la radicalització havia començat a l'esquerra universitària catalana dotze mesos abans– com en termes de renovació de les formes de mobilització i lluita contra la dictadura franquista que havien culminat en la constitució de l'il·legal, però no clandestí, Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), formes que el curs 1968-1969 estaven en via d'esgotament.

La radicalització havia començat el curs 1966-1967. Després de l'èxit de la constitució de l'SDEUB a les eleccions lliures de principis de curs i la seva organització formal en l'acte de la Caputxinada, al març de 1966, es va produir la derrota del projecte governamental de les Associacions Professionals d'Estudiants (APE) en la seva segona versió, quan el seu cap, Ortega Escós –nomenat pel govern franquista–, va ser vençut en un històric duel verbal que va tenir lloc al Paraninf de la universitat amb els delegats de l'SDEUB, liderats per Francisco Fernández Buey. Aquella tardor el model del sindicat democràtic es va estendre a les universitats de Madrid, Saragossa, València i Sevilla, alhora que les candidatures de Comissions Obreres obtenien un èxit notable a les eleccions a jurats d'empresa a les grans fàbriques de l'àrea metropolitana barcelonina.

En alguns àmbits i en particular al comitè d'estudiants del PSUC, impulsor de les eleccions lliures estudiantils de 1966 i de la Caputxinada, es va tenir llavors també un somni propi, el de la unió entre obrers i estudiants i la possibilitat d'enderrocar la dictadura –més a curt termini que a llarg– mitjançant una intensa mobilització que hauria de culminar en una vaga general política, pensada en termes d'insurrecció de masses.

L'organització estudiantil del PSUC tenia contactes personals amb universitaris catalans instal·lats a París, els uns refugiats i els altres completant estudis (Irene Castells, Jordi Borja), a través dels quals es rebien notícies de l'ambient de mobilització que ja es produïa a França el 1967, una mobilització centrada particularment en el rebuig a la guerra del Vietnam i que rebia inspiració de la Revolució Cultural xinesa. Les persones esmentades no eren les úniques amb connexions franceses; quadres del grup de la Universitat Popular, l'organització universitària del partit Força Socialista Federal (FSF) –denominació adoptada per Comunitat Catalana (CC) arran del seu definitiu gir cap al socialisme, el 1964–, havien participat en un seminari polític organitzat a París per la Jeunesse Communiste Révolutionnaire, trotskista, amb la participació d'Alain Krivine –més tard, una de les icones de Maig del 68– i Daniel Bensaïd.

Aquests contactes, de moment, el que van fer va ser reforçar les dinàmiques pròpies, catalanes, de radicalització

generades per una consideració molt optimista de les dimensions i possibilitats de la mobilització de masses. Aquesta radicalització va acabar produint una confrontació oberta entre el comitè d'estudiants del PSUC i la direcció del partit. La confrontació va culminar en una ruptura l'abril de 1967, que donaria lloc al sorgiment de l'anomenat Grup Unitat, al qual es van sumar una minoria de militants obrers per adoptar finalment la denominació de Partit Comunista d'Espanya (internacional). L'objectiu del PCE(i) ja no era l'enderrocament del règim franquista per instaurar un sistema de llibertats polítiques, sinó directament la revolució socialista. La ruptura interna al PSUC i la formació del PCE(i) van tenir un efecte dòmino, va accelerar la radicalització de l'FSF i va impulsar el gir radical que es va produir també al Front Obrer de Catalunya (FOC) a partir de l'estiu de 1967.

PCE i PSUC: el menyspreat comunisme oficial

Durant els mesos següents, fins que el Maig francès ens va arribar, va tenir lloc a Catalunya una cursa per demostrar quina organització estava més a l'esquerra, quina era la que aconseguia esdevenir el preuat partit revolucionari de la classe obrera i derrotar definitivament el "revisionisme carrillista" del PSUC i el PCE. Quan el PC francès i la CGT van decidir donar per acabada la mobilització social i es van afanyar a participar en les noves eleccions convocades i a recollir concessions laborals, va faltar temps perquè aquella incipient "esquerra revolucionària" –que és com es considerava a si mateixa– catalana veiés confirmat el seu diagnòstic i el seu destí. Tanmateix, fins aleshores la incidència del Maig francès era més de ratificació de l'acció i la reflexió pròpia que no pas d'innovació.

Però la innovació va arribar finalment amb el declivi de la mobilització estudiantil barcelonina causada per la repressió que patien els seus líders, l'aproximació al cicle final dels estudis de bona part dels quadres i els dubtes creixents sobre la possibilitat de mantenir un sindicat il·legal, activament antifranquista, actuant a cara descoberta. Les innovadores propostes d'agitació i mobilització de Maig del 68, amb els seus lemes, la seva insistència en el combat cultural, l'organització dels comitès de curs, l'ocupació dels espais docents o l'autogestió de la docència –començant per la discussió dels programes d'ensenyament–, van semblar una bona alternativa al declivi irreversible de l'SDEUB. L'atractiu de la novetat es va reforçar amb la difusió de les obres de Marcuse –Edicions 62 va publicar el 1962 *Eros i civilització*–, tot i que el discurs contracultural del moviment universitari de Berkeley, anterior al Maig francès, ja era conegut a Barcelona pels reportatges de la revista *Triunfo*. El discurs de la contracultura, de l'emancipació juvenil, de la llibertat sexual, va afegir una nova dimensió a les relacions personals i a la militància antifranquista, que va estendre les seves motivacions més enllà de la política. La revolució va incorporar un factor de subjectivització: s'afirmava que havia de començar per un mateix.

En el curs 1968-1969, el FOC, l'FSF, el PCE(i) i estudiants independents –alguns dels quals es van agrupar en la Unió d'Estudiants revolucionaris– van promoure la formació de comitès d'acció, l'"ocupació de càtedres" amb actes sonats com l'assalt a la classe del professor Palomeque, a la facultat de Filosofia i Lletres, o a la de Pifarré, a la d'Econò-

Josep Pagès Carbonell / AFB

miques, o l'intent d'ocupació del deganat de Filosofia i Lletres, el titular del qual, el doctor Joan Maluquer de Motes, va ser defensat pels estudiants del PSUC de l'embat dels "esquerrans". Ara sí que va arribar l'impacte de Maig del 68; un impacte que, al capdavant, a Catalunya va ser notablement eclèctic, amb una acumulació de neoestalinisme althusserià, discursos trotskistes i maoistes i invocacions contraculturals, més o menys marcusianes, dirigides contra la cultura burgesa. ■

Text: Francesc Bombí

Col·lecció “Biblioteca Secreta”
Edita: Ajuntament de Barcelona
Barcelona, 2017

Tres històries de la ciutat submergida

Diario del marionetista Pepe Otal

Autor: Pep Gómez
108 pàgines

Hem d'anar a l'Índia (records d'un viatge freak)

Autor: Joan Vinuesa Baliu
108 pàgines

Cuc sonat

Autor: Xavi Cot
205 pàgines

Tres llibres inauguren la col·lecció “Biblioteca Secreta”, tres volums que recuperen personatges necessaris de la Barcelona més underground. Pep Gómez escriu sobre Pepe Otal, Joan Vinuesa narra el seu viatge a l'Índia i Xavi Cot explica què va ser el Cuc Sonat.

Barcelona és, avui, una ciutat amb un nom en el món cultural, una certa potència que atrau turistes-clients-consumidors. També és, però, un lloc que històricament ha tingut una capa subterrània densa, farcida de petites minories que tant s'han transformat com mantingut; una petita societat amb personatges i llegendes, llums i ombres que sovint han sortit a la llum puntualment però amb històries per explicar, i una empenta que també ha contribuït a fer d'aquesta ciutat el que és avui.

Tres llibres ben diferents estrenen aquesta “biblioteca secreta” que recupera històries que mereixen tenir un lloc en el relat, un espai digne per existir, si cal al marge del mercat, ja que són precisament unes vides al marge de la voluntat mercantilista que també ha marcat la cultura catalana.

Aquests tres primers llibres, a més, s'encavalquen i es comuniquen entre ells. El Taller de Marionetas de Pepe Otal s'esmenta diverses vegades al llibre de Xavi Cot, com també Joan Vinuesa, amb el llibre del qual va dinamitzar al seu taller les grans nits de poetes i titellaires. Entre tots tres es dibuixa un fresc sociocultural, s'intueixen algunes de les pulsions de la contracultura barcelonina. Anem a pams.

Pep Gómez escriu un quadern de bitàcola com si l'hagués anat escrivint Pepe Otal, partint del que li explicava el seu amic i col·lega. El text arrenca amb una mena d'autoretrat fins que fa la primera entrada del fals dietari el 1980, en què ja marca la idiosincràsia del personatge: “Cuando me preguntan: ‘¿Tú, qué opinas?’, me callo. Yo me matriculé en esta vida de oyente. Soy escuchante”. A partir d'aquí, les dife-

rents entrades van saltant episodis dispersos de la vida del titellaire i recreen l'ambient en què es mou Otal, un món marcat per l'alegria de viure, els embolics amb les dones i la generositat d'acollir al seu taller a qui calgués, tot això amanit amb l'agenda dels espectacles que va fent arreu fins al darrer, a Sardenya, on la nit després d'una representació mor, l'any 2007.

Deixeble de Tozer i mestre de nombrosos titellaires, al seu taller hi van passar moltes coses, una de les quals van ser les trobades de poetes i titellaires, que van coordinar David Castillo i Joan Vinuesa, l'autor i protagonista del següent llibre.

Vinuesa és poeta i pintor, i cantautor, i infermer, i sobretot habitant del magma barceloní de la cultura underground. A *Hem d'anar a l'Índia (records d'un viatge freak)*, hi trobem

el record d'un pelegrinatge a cavall dels anys 1977 i 1978, un viatge iniciàtic buscant el mite de l'alliberament contracultural, una epopeia en tren i en autobús, en autoestop i tot, fent parada i fonda en estacions d'autobús o en hostals rònecs per arribar a la imatge del paradís. És el camí dels hippies als setanta (que encara avui segueix, amb diferents variants) cap a l'autoconeixement partint d'un cert trencament amb l'establert. Amanit amb imatges potents de la libreta del viatge, hi trobem fil per randa l'itinerari i algunes vivències, però com a rerefons hi subjau una certa frustració pel que s'hi troba, per les circumstàncies del viatge, que inclouen finalment una malaltia que el farà tornar. Però la perspectiva dels anys també il·lumina els bons moments, les descobertes, el camí interior. Vinuesa, però, ho explica sempre des d'un distanciament crític, ja no és aquell jove que sortia a conèixer-se coneixent el món, sinó un artista que retrata també una societat i un moment.

Un moment històric és també el que descriu Xavi Cot quan parla de les aventures del Cuc Sonat, especialment la primera etapa, del 1974 al 1979. Cot explica com la inquietud per organitzar sessions musicals va anar convertint-se en una certa dedicació pionera als primers punks de l'estat, amb el cim del Festival Punk a l'Aliança del Poblenou, el 4 de desembre del 1977. Farcit de tantes dates i dades que de vegades sembla un dietari, Cot reflecteix sobretot dues coses. D'una banda l'aspecte historicomusical, però també n'hi ha un altre tant interessant o més i que queda mig en la penombra, i és que durant les seves estades a Londres connecta amb una sèrie de catalans a l'exili estrafolaris que ens presenta però no amplia. En tot cas, ens passeja per uns anys fascinants, amb un llenguatge característic reforçat per cròniques d'època.

Són tres llibres diferents, desiguals i amb punts de contacte. Tres llibres necessaris per documentar el pas per aquest món d'alguns personatges destacats en la història submergida de la ciutat, que si no haguessin estat recollits aquí s'haurien mantingut als marges, més enllà d'alguns homenatges escadussers o d'algunes referències bibliogràfiques. ■

Text: J. Ernesto Ayala-Dip

El mètode montalbanià de mirar Barcelona

Barcelones

Autor: M. Vázquez Montalbán
 Edita: Ajuntament de Barcelona
 358 pàgines
 Barcelona, 2018

En tots els llibres, tant si són de ficció com d'assaig o de poesia, sempre hi ha un centre de gravetat. Aquesta és la qüestió que es planteja a qualsevol ressenyador. Desconec si aquesta llei (si ho és) està enunciada enlloc, però la meua llarga experiència en aquest ofici m'ho indica com un precepte indefugible. Et preguntes: sobre quina idea, o idees, pivota el llibre que llegeixo? No n'hi ha cap sense un o diferents centres de gravetat. Igual els passa a les ciutats. Per això, quan visitem una ciutat desconeguda, primer busquem el centre. Una ciutat també podria ser vista o "llegida" com un llibre. I generalment, per orientar-nos en una que desconeixem, carreguem una guia; un llibre, en resum.

D'alguna manera, *Barcelones*, el llibre que Manuel Vázquez Montalbán va publicar el 1987 i que ara tenim reeditat en castellà i traduït al català i a l'anglès, seria el llibre ideal, ja que es pot llegir i alhora recórrer com si es tractés d'una ciutat. Estic gairebé segur que a l'autor no se li va escapar aquesta simbiosi entre llibre i ciutat,

aquest recorregut que permet al lector no solament passar pàgines, sinó també recórrer carrers, barris, places, monuments i persones. I palpar, com es palpa intuïtivament quan es camina per la nostra ciutat, les capes que la conformen, les seves arqueologies diverses, les seves superfícies contigües.

Invoco la paraula "arqueologia" amb el mateix sentit amb què la fa servir Manuel Vázquez Montalbán, i em ve a esment el sintagma "prospecció arqueològica superficial". Aquest tipus d'arqueologia fa referència a un model de recerca, que, més que al fons del que s'ha estudiat (les excavacions), se situa en la superfície, com si s'observés des d'un avió (que també), fent que d'aquesta nova manera de mirar una extensió complexa, un paisatge (que sempre és alguna cosa més que un simple escenari), se n'obtinguin uns resultats més rics i inesperats.

Doncs bé, el primer que descobrix a *Barcelones* és que no és el típic llibre que ens parla d'una ciutat articulat històricament. No és un llibre d'història sinó memòria, que és una cosa molt diferent. *Barcelones* no funciona per fites cronològiques; és una deconstrucció de Barcelona, com no podia ser d'una altra manera, tenint en compte la intel·ligència eminentment deconstructivista que sempre va instrumentar Vázquez Montalbán per analitzar la realitat. O més ben dit, les realitats. No hi ha possibilitat d'analitzar amb garanties, ni morals ni sociològiques, cap paisatge humà si no registra les contradiccions que el conformen. Això és exactament deconstruir. I és així com opera la intel·ligència de l'autor d'*El pianista*.

Barcelones funciona mitjançant conceptes i perspectives. Cadascun és un capítol, organització que no té res a veure amb un desplegament històric, encara que sí historicista. Enumerem aquests conceptes, que alhora esdevenen perspectives i viceversa:

“Des dels turons”, “Les ciutats submergides”, “L’home lliure a la ciutat lliure”, “La Ben plantada”, “La ciutat ocupada” i “Mil·lenni”. Llegit, el llibre no amaga una mena d’estructura sincrònica, encara que al final el que s’imposa, amb una evident necessitat metodològica, són les diacronies i superestructures sobre les quals s’asenta tot el text. Barcelona és una cruïlla de gruix i superfície. El primer és en la segona; no n’hi ha prou amb excavar, sinó que també cal sobrevolar-ne el sòl, elevar-se sobre els seus sostres. És una llei que possiblement exigeix tot estudi d’una ciutat. Tampoc no s’ha de defugir la formació marxista de Vázquez Montalbán. És per això que abans he parlat de deconstrucció; és a dir, el mètode que permet sorprendre les contradiccions que conté tota realitat, tant si és social com urbanística o arquitectònica.

Posant-nos una mica més solemnes, també diria que *Barcelones* és un tractat no solament sobre Barcelona, sinó també de com escriure sobre una ciutat amb una llarga història com la nostra. Hi ha altres maneres de fer aquesta història? És clar, si llegim, per exemple, el també no menys canònic *Barcelona*, de Robert Hughes, hi trobarem una filosofia molt relacionada amb l’exercici habitual del seu autor, i una manera de comprometre’s amb la ciutat que va conèixer i de la qual es va enamorar, però sense perdre mai de vista el seu ofici com a crític d’art en la interpretació de “la seva” Barcelona.

Rellegir *Barcelones* avui ens pot suposar encara fer-ho amb la mateixa admiració de la primera vegada. Aquella prosa, com programada per restituir a la memòria dels barcelonins la intrahistòria enganxada a les parets, la infàmia històrica, la humiliació propinada als seus habitants, alternada amb els breus dies d’alegria desaforada i d’esperança. Estic segur que Manuel Vázquez Montalbán va llegir *Les ciutats invisibles*, d’Italo Calvino. I segurament es va preguntar a quina categoria podria pertànyer la seva entranyable Barcelona, seguint la classificació calviniana: una ciutat subtil o segons els seus cels, els seus desitjos, els seus noms, la seva memòria, els seus morts o els seus ulls? Els lectors tenen ara la paraula. ■

La primavera pendent.
Barcelona 1818
Autora: Ada Castells
200 pàgines

La fugida d'Urània.
Barcelona 1888
Autora: Susanna Rafart
190 pàgines

Text: José Ángel Montañés

Frankenstein passeja per Barcelona

Comanegra celebra els dos-cents anys de la novel·la de Mary Shelley amb set nous títols en els quals està present el monstre i que s’ambienten en grans moments viscuts a la ciutat.

L’escriptora anglesa Mary Shelley va crear el 1818 Frankenstein, un monstre pioner d’un gènere literari, la ciència ficció, que dos segles després continua inspirant altres creadors. Per gràcia de Shelley, el científic Victor Frankenstein va crear un ésser amb parts de cadàvers desafiant les lleis de la natura i de la ciència. Barcelona és fruit de la suma dels grans esdeveniments que hi han tingut lloc al llarg dels darrers segles. Després de crear l’Eixample que va urbanitzar el pla més enllà de les muralles romanes i medievals, l’Exposició Universal de 1888 va permetre recuperar el territori que havia ocupat l’opressora ciutatella militar borbònica. El 1929 la ciutat va tornar a vibrar i créixer amb motiu de l’Exposició Internacional que va possi-

bilitar que la muntanya de Montjuïc fos un barri més. I amb els Jocs Olímpics el 1992 i el Fòrum de les Cultures el 2004, el front marítim va ser el gran protagonista de la transformació urbanística que va tornar a Barcelona la mirada al mar.

Aquestes grans fites de la història de Barcelona, entre d’altres, han servit l’editorial Comanegra per fer el salt a la narrativa en català, després de centrarse durant els seus deu anys de vida en la no ficció i les traduccions, amb un experiment tan arriscat com el del científic vuitcentista. Per formar el cos del seu projecte, l’estiu del 2016 el “científic boig” d’aquest laboratori editorial, l’editor i fundador del segell, Joan Sala, va reunir set escriptors de diferents generacions i els va encarregar crear set

Els vulnerables.

Barcelona 1929

Autor: Julià de Jòdar
174 pàgines

Els ulls dels homes mentiders.

Barcelona 1968

Autor: Jordi Coca
202 pàgines

novel·les que transcorren a Barcelona entre 1818 i 2018, els dos-cents anys que fa que Shelley va escriure el seu llibre després de la mítica vetllada amb Byron i companyia en una mansió a la vora del llac Léman. Els autors escollits van ser Mar Bosch, Núria Cadenas, Ada Castells, Jordi Coca, Julià de Jòdar, Miquel de Palol i Susanna Rafart, per ordre alfabètic. Cadascun havia d'ambientar el seu text en un d'aquests anys clau: 1818 (any en què es va escriure la novel·la), 1888 (Exposició Universal), 1929 (Exposició Internacional), 1968 (Maig del 68), 1992 (Jocs Olímpics), 2004 (Fòrum) i 2018 (l'actualitat). Tot un repte per a escriptors no acostumats a treballar per encàrrec.

Però hi havia més requisits. Un personatge que deambula per les set novel·les, en dues d'elles amb el nom de Francesc Castany (cal llegir-ho ràpid) i en la resta amb altres denominacions, però sempre autor d'una novel·la o llibre: *El nou Prometeu*, un tractat sobre el superhome, on profetitzava un futur utòpic per a Barcelona que es complirà el 2018, i que és una referència directa al subtítol de l'obra londinenca. Castany protagonitza les novel·les o hi pot aparèixer fent petits cameos o canviant de nom pel seu esdevenir en aquests dos-cents anys d'exili i amaga un secret que el lector coneixerà només si llegeix els set llibres; un al·licient més per llegir-los tots.

En la novel·la de Shelley, el monstre, després de ser abandonat pel seu creador, vagareja pel bosc amagant-se de la gent fins que acaba cometent diversos assassinats i és perseguit pel seu creador, que vol acabar amb ell. "Matar el Monstre" és el nom del projecte que acabarà conformant, segons el parer d'un altre dels seus impulsors, el filòleg Francesco Ardolino, "una mena de gran novel·la de Barcelona, que al segle XXI ha de ser prolífica o no serà".

Ja s'han publicat els quatre primers volums. El primer que va sortir al carrer a la recerca de lectors va ser el d'Ada Castells. Ella firma *La primavera pendent*, ambientada en la Barcelona de 1818, en la qual la filla del patró d'una fàbrica d'indianes que acaba de morir ha de casar-se amb un misteriós jove, Francesc Castany, perquè el negoci continuï endavant; una història de rols femenins que canvien i que topen, com ara, amb una societat que no ho posa fàcil a les dones.

La segona entrega d'aquest mecano literari, *La fugida d'Urània*, de la poeta Susanna Rafart, se situa en la convulsa ciutat de 1888 que lluita per convertir-se en una ciutat moderna. Aquí un jove fotògraf es dedica a capturar la imatge de la nova Barcelona en la Exposició Universal, però no s'adona de la revolució social que s'hi viu paral·lelament. El tercer títol el signa Julià de

Col·lecció "Matar el Monstre"

Editen: Ajuntament de Barcelona i Comanegra
Barcelona, 2018

Jòdar, que torna a escriure després d'anunciar que es retirava. La seva novel·la *Els vulnerables* està ambientada en un altre gran moment internacional, l'Exposició de 1929, un tema poc tractat en la novel·la en català. Està protagonitzada per un personatge tètric, Frank Goldstein, que experimenta amb obrers pobres a la seva fàbrica de Can Tunis amb la intenció de crear "el Superhome Metal·lúrgic". Es tracta, per damunt de tot, d'un relat de la lluita acarnissada de la classe obrera per assolir la dignitat, que inclou càrregues dels guàrdies d'assalt el 1932 inspirades, segons l'autor, en les de l'1 de octubre passat.

El maig el protagonista és 1968, que Jordi Coca utilitza d'ambient per a la seva novel·la *Els ulls dels homes mentiders*: un jove burgès descobreix a la universitat els moviments estudiantils antifranquistes i els artistes catalans al París de 1969.

Després de l'estiu sortiran a la llum la cinquena i la sisena peces. D'una banda, la novel·la de Núria Cadenas *Secundaris*, en la qual conviuen la ciutat dels Jocs Olímpics amb Can Tunis, la presó de Wad Ras o el Turó de la Peira, "la cara b" de la ciutat que no solament no va tenir projecció, sinó que es va ocultar. D'altra banda, Mar Bosch prepara *Vindrà amb mi després del diluvi*, en la qual dos germans arriben a la Barcelona del Fòrum de 2004 per sobreviure a un diluvi personal. La darrera entrega, el desembre, la firma Miquel de Palol. *Angèlica i Rafel* és una història d'espies en la Barcelona d'avui, un pols entre la veritat i la mentida a partir d'un filòsof que ho qüestiona i ho relativitza tot.

Un cop acabat aquest nou Frankenstein a partir d'aquests set cadàvers, Comanegra continuarà apostant per la ficció en català, fora ja de les reminiscències del monstre del segle XIX. ■

Dani Codina

Fortalecer los vínculos

Una vida más larga, cambios sociales y económicos que rompen el tejido social y una cultura más individualista son la semilla de un nuevo fenómeno: la soledad en medio de la multitud. Podemos vivir en el mismísimo centro de una gran aglomeración urbana y, en cambio, sentirnos completamente solos, abandonados. Estar solo no es lo mismo que sentirse solo. Puede haber una soledad deseada, nutritiva, en la que deliberadamente buscamos tranquilidad y cobijo ante el alud de estímulos que recibimos. Pero hay también otra soledad sobrevenida, indeseada y dolorosa, que afecta sobre todo a las personas mayores y especialmente a las mujeres. Es una forma de soledad enquistada que empobrece la vida, afecta a la salud y crea infelicidad. Esta es la epidemia silenciosa que ahora tenemos que combatir, un nuevo reto para los gobiernos de las grandes ciudades, especialmente de aquellas que, como Barcelona, tienen la suerte de figurar entre las que disfrutan de la esperanza de vida más larga del mundo.

Para combatir esta epidemia, lo primero es romper el discurso catastrofista sobre el envejecimiento. Contrariamente a lo que a menudo se dice, que la población envejezca no es una catástrofe. Al contrario. Haber doblado la esperanza de vida en menos de un siglo puede considerarse el avance más importante de la humanidad. Se ha conseguido gracias a un conjunto de progresos en la alimentación, la higiene, la salud pública y la medicina, pero lo más importante no es que vivamos más, sino que vivimos mejor. Como dice el helenista Pedro Olalla, tenemos que romper la idea de vejez asociada a la decrepitud. No solo hemos ganado años de vida: hemos ganado años de vida en buena salud.

Otra cosa es que, como sociedad, aún no hemos sido capaces de encontrar la manera de aprovechar en beneficio de todos esta longevidad ganada. Es el modelo económico, y no la demografía, lo que convierte el envejecimiento de la población en un problema social. No tiene ningún sentido que una persona con una expectativa de vida de ochenta y

cinco años sea declarada sobrante, a efectos de productividad, a los cincuenta y cinco o a los cincuenta y ocho, cuando aún le falta por vivir casi la mitad de su vida. En nuestro modelo económico, perder el trabajo, jubilarse prematuramente, comporta a menudo un empobrecimiento y, en muchos casos, la exclusión y la muerte civil.

Además de garantizar recursos materiales y sociales para una vejez digna, hay que velar por fortalecer y preservar el tejido social, la malla de recursos y relaciones personales y sociales que hacen que las personas reciban calor y protección de la comunidad y puedan compartir con los demás su valor. Precisamente porque la nuestra es una cultura abierta y relacional, nuestras expectativas son más altas que en los países nórdicos. La soledad se nos hace aquí más dolorosa. Pero en la cultura mediterránea también disponemos de una serie de herramientas culturales que debemos poner en valor y que se pueden fortalecer con políticas públicas: la familia, que ya no es autoritaria y adopta múltiples formas, como núcleo central de solidaridad intergeneracional; el barrio, como espacio de convivencia; las entidades sociales y culturales, como herramienta de relaciones, creatividad y participación. En todos estos ámbitos se puede intervenir para prevenir la soledad, el aislamiento y la exclusión social.

Además de prevenir la soledad, debemos dar respuesta a quienes ya la sufren, estar atentos a algunos cambios sociales que pueden comportar aislamiento y sobrecarga. A diferencia de épocas anteriores, en las que la extensa familia repartía las cargas entre diferentes generaciones, la tarea de cuidar es ahora más horizontal. La dependencia de una persona mayor recae a menudo sobre otra persona mayor. Sabemos que alrededor del 40 % de los mayores de sesenta y cinco años viven solos con su pareja. Esto significa que, cuando falte uno de los dos, el otro vivirá solo, de manera que el problema de la soledad tenderá a crecer en los próximos años. Fortalecer los vínculos, proteger el tejido social y dar una respuesta a quienes ya sufren. Este es el reto. ■

Milagros Pérez Oliva
Directora de
Barcelona Metròpolis

Entrevista: **Núria Jar** Periodista especializada en ciencia. Fotos: **Pere Virgili**

Caterina Biscari

“En una campaña electoral, la palabra ciencia no aparece nunca”

El Alba es el laboratorio de luz de sincrotrón más importante del Mediterráneo y del suroeste de Europa, pese a lo cual es un gran desconocido de la sociedad barcelonesa en general.

En Cerdanyola del Vallès un anillo de 300 metros de circunferencia, donde los electrones dan vueltas a la velocidad de la luz, permite observar la constitución de la materia. El sincrotrón Alba es un microscopio gigante que con su luz permite observar de qué están hechas las

cosas, así como determinar la posición que ocupan los átomos gracias a su precisión. La italoespañola Caterina Biscari dirige este acelerador de partículas, el más importante del Mediterráneo y del suroeste de Europa, desde 2012, dos años después de su inauguración oficial. Biscari,

física experimental con experiencia en aceleradores, también es miembro de varios grupos consultivos internacionales, como el de la Organización Europea para la Investigación Nuclear (CERN, sigla de su denominación en francés), con sede en Ginebra.

¿Cómo funciona el sincrotrón Alba?

Cuando nos hacen una radiografía, los rayos X nos atraviesan el cuerpo para conseguir una foto de nuestro interior. Aquí hacemos lo mismo, pero la luz que utilizamos es la de sincrotrón, un tipo de radiación emitida por electrones que viaja a velocidades cercanas a las de la luz. El acelerador, un anillo de 300 metros, cuenta con ocho ventanas que dan a laboratorios desde donde los investigadores observan la materia. Sus muestras pueden ser desde células hasta materiales, como el litio de las baterías de los móviles.

El Alba es el laboratorio de luz de sincrotrón más importante del Mediterráneo y del suroeste de Europa. ¿Cómo puede ser que haya personas que conozcan el gran colisionador de hadrones (LHC) del CERN y no sepan que aquí está el sincrotrón Alba?

La sociedad española no es consciente de la importancia de la investigación, lo que se refleja luego en la política. En una campaña electoral, las palabras ciencia e investigación no aparecen nunca. Esto es muy grave. Si la sociedad no pide a la política que invierta en ciencia, la política nunca lo hará por sí sola, porque tiene muchos otros intereses y asuntos urgentes. Además, la inversión en ciencia es a largo plazo y la alternancia de los gobiernos es mucho más rápida. Nuestro proyecto comenzó en 2003, con José María Aznar y Jordi Pujol al frente de los gobiernos español y catalán, respectivamente; lo inauguraron en 2010 José Luis Rodríguez Zapatero y José Montilla, en los mismos cargos; entramos en funcionamiento en 2012, y la utilidad se está viendo en los últimos años y será más visible en el futuro. Si le pides a un político que invierta en investigación porque al cabo de cinco años verá sus frutos, no lo hará, sobre todo si eso no le da votos. Y para que dé votos lo tiene que pedir la sociedad. Es preciso educar a la sociedad; es nuestra asignatura pendiente, pero se necesitan tiempo y recursos para hacerlo.

¿En qué se diferencia el sincrotrón Alba del acelerador del CERN?

Las tecnologías son las mismas: el acelerador tiene los mismos principios aquí que allí. Pero hay dos diferencias principales de finalidad y dimensión. La primera, y la principal, es que en el CERN se hace ciencia pura para entender cómo está constituida la materia, sin tener en cuenta sus posibles aplicaciones. Sin embargo, aquí se hace una ciencia más aplicada. En segundo lugar, el CERN es una organización internacional en la que participan treinta países, entre ellos España. Su acelerador es cien veces más grande (30 kilómetros frente a 300 metros) y el presupuesto muy superior. Una estructura como el CERN solo puede existir como fruto de una colaboración internacional. No es una estructura que se pueda permitir un único país, ni siquiera los Estados Unidos. De todas formas, nosotros colaboramos mucho con el CERN: hay una continua transmisión de información y de personas. Tenemos proyectos comunes de futuro sobre nuevas técnicas de aceleración. Formamos parte de la misma comunidad.

Existen diferentes tipos de aceleradores. Aquí tienen un acelerador lineal, un anillo de propulsión de 300 metros y un anillo de almacenamiento. ¿Qué les permite hacer cada uno de ellos?

Las partículas se producen a partir de un metal pesado, el tungsteno, que contiene muchos electrones. Al calentar este metal a más de mil grados centígrados, las partículas cargadas se escapan y entran en el primer acelerador lineal. Allí se les da energía mediante campos eléctricos y alcanzan casi el 10 % de la energía final. Después, se introducen en uno de los aceleradores circulares donde se acelerará a los electrones hasta la energía final de los 3 giga-electronvoltios. Luego se extraen de este primer anillo y se inyectan en el segundo, donde gracias a los campos magnéticos se les da una trayectoria circular para que den vueltas y produzcan luz de sincrotrón.

Actualmente disponen de ocho líneas de luz operativas dedicadas a dos comunidades: las ciencias de la

vida y la ciencia de los materiales. ¿Alguna de estas líneas de investigación es más prevalente que otra?

Yo diría que son iguales. De las ocho líneas de investigación podemos decir que cuatro están dedicadas a las ciencias de la vida y las otras cuatro a la ciencia de los materiales. Pero muchas de ellas tienen un doble uso. Por ejemplo, la línea de cristalografía por difracción de rayos X te permite estudiar la estructura de una proteína o de un cristal. En este caso, el 95 % está dedicado a la investigación en ciencias de la vida y el 5 % restante a los materiales, respectivamente. Pero hay otras líneas en las que sucede al revés.

Esto sí que es un ejemplo de la multidisciplinariedad de la ciencia de la que tanto se habla.

A veces, cuando tengo un día particularmente complicado, me voy a dar una vuelta por el hall experimental del sincrotrón y hablo con los investigadores. Pasas del científico que está estudiando el virus de la malaria al que analiza los cristales iraníes de hace cinco mil años para entender cómo estaban hechos. Es increíble. Es un privilegio poder estar aquí y ser útil a tantas comunidades científicas.

En el sincrotrón también se han investigado cosas tan curiosas como el sabor del chocolate y el color amarillo que utilizaba Van Gogh.

Una empresa de Barcelona utilizó nuestras instalaciones para analizar cómo la estructura del chocolate cambia en función del proceso industrial al que ha sido sometido. Es decir, cómo el enfriamiento, el calentamiento o la cantidad de azúcar afectan a su sabor. En otro experimento también curioso analizaron el jamón ibérico. En este caso pasaron una muestra por el sincrotrón para entender si de verdad era ibérico o no. Cuando lo hicieron, les pedimos que la muestra no se limitara al milímetro [ríe]. El sincrotrón tiene muchas aplicaciones en la industria de la alimentación, como conocer la composición y el porcentaje de ciertos minerales en determinados alimentos (el selenio en las patatas, por ejemplo). La alimentación es un tema muy importante para el futuro de la humanidad, tanto para nosotros que vivimos bien y nos podemos permitir escoger, como para proporcionar alimento a los países donde hay problemas graves de desnutrición.

Alba se encuentra en una posición privilegiada, entre conocimiento, empresa e industria.

La idea de que el sincrotrón Alba se construyera aquí no fue un capricho, sino que se eligió la ubicación por las ventajas que ofrecía, ya que cumplía distintos requisitos. En primer lugar, en el aspecto técnico, los estudios de geología confirmaron que el suelo tenía la estabilidad y la calidad requeridas para construir una estructura de esta clase. Por otro lado, es fantástico estar al lado de la Universidad Autónoma de Barcelona y del polígono de actividad económica Parc de l'Alba, donde poseen su sede numerosas empresas. Se pensaba que el parque crecería de manera más rápida, pero la crisis frenó numerosas inversiones. Ahora la economía empieza a moverse otra vez y comienzan a surgir empresas que pueden ser usuarias del sincrotrón, en sectores como la cosmética o la mecánica. Además, el enclave es perfecto debido a su proximidad a Barcelona. Nos favorecen la capa-

cidad de atracción de la ciudad, que es muy grande, y la buena conexión con el aeropuerto.

¿Qué supone para el sincrotrón Alba estar en Barcelona?

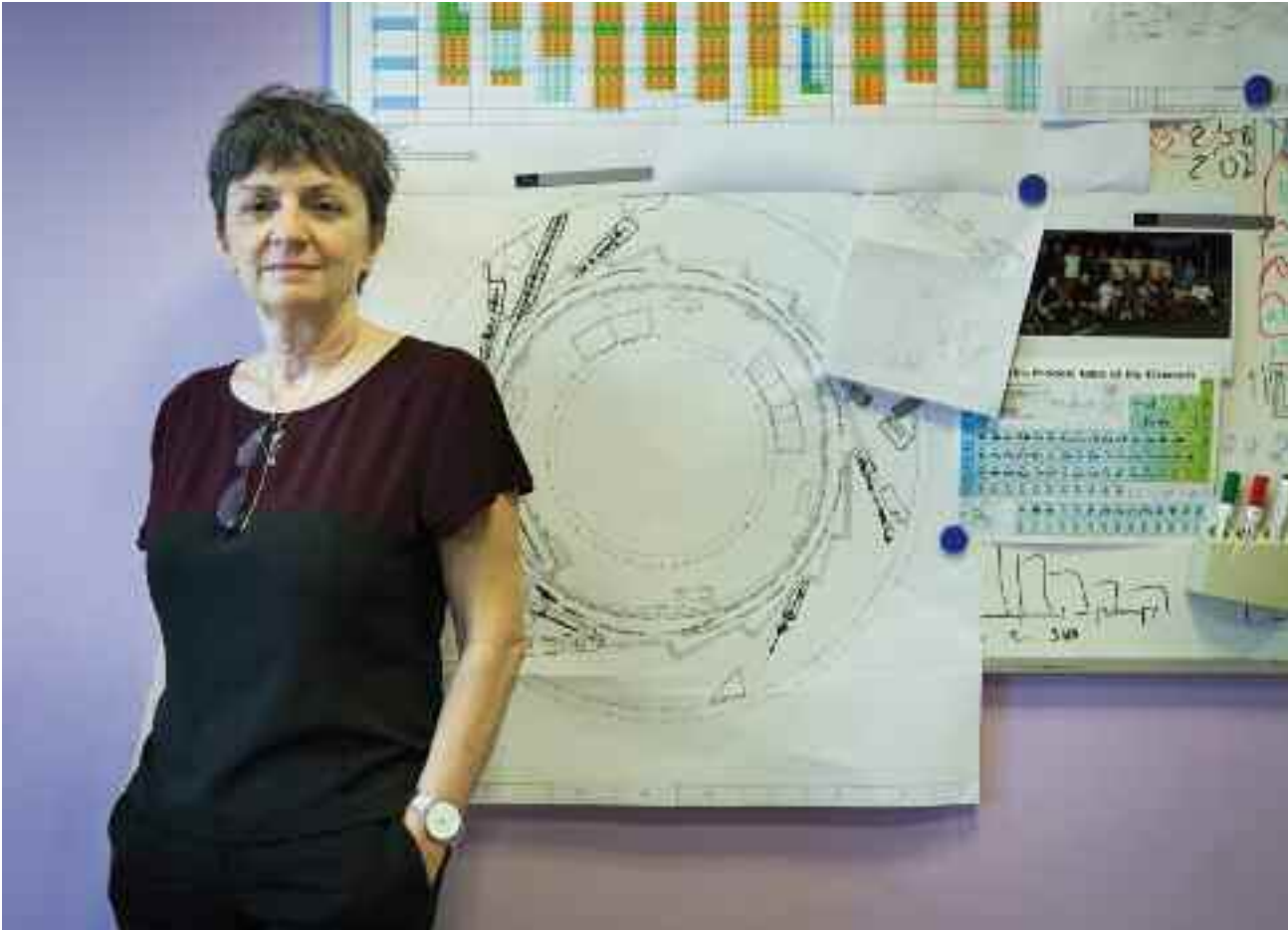
Muchísimo, nos confiere un valor añadido enorme. Barcelona se considera prácticamente en todo el mundo, sobre todo en Europa, como un lugar muy agradable donde vivir, donde pasar unos días, donde ir a hacer un experimento. Nosotros somos una instalación de usuarios. Si los usuarios vienen y están a gusto –y ello no solo porque el experimento les salga bien y la instrumentación sea muy buena–, volverán. Es así. Es verdad que el usuario mira más el aspecto científico, pero si a ello le añades que el lugar sea agradable, naturalmente es mejor. Y no solo eso: la atracción que ejerce Barcelona también facilita la llegada de personal de fuera de España. Ahora un 22 % de la plantilla es extranjera, de dieciocho nacionalidades diferentes. Por otra parte, Barcelona posee una estructura de ciencia muy potente gracias a la política de apoyo a la investigación desarrollada sobre todo por el conseller de la Generalitat Andreu Mas-Colell. Alba es uno de sus frutos.

¿Cómo sitúa el sincrotrón a Barcelona en el mapa internacional?

Muy bien. Cuando hablo con mis compañeros de fuera de Barcelona compruebo que estamos presentes en el mapa científico como uno de los mejores sincrotrones europeos y del mundo. Barcelona aparece como la sede de una estructura muy importante. Sin embargo, la ciudad no la tiene en suficiente consideración; yo creo que debería saber capitalizarla. Su presencia en el área metropolitana es un asunto de interés general sobre el cual, sin embargo, hay un profundo desconocimiento. Pongamos un ejemplo que nos ayudará a comprender la situación. El último sincrotrón que se ha construido después del Alba está en Suecia. Pues en dos años que lleva funcionando, el rey ya ha ido a visitarles muchas veces. Aquí no es que no venga el rey, es que no viene ni el alcalde de Cerdanyola. La alcaldesa de Barcelona, Ada Colau, nos tenía que haber visitado, pero finalmente no lo hizo y delegó en el primer teniente de alcalde, Gerardo Pisarello, cuya presencia entre nosotros, por supuesto, me pareció estupenda. Carles Puigdemont también estuvo aquí hace unos meses. Con esto quiero decir que, efectivamente, hay algún contacto con los políticos, pero no en el grado suficiente. Barcelona debería aprovecharnos más. En el mundo académico somos muy conocidos gracias a la excelencia de nuestra instrumentación, a la operación que realizamos y a los servicios que prestamos; son realidades conocidas y apreciadas por el mundo científico, pero no por la sociedad en general.

La Fundación Women's Week la ha nombrado Mujer Científica 2018. ¿El techo de cristal también existe en ciencia?

El techo de cristal existe en todas partes, en cualquier ámbito. Lo que pasa es que, en ciencias, somos pocas ya de entrada. Es verdad que ahora encontramos a muchas más científicas jóvenes, y espero que sea porque la situación está cambiando. Pero el techo de cristal es un problema general

de la sociedad; es una realidad que cambia muy lentamente. En España la situación no es buena, pero tampoco es de las peores. Mi nombramiento como directora del sincrotrón demuestra que aquí no hubo consideraciones negativas sobre el hecho de que fuera mujer. Si observamos el conjunto de las instituciones similares que tenemos en Europa, aparte del CERN –que ahora está dirigido por una mujer, la italiana Fabiola Gianotti, por primera vez en sus sesenta años de historia–, el sincrotrón Alba es la única que tiene una directora. En Alemania, en Francia, en Inglaterra, en Italia, en Suecia..., este tipo de cargo lo desempeñan hombres en todos los casos.

A esto habría que añadir que en disciplinas como la física hay todavía menos presencia de mujeres que en otros campos, como la biomedicina.

En ciencias físicas siempre hemos sido pocas y seguimos siendo pocas. En la Universidad Autónoma de Barcelona imparto clases sobre física de aceleradores. Este año la presencia de estudiantes femeninas ha mejorado un poco y se sitúa en torno al 30 %. El otro día corregía exámenes parciales y, por primera vez en tres años, me encontré con un examen en el que los cuatro ejercicios estaban resueltos a la perfección. Se trataba de una chica, de una estudiante...

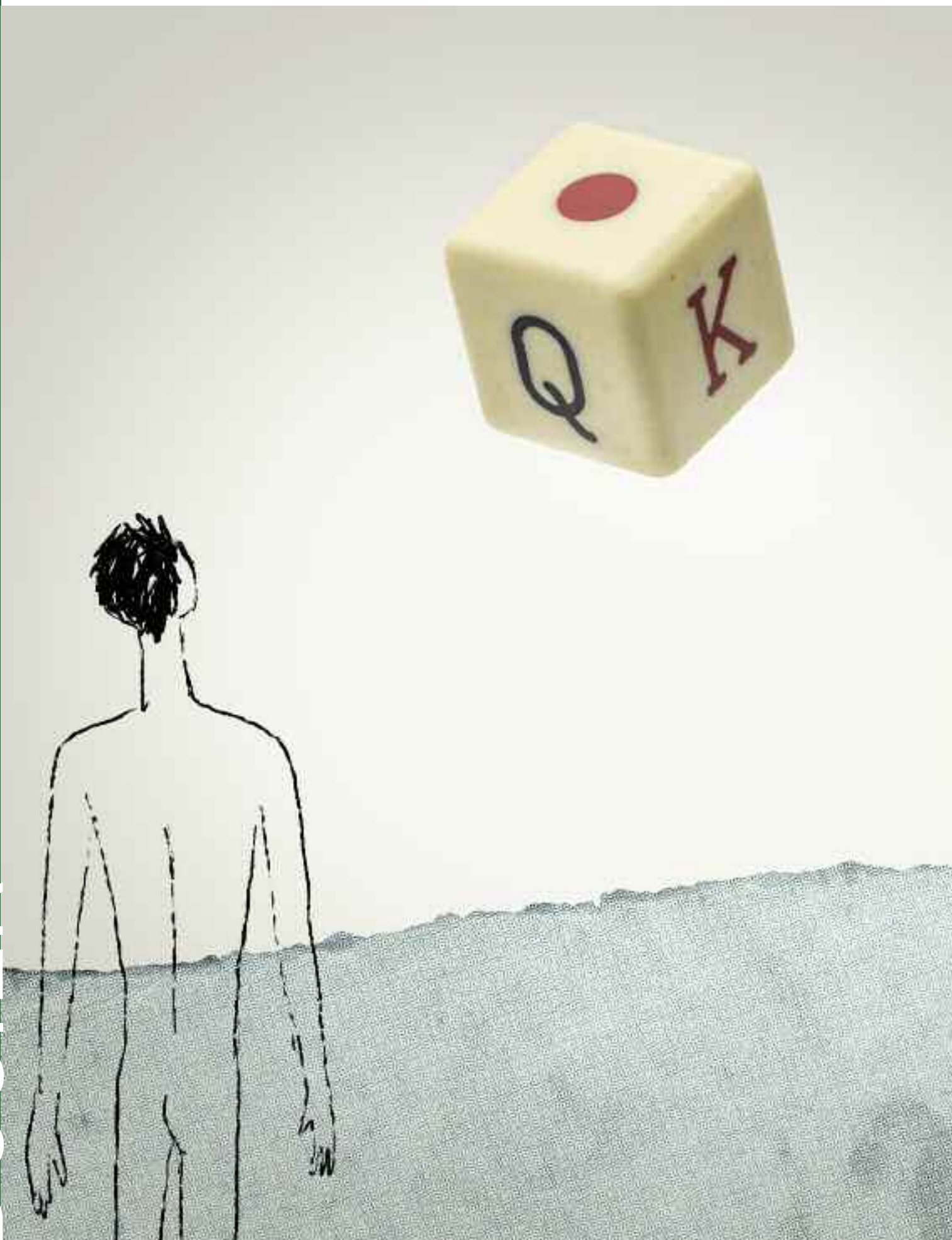
Creo que es muy importante actuar en los colegios. El modelo de sociedad impone que las niñas interioricen que deben hacer algo útil para los demás. Y entonces cursas medicina, eres maestra, eres enfermera... Por su parte, el físico, ¿qué pretende? El físico quiere entender *por qué*, es

curioso, eso es lo que le lleva a estudiar físicas. Es un proceso egoísta. Cuando yo estudié física era porque quería entender más, aunque luego realizase cosas muy útiles para la sociedad.

Esto es, pues, lo que hay que enseñar a las niñas. Primero, que no deben tener miedo de ser egoístas y de estudiar lo que quieran porque sí, porque les satisface. Y en segundo lugar, que eso que estudian porque quieren entenderlo tendrá una utilidad para la sociedad. Y serán útiles a la sociedad porque, aunque no estén curando directamente a los enfermos, le estarán facilitando el sincrotrón para mejorar el fármaco que se les da y para que, en consecuencia, la cura tenga luego más probabilidades de éxito. Es una manera indirecta de ayudar, pero igualmente útil. Este es el mensaje que hay que hacer llegar a la sociedad.

¿Cuál es la importancia de contar con mujeres científicas como referentes?

Estoy muy contenta de la visibilidad de Fabiola Gianotti en el mundo entero. Estoy segura de que su figura ha convencido a muchas chicas de estudiar física, porque demuestra que es posible estudiar algo que te gusta y a un tiempo ser útil. Los modelos sociales tienen que cambiar. Este año se lanzó en Hollywood la campaña #MeToo, en un ambiente que no tiene nada que ver con la ciencia, pero que revela una evolución en la educación general en el sentido de que ciertos temas no se pueden seguir tratando como hasta ahora. Campañas así son positivas en todos los ámbitos y espero que ayuden también en el mundo de la ciencia. ■

La soledad en la gran ciudad

La soledad se puede vivir como un placer o un malestar, y también la podemos sentir estando en compañía. Probablemente todos la experimentaremos en algún momento de la vida, sobre todo en las etapas más avanzadas. En el presente dossier intentamos definir qué es la soledad, un fenómeno complejo que irá a más en una sociedad en proceso imparable de envejecimiento y que, paradójicamente, prima los valores de la juventud. Una sociedad individualista en la que, pese a la difusión de las comunicaciones electrónicas, no forzosamente nos volvemos más sociables ni nos sentimos menos aislados.

Los autores de los artículos que presentamos coinciden en que la soledad incrementa el riesgo de padecer enfermedades mentales y físicas, e insisten en la necesidad de relacionarse y de compartir actividades para reducir ese riesgo. Una de las primeras medidas para aliviar el problema de la soledad es, precisamente, crear comunidad.

Barcelona dispone de múltiples programas de apoyo a las personas mayores, como el Servicio de Teleasistencia, Radares, Vínculos, Amics de la Gent Gran o el programa “Bajemos a la calle”.

Entrevistamos también a algunos protagonistas y beneficiarios de estos servicios, que muestran que algo tan simple como salir de casa en buena compañía puede ayudar a recuperar las ganas de vivir.

Dani Codina

Las personas mayores pueden llegar a sentir que ya no pertenecen a su entorno, sea la familia, el vecindario, el barrio, la ciudad... Esta es una de las tres grandes crisis que amenazan el proceso de envejecimiento.

Texto: **Laura Coll i Planas** Médica. Doctora en Salud Pública. Responsable de investigación de la Fundación Salud y Envejecimiento UAB

La epidemia silenciosa que empieza a hacerse oír

Desde una perspectiva evolutiva se ha definido la soledad como la sed de relaciones sociales. Es una condición psicológica que incluye aspectos emocionales, de malestar y cognitivos, de valorar como insuficiente el apoyo social recibido. La soledad nos habla de la necesidad que tenemos de los demás.

La soledad es una problemática que ha emergido con fuerza en los últimos años en el debate público, con un impulso seguramente inédito. Ya hace tiempo que ocupa las paradas de metro bajo el lema de Amics de la Gent Gran que nos recuerda: “Nunca pensé que lo peor de hacerse mayor fuera la soledad”. También la Ley de Dependencia arrancó en 2006 con un anuncio que tocaba esta fibra sensible: “Nunca más te sentirás solo”. Conocida desde hace años, la trayectoria de las acciones para combatirla ha sido larga. La ciudad de Barcelona se le enfrenta con multitud de

iniciativas explícitas, que incluyen actividades de las entidades del tercer sector y servicios municipales como la Teleasistencia, Radares y Vínculos BCN, además de espacios de participación como los centros juveniles de ocio, los centros cívicos, las bibliotecas y una extensa propuesta de actividades culturales. Pero, ¿qué significa la soledad para la ciudad, para los barrios, para la escalera de vecinos? ¿Y para nuestras vidas individuales?

Según el diccionario de la Real Academia Española, “soledad” es una palabra que se usa para referirse a varios

estados. Existe la soledad vinculada al bienestar, a la creatividad; esta soledad se señala a menudo como algo buscado, deseado, es la que nos permite sentirnos bien, acompañados de nosotros mismos. Y también hay la soledad vinculada al malestar, a sentirse solo o sola, al deseo de apoyo social en una cantidad y de una calidad que no se corresponden con el que realmente se recibe, o con el que se percibe como disponible. Por lo tanto, el mismo estado de soledad puede ir asociado a un estado de bienestar o de malestar; y también podemos sentir soledad hallándonos en compañía. Además, la soledad puede ser social o emocional. En la social predomina la falta de una red de amigos y conocidos, mientras que la emocional se refiere a una carencia de confidentes íntimos. Por último, conviene diferenciar la soledad del aislamiento social: la primera es una percepción subjetiva, mientras que el segundo se define como la carencia objetiva de relaciones sociales, y su contrario es la integración social.

Desde una perspectiva evolutiva se ha definido la soledad como la sed de relaciones sociales. Es una condición psicológica y social que incluye aspectos emocionales, de malestar y cognitivos, de valorar como insuficiente el apoyo social recibido.

A partir de la constatación de que la soledad nos preocupa cada vez más como causa de malestar, vamos a centrar el artículo en reflexionar sobre dicha cuestión.

Tres grandes crisis del proceso de envejecimiento

La soledad de las personas mayores se ha vinculado con tres grandes crisis que pueden darse en el proceso de envejecimiento: la de identidad, la de autonomía y la de pertenencia. La primera se refiere a la persona mayor que siente que ya no es quien era. La de autonomía afecta a las personas que sufren la incapacidad de realizar lo que quieren hacer. La de pertinencia nos habla de las personas que sienten que ya no pertenecen a su entorno, sea ya la familia, el vecindario, el barrio, la ciudad..., y es que el mundo está cambiando de un modo que excluye a las personas mayores y adaptarse a él constituye un difícil reto. La única alternativa que se les presenta es vivir en la exclusión. En el mismo sentido, es necesario recalcar que vivimos en una sociedad enfocada a los valores juveniles y que es edatista, es decir, que discrimina por razones de edad, circunstancia estrechamente relacionada con los prejuicios existentes hacia las personas mayores, que contribuyen a invisibilizarlas y a darles la espalda.

Estamos habituados a pensar que un país mediterráneo como el nuestro se centra en la vida social y familiar. Sin embargo, es un hecho que la soledad se sufre especialmente en los países del sur y del este de Europa, más que en los del centro y del norte. Este gradiente norte-sur se ha estudiado ampliamente. Es precisamente el hecho de mantener elevadas expectativas sobre nuestro entorno social –por ejemplo, cuándo y cuánto deberían visitarnos y cuidarnos nuestros hijos cuando seamos mayores– lo que ha facilitado que exista una discrepancia entre el apoyo social recibido realmente y el que la persona espera, discrepancia que, tal como hemos explicado, es la base de la soledad.

Hablando del norte de Europa, es una cita obligada *La teoría sueca del amor*, un premiado documental de 2015

del director italiano Erik Gandini, que retrata de un modo muy particular la sociedad sueca. Nos muestra como en Suecia muchas personas viven solas, se reproducen solas y mueren solas. Explica que estas formas de vivir llegan a partir de la voluntad política de alcanzar un mejor estado del bienestar poniendo al alcance de las personas una independencia y una autosuficiencia reales. Las imágenes que se muestran, los mensajes que envía el documental y las historias en que profundiza, hacen referencia a toda una forma de vivir y a unas estructuras de país que lo permiten y lo fomentan. Más allá de si se trata de una visión completa o sesgada de la sociedad sueca, el documental da que pensar: ¿vamos en esta dirección nosotros también, que somos tan mediterráneamente sociales? ¿Es adonde queremos ir realmente?

En Suecia, debido a la cantidad de personas que morían solas en casa, los ayuntamientos crearon un departamento encargado de identificarlas, de gestionar sus bienes y su herencia y de buscar posibles familiares. En Barcelona, en cambio, cuando en 2008 los Servicios Sociales de El Camp d'en Grassot detectaron que había muerto sola una persona mayor en casa y que nadie se había percatado, se ideó el proyecto Radares para reforzar las redes vecinales y evitar que una muerte así pasase nuevamente desapercibida. Son respuestas ciertamente distintas ante el mismo fenómeno que conducen a modelos diferentes de ciudad.

Recuperemos la idea de la independencia de las personas las unas de las otras, una idea socialmente muy valorada, tal y como manifiesta la campaña de IKEA “Bienvenido a la república independiente de mi casa”. Las personas nacemos dependientes de nuestros padres y madres para sobrevivir, y vamos alcanzando la independencia en ciertas actividades. Y, en determinados casos, por circunstancias específicas como la enfermedad, dependemos temporal o permanentemente de los demás. Pero, por lo general, nos gusta pensar que en la edad adulta alcanzamos la independencia.

Vivir y convivir con los demás

Sin embargo, las personas vivimos a lo sumo en un estado de interdependencia, y es importante conocer, aceptar y convivir con esta dependencia relativa que nos vincula necesariamente con los demás para vivir y sobrevivir. Judith Butler, quien recientemente nos ha enriquecido con conferencias en el Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona (CCCCB), señalaba que la interdependencia se refiere a la necesidad de crear comunidad, y nos recordaba que las personas seguimos siendo vulnerables a lo largo de toda nuestra vida. Hoy la vulnerabilidad no es un concepto en alza, aunque despierta compasión. Y en este contexto retomamos el hilo de la soledad, que nos habla de nuestra vulnerabilidad, de nuestra necesidad de los demás para sentirnos bien. La soledad de las personas mayores nos resulta familiar y fácil de imaginar, de entender; nos habla de un sentimiento muy humano.

Conocemos la soledad mediante la experiencia personal, de lo que nos cuentan y de lo que leemos. Hablamos muy poco con las personas de nuestro alrededor acerca de su soledad, o de nuestros sentimientos de vulnerabilidad y de interdependencia. Pero la soledad de las personas de nuestro alrededor nos llega, a menudo indirectamente, en forma

“Nunca pensé que lo peor de hacerse mayor fuera la soledad”

CONCEPCIÓ, 92 AÑOS

Envía amistad por SMS al 28014 y harás un donativo de 1,20€

Ayúdanos a llevar compañía y calor humano a las personas mayores.

Dona ahora.

Amics de la Gent Gran es una organización de voluntariado que trabaja para mejorar la calidad de vida de las personas mayores. Su misión es luchar contra la soledad y la marginación social de los ancianos y ancianas mediante la acción voluntaria y la sensibilización de la sociedad.

Cartel de una campaña publicitaria de la asociación Amics de la Gent Gran en las estaciones y los pasillos del metro de Barcelona.

de algún mensaje, una llamada... También el que trabaja de cara al público, ya sea en los centros de atención primaria o como dependiente de una tienda, el que camina por la calle o va en transporte público, puede reconocer perfectamente aquellas conversaciones fortuitas que tienen como motivación explícita un sentimiento de soledad... ¿Podríamos acabar con este tabú y al menos compartir el sentimiento llamándolo por su nombre?

A lo largo de los proyectos que hemos realizado desde la Fundación Salud y Envejecimiento UAB, he podido observar y entrevistar a personas mayores que se sentían solas y estaban dispuestas a hablar abiertamente sobre ello. Sus soledades son muchas y variadas. Hay quien la vincula estrechamente a la viudez, a echar de menos a una persona con la que se ha compartido un largo recorrido y que ya no está. Las hay que llegan a la soledad tras una larga temporada absorbidas por tener que cuidar de otro, a menudo del marido. También hay personas viudas que no atribuyen su soledad a esta condición, pues la han aceptado o incluso porque esta las ha liberado de una relación opresiva. Algunas de ellas se sienten solas a pesar de vivir con su familia.

Lo atribuyen a la falta de comunicación con el resto, porque sus hijos e hijas no tienen tiempo para ellas, o no muestran interés por los temas que les preocupan. Explican que reciben apoyo siempre que lo necesitan, pero no se sienten acompañadas en el día a día. Asimismo, han compartido situaciones que empeoran la soledad: la crisis económica y el propio entorno urbano. La crisis ha provocado que hijos y nietos asumieran la alternativa de irse a vivir con los padres, ya mayores, invadiendo su espacio, limitándoles su capacidad económica y no siempre ofreciéndoles una compañía adecuada y una convivencia respetuosa. Algunos definen el entorno urbano como hostil, especialmente las personas llegadas de medios rurales que no habían construido una red fuera del ámbito familiar pese a llevar muchos años viviendo en Barcelona.

Posible evolución del fenómeno

A menudo se dice que la soledad va a más y seguirá yendo a más. Se trata de una cuestión compleja y todavía no poseemos datos que confirmen esta idea. Por el simple hecho de estar vinculada al envejecimiento y de ser este un fenómeno de crecimiento exponencial en todo el mundo, sí podemos determinar que cada vez habrá más personas mayores y, por tanto, más personas que van a sentirse solas. A su vez, no obstante, sabemos que estamos envejeciendo mejor, con mayor calidad de vida y autonomía y, por lo tanto, la proporción de personas mayores que sufran soledad podría ser menor.

Aquí cabe mencionar dos teorías más con mensajes opuestos. Por un lado, hay autores que creen que la evolución de las sociedades, cada vez más individualistas, conllevará que nos convirtamos, todas y todos, más como los nórdicos, es decir, personas más independientes, con más recursos personales y más educación emocional, con menos expectativas para con los demás y, por lo tanto, nos vamos a sentir menos solos. Por el contrario, el sociólogo Zygmunt Bauman, quien también parte de la premisa de que la sociedad es cada vez más individualista, asocia al fenómeno unas consecuencias del todo distintas. Bauman sostiene que estamos perdiendo la comunidad. Nos dice que la soledad es el mayor miedo que tenemos en esta era individualista. Las redes sociales que nos proporcionan las nuevas tecnologías son un falso sustituto de la comunidad. La sensación de control en las redes, de poder añadir y eliminar a las personas, nos hace creer que estamos menos solos. Sin embargo, lo que ocurre es que estamos perdiendo las habilidades sociales reales que requieren de las interacciones cotidianas, como mantener diálogos incluso con personas que piensan de forma diferente o saber convivir con las controversias. Las redes nos encierran en zonas de confort donde oímos tan solo el eco de nuestra propia voz. Así pues, son herramientas útiles y placenteras pero que a su vez son también una trampa.

Está muy bien estudiado y establecido que la soledad incrementa el riesgo de sufrir enfermedades mentales y físicas y aumenta la mortalidad y el uso de recursos sociales y sanitarios, el ingreso en residencia inclusive. Sus efectos son comparables al tabaco y a la falta de actividad física. Además, es muy frecuente la coexistencia de la soledad con sintomatología depresiva, ansiedad y problemas de sueño y

sus respectivos tratamientos con psicofármacos. Todavía no sabemos cuántos de estos tratamientos son estrictamente necesarios, y hasta qué punto las intervenciones psicosociales podrían hacer ahorrármolos. ¿Estamos medicalizando la soledad, la viudez, la falta de comunicación? No faltan razones para entender que a los centros de atención primaria de salud acuden personas con malestares emocionales relacionados con los propios procesos vitales que requieren un abordaje global y en el que los recursos de la comunidad pueden ser de gran utilidad. Bajo esta idea se amparan los programas de prescripción social que actualmente se están potenciando desde el Institut Català de la Salut y el Departamento de Salud de la Generalitat.

La prescripción social, denominación altamente criticada tanto por la parte de “prescripción” como por la de “social”, equivalente a “recomendación de activos” o “derivación a la comunidad”, es un medio que permite a los profesionales de la salud aconsejar servicios locales y comunitarios no clínicos para mejorar la salud y el bienestar de las personas. Ciertamente, se trata de un mecanismo cuyo objetivo es no tratar farmacológicamente malestares emocionales como la soledad. En este mismo sentido, el Ayuntamiento de Barcelona ha elaborado un mapa de activos de la ciudad, accesible en línea, y posee una larga trayectoria de defensa de iniciativas y entidades que promueven el apoyo social y el bienestar emocional de las personas.

Estos programas se enmarcan en el fuerte resurgimiento de la atención de la salud comunitaria desde los centros de atención primaria. En estos procesos, los equipos de salud realizan diagnósticos locales de las necesidades de forma participativa, y la soledad de las personas mayores es una de las necesidades que más a menudo se identifica y se prioriza. Pero la soledad no es una enfermedad y cualquier intervención en el ámbito sanitario ha de procurar la no medicalización de esta condición humana.

Aproximación social e individual

La soledad requiere de una aproximación social e individual. El estudio con mayor rigor metodológico para reducir su incidencia se llevó a cabo en Finlandia (Pitkälä, 2010). Se promovió la creación de grupos de amigos entre personas mayores que se sentían solas y que compartían ámbitos de interés y se fomentaron las actividades conjuntas. De este modo se consiguió una mejora de calidad de vida y una disminución de la mortalidad y del uso de recursos asistenciales. El resultado fue positivo desde el punto de vista de la relación coste-efectividad. Este modelo de intervención se ha implementado en todo el país.

Desde la Fundación Salud y Envejecimiento UAB aplicamos un modelo inspirado en el finlandés aunque adaptado a nuestro entorno (L. Coll i Planas, 2017). Promovimos localmente programas de apoyo y de participación social de personas que se sentían solas. Las respuestas fueron diversas. Hubo mujeres que hicieron amigas por primera vez y dejaron de sentirse solas; otras personas se sintieron menos solas. Por último, la soledad que las mujeres atribuían a la viudez resultó difícil de paliar, aunque se hallaron mejoras en otros aspectos. También explicaban que, gracias a la intervención, el barrio les parecía más amigable; las personas que se habían conocido se encontraban, se saludaban y se

Vicente Zambrano

interesaban por los respectivos estados de salud. En conjunto, nos explicaron que habían recuperado la sensación de que “la vida vale la pena vivirla”.

En definitiva, la soledad está aquí, en nuestra ciudad, en los barrios, en la escalera de vecinos y en nuestras vidas individuales... ¿Cómo queremos convivir con ella? ■

Jugando al billar en el Espai de Gent Gran Sant Antoni, en el jardí de interior de manzana Càndida Pérez, en el barrio de Sant Antoni. Los estudios demuestran que la formación de grupos de amigos entre personas mayores y el fomento de las actividades conjuntas permiten mejorar la calidad de vida y reducir la mortalidad y el uso de recursos asistenciales.

Referencias

- 1 – Dykstra, P. A. “Older adult loneliness: myths and realities”. *Eur J Ageing*. 2009; 6 (2): 91-100, doi: 10.1007/s, 10433-009-0110-3.
- 2 – Sundström, G.; Fransson, E.; Malmberg, B.; Davey A. “Loneliness among older Europeans”. *Eur J Ageing*. 2009; 6 (4): 267-275, doi: 10.1007/s, 10433-009-0134-8.
- 3 – Pitkälä, K. H.; Routasalo, P.; Kautiainen, H.; Tilvis R. S. “Effects of psychosocial group rehabilitation on health, use of health care services, and mortality of older persons suffering from loneliness: a randomized, controlled trial”. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci*. 2009; 64 (7): 792-800, doi: 10.1093/gerona/glp011.
- 4 – Tesis doctoral en Salud Pública de la UAB. “Solitud, suport social i participació de les persones grans des d’una perspectiva de la salut.” Laura Coll-Planas, mayo de 2017.
- 5 – Bauman, Z.; Donskis, L. *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Wiley, abril de 2013.

Dani Codina

Encuentro de usuarias de Vínculos en una terraza del paseo de Sant Joan. El programa Vínculos, que atiende a más de 560 personas, propone el uso de una tableta con conexión a internet como herramienta para combatir el aislamiento social.

Texto: **Gerardo Santos** Periodista

Reforzar los vínculos, una política de ciudad

Vivir en soledad no conlleva necesariamente sufrir de ella, pero con el tiempo las redes sociales se deterioran o pierden y se hace sentir cada vez más la exclusión y el aislamiento social. La situación empeora en el caso de las mujeres, la mayoría de ellas con pensiones bajas. Barcelona afronta el problema de la soledad entre las personas mayores con programas de actuación públicos y del tercer sector.

En 2017 vivían solas en toda España 1.410.000 mujeres de más de sesenta años, frente a 550.900 hombres de esa misma franja de edad, según la “Encuesta continua de hogares” del Instituto Nacional de Estadística (INE) que se publicó en abril. La misma encuesta señalaba que el 41,3 % de las mujeres mayores de ochenta y cinco años vivían solas, frente al 21,9 % de los hombres.

En Barcelona hay cien mil personas mayores de sesenta años que viven solas. Para atenderlas se han puesto en marcha múltiples programas y proyectos de acompañamiento de gente mayor con problemas de soledad. Por su parte, el Ayuntamiento de Barcelona prepara una estrategia de envejecimiento para integrar y reforzar el trabajo realizado hasta ahora por la comunidad.

Benita Rodrígálvarez es una de estas personas. A sus ochenta y cuatro años es la única habitante de su casa. Ha instalado la sala de estar en el pequeño recibidor, donde pasa buena parte del día. En el sofá, cómodo y práctico, los pies le quedan cerca del suelo: apañado para levantarse. Todo lo tiene a mano. A la derecha, sobre una mesilla con un tapete, los mandos a distancia y dos teléfonos, de teclas grandes. También hay medicinas, algún Almax y una cajita muy cuca de bombones. A mano izquierda, en una librería empotrada, se ven volúmenes antiguos: *Los 18 años de RTVE*, *Sellos de España* o la Sagrada Biblia. En la librería también hay un calendario y un pequeño almanaque, ambos con las páginas arrancadas al día. Frente a Benita y su sofá preside el televisor: “La tele, una buena amiga”, dice. Ahora hay pausa

publicitaria. Buena parte de los anuncios transmiten que para ser feliz hay que consumir, producir, viajar y descubrir sensaciones, estar radiante y, sobre todo, rodeado de gente.

Montserrat Suriñach es licenciada en Antropología y da clases de enfermería gerontológica como profesora asociada en la Universitat de Barcelona; además, ha sido enfermera geriátrica durante una veintena de años. Opina que en nuestra sociedad existe un tabú para todo lo que no sea belleza o juventud: “Lo que enseña la vejez es que la vida también tiene otra cara. La muerte, la vulnerabilidad, la decrepitud o la dependencia son elementos que no queremos ver en nuestra sociedad y, por lo tanto, apartamos la vista de ellos”, valora.

Uno puede estar siempre rodeado de la familia o los amigos, o en una residencia, y sentirse solo. O estar solo, pero no sentir esa soledad. De este modo, cuantificar la soledad no deseada es difícil. Según el padrón municipal, a 1 de enero de 2016 vivían solas en Barcelona 102.528 personas mayores de sesenta años. La “Encuesta de salud pública” de 2016 arroja el siguiente dato: el 10 % de las personas mayores de sesenta y cinco años declaran no tener a nadie con quien hablar de sus problemas personales y familiares tanto como desearían.

Estas situaciones, según alerta la Organización Mundial de la Salud, adelantan los efectos de dolencias mentales como la demencia o la enfermedad de Alzheimer.

Recuperar la calle

A Benita, después de estar casi setenta años casada con alguien que no le dejaba salir de casa para ir con sus amigas, entrar como usuaria del programa “Bajamos a la calle” y conocer a su primer voluntario, Íñigo, le mejoró el ánimo: “Recuerdo el primer día que salimos a la calle, yo iba con el *tanque* –la silla de ruedas–, y cuando él paró el bus y pidió la rampa... ¡Ay, hijo mío! Yo ya había pensado que nunca más en mi vida subiría a un bus”. Cada martes dos voluntarios del programa vienen a buscarla a casa. La ayudan a bajar y subir (con una silla mecánica) la escalera de la finca, ya que no tiene ascensor. Es un pequeño piso en un pasaje del Born, cercano a Arc de Triomf.

“Bajamos a la calle” nace en 2009 como propuesta de la Coordinadora de Entidades del Poble-sec para el plan comunitario del barrio, debido al problema que detectaron en la zona relacionado con sus mayores, con movilidad reducida y residentes mayoritariamente en fincas antiguas carentes de ascensor. Actualmente, el programa está financiado por la Agència de Salut Pública de Barcelona y gestionado por la Cruz Roja desde que el Ayuntamiento y la entidad firmasen un convenio en 2013. Ahora mismo, “Bajamos a la calle” llega a veinticuatro barrios de la ciudad.

Los voluntarios acompañan a Benita al Casal d’Avis (el centro de personas mayores, o “el cole”, como lo llama ella). A Benita le encanta jugar al cinquillo, le ha enseñado las reglas a las compañeras del centro, pero confiesa que las estrategias para ganar (“las picardías”) se las guarda para ella misma. También van al banco (ha de presentarse cada cinco meses para dar fe de que está viva y poder seguir cobrando la pensión) o a la peluquería, que dice que ya se le notan mucho las canas. Begoña de Eyto, la coordinadora del programa “Bajamos a la calle”, nos acompaña, y le dice a

Benita que no se preocupe, que ahora las canas están de moda. Benita se parte de risa. Dice que nació riendo. De Eyto, más tarde, ya en la calle, nos explica que, como Benita es testaruda, hay veces que baja sola a la calle sin contar con la ayuda de la entidad. Ante la pregunta de cómo lo hace para subir los sesenta escalones de su finca ella sola, De Eyto responde que los sube a cuatro patas, ayudándose de las manos.

Las historias de vida marcan el sentimiento de soledad en el último ciclo: la vejez. Benita dejó su trabajo en una zapatería de la calle del Call cuando tenía catorce años para cuidar a su madre, que cayó enferma. Cuando murió, pocos años después, se casó. Cuidó de su marido durante toda la vida, hasta que, durante los últimos años, ella lo levantaba a él de la cama, de la bañera, del sofá. Así se acabó de fastidiar la espalda.

No se va a dormir hasta que oscurece: “Por la noche, cuando voy cerrando las ventanas y apagando las luces, pienso que todo es tan triste... y que estoy muy sola. Pero entonces pienso que al menos la Benita [o sea, ella misma], que siempre ha cuidado de todo el mundo, ahora te cuida a ti. Es una estupidez de pensamiento, pero me sirve”, y se da un par de besos a sí misma.

Explica De Eyto que en “Bajamos a la calle”, cuando detectan que una usuaria se siente sola, dedican esfuerzos para crear vínculo “y que la voluntaria y la usuaria establezcan una relación emocional”. Tienen ochenta y cuatro personas apuntadas al programa. Como comenta De Eyto, “puede parecer poco, pero el impacto en las usuarias es muy grande”.

Las flores antes que el pan

Berta Méndez acaba de cumplir noventa años. Vive sola en un piso de la Travessera de les Corts que, por suerte para ella, sí dispone de ascensor. Tiene la cadera operada y hace poco se cayó en casa y se rompió el coxis: “Si no fuera por Reyes, no saldría a la calle”. Reyes Carles tiene setenta y dos años y vive sola desde hace cuatro, cuando falleció su marido. Es voluntaria en la fundación privada Amics de la Gent Gran: “Pagaría por hacerlo, pero mira, es gratis”. Cada martes, desde hace dos años y medio, Reyes va a buscar a Berta a casa: “Lo que hay que hacer para acompañar es empatizar. No tratar a las personas como si fuesen niños, sino respetar y establecer lazos de amistad”, explica Reyes.

Josep de Miguel es profesor del master de Gerontología Social de la Universidad de Barcelona (UB) y director de *Inforesidencias.com*, un portal que asesora a los familiares que buscan una residencia para sus mayores: “Por regla general, no sabemos cuidar a la gente mayor, quizá porque nunca ha habido un 18 % de la población con edades por encima de los sesenta y cinco años –opina De Miguel–. De este modo caemos en la infantilización, ya que los patrones de comportamiento que tenemos relacionados con los cuidados son solo esos, los de cuidar niños”.

Berta se agarra del brazo de Reyes para caminar por la amplia acera de la Travessera de les Corts: “Tengo miedo a caerme”, declara Berta. Y continúa, cuando se le pregunta qué le aporta su relación con Reyes: “Me ha dado la vida. Andamos un rato y nos explicamos cosas. Se sabe la historia de mis dos hijos, mis cuatro nietos y mis cuatro bisnietos”.

Reyes Carles, voluntaria de la asociación Amics de la Gent Gran, con Berta Méndez, a quien va a buscar a su casa, en Les Corts, cada martes desde hace dos años y medio. Reyes también vive sola.

Dani Codina

Además de charlar y de buscar en las tiendas del barrio el mejor alcanfor para conservar adecuadamente sus mantas desde tiempo inmemorial, dice Berta que lo que más le gusta es sentarse junto a la ventana, sobre dos cojines que la ayudan a incorporarse después, con la tele, y mirar quién entra y quién sale del Lidl que acaban de abrir enfrente: “Veo salir a alguien y me gusta pensar qué ha comprado, por qué, y para quién”.

Amics de la Gent Gran ofrece acompañamiento a casi mil personas más, entre domicilios y residencias, en toda Barcelona: “Las flores antes que el pan, sería el lema”, dice Albert Quiles, director gerente de la entidad, “poner el énfasis en esta parte emocional, relacional, incluso espiritual, para impedir la muerte social de la persona”.

Línea política

Albert Quiles avisa que faltan datos. Precisamente para dar herramientas, desde Amics de la Gent Gran crearon hace un año el Observatorio de la Soledad con motivo del treinta aniversario de la entidad: “Reuniones, conferencias y grupos de trabajo para entender cuál es la relación de la soledad con los momentos vitales de la persona, con la pobreza, el género y los movimientos migratorios; y para entender mejor cuál será la evolución del problema en el futuro”, explica Quiles.

El 21 % de los habitantes de Barcelona tiene más de sesenta y cinco años. Para 2030, cuando los hijos del *baby boom* sean los viejos del *baby boom*, en Barcelona una de cada cuatro personas tendrá más de sesenta y cinco años, según las previsiones del Ayuntamiento.

Ante la falta de datos para el análisis del problema y la multiplicidad de servicios y programas, el área de derechos sociales del Ayuntamiento ha estado preparando a la largo de todo un año una estrategia de envejecimiento: “Tenemos

en mente una ciudad en 2030 compleja intergeneracionalmente, con justicia de género y que cuide los ciclos de vida –resume Natàlia Rosetti, responsable del proyecto–, de manera que se tienen que integrar todos los servicios y políticas que existen en la actualidad”. La estrategia, que busca listar lo que ya se hace y definir qué se precisa potenciar a corto y largo plazo, recoge propuestas como la reorganización del servicio de teleasistencia para que la relación sea más personalizada, la rehabilitación de hogares (ante la imposibilidad de instalar ascensores en todas las fincas) o la integración de servicios comunitarios y sanitarios.

El sentimiento de soledad es transversal, pero los factores de riesgo del aislamiento social tienen más que ver con la clase, el género y el origen. Rosetti describe el perfil que han podido elaborar con los pocos datos de que se dispone: “Mujeres que viven solas, sin familia o con la familia lejos. También mujeres y hombres migrados. Más alquiler que propiedad, menos renta y recursos formativos limitados, lo que les priva de herramientas para buscar información, y, en consecuencia, incrementa su aislamiento”, enumera.

Una de las muchas iniciativas que tendrá que ayudar a interconectar la próxima estrategia de envejecimiento es el proyecto Radares. Nacido en el barrio del Camp d’en Grasset hace diez años con la idea de relacionar más los servicios sociales del Ayuntamiento con la ciudadanía, en la actualidad ha llegado a tener 1.063 personas usuarias, de las cuales un 78 % son mujeres; 653 de esas mil viven solas. Rosa Rubio es la responsable del proyecto, que este año, el décimo de su historia, llegará a estar presente en cincuenta y tres barrios: “Radares se basa en la implicación de la ciudadanía y la complicidad del entorno de la persona mayor”, explica. Son los *radars* (agentes como entidades, recursos

Benita Rodríguez, usuaria del programa Bajemos a la calle, en su piso de la zona de Arc de Triomf, que habita en total soledad a sus ochenta y cuatro años. Poder salir a la calle y conocer a los voluntarios del programa le cambiaron totalmente la vida.

Dani Codina

y servicios públicos; además de vecinos, farmacias y comerciantes) los que supervisan si las personas que viven solas están bien, o si han tenido algún cambio en sus rutinas: “El barrio es la unidad más pequeña de acción para las personas mayores, así que nuestro objetivo es crear vínculo social a través de la atención personalizada”.

Actualmente, 1.244 comercios, 527 farmacias y 1.571 vecinos son *radares* del proyecto: “Cuando se comunican, una serie de profesionales valoran la situación médica y otros mantienen el contacto con la usuaria”, explica Rubio. Y puntualiza: “Siempre el mismo voluntario, para crear y mantener el vínculo”.

Chateando y enviando ‘memes’

El benjamín de los proyectos al respecto se llama Vínculos. Acabada su prueba piloto en marzo de 2018, actualmente atiende a más de 560 personas. La iniciativa se llevó el primer premio en el Mayors Challenge 2014, un concurso financiado por la fundación Bloomberg que busca “estimular a las ciudades para que tengan ideas innovadoras”.

El proyecto Vínculos propone el uso de una tableta con conexión a internet como herramienta para combatir el aislamiento social. Para finales de este año se habrán realizado más de ciento cincuenta talleres para familiarizar a las usuarias con la tableta y la *app* de Vínculos. La idea es que se relacionen entre ellas por un sistema de mensajería y con el tejido social de la ciudad a través de la agenda social y cultural que proporciona la *app*. Los dinamizadores proponen actividades a las usuarias y también buscan actividades a las que puedan acompañarlas. A veces tienen bastante con quedar para tomar un café.

En una de las terrazas del paseo de Sant Joan se reúnen

una mañana de mayo seis usuarias de Vínculos. Muchas no se conocían antes de conocer el proyecto. Toman variantes de café descafeinado y charlan, se explican su vida y sus temores, como los de una de ellas, que vive en la calle de València con Castillejos, y los de otra, en Provença con Lepant. Dicen que en sus fincas ya no conocen a ningún vecino, que son todo apartamentos turísticos, y recuerdan que ellas nacieron en la misma casa en que aún viven.

Un par de ellas han traído la tableta y hacen fotos de la *quedada*, que comparten al momento. Comentan con sorna y cariño las fotos del desayuno que sube religiosamente cada mañana una compañera, y con mucho cachondeo un *meme* bastante escabroso en que se ve a una persona tirando un ramo de flores a la multitud en un funeral con el siguiente texto: “¿Quién quiere ser el siguiente?” Ríen sonoramente con este. Al fin y al cabo, se reúnen para hacer lo que todo el mundo: compartir penas, alegrías, cotillear, sociabilizarse. No necesitan mucho, más allá de no estar solas.

El servicio de teleasistencia del Ayuntamiento barcelonés atendió el año pasado a más de noventa mil personas, mujeres en el 72 % de los casos. Los técnicos del servicio instalan en las casas de las personas mayores que viven solas un aparato que conecta directamente con la central mediante el teléfono y también pulsando el botón rojo de un colgante que han de llevar encima permanentemente o tener siempre a mano. Gracias al colgante, “la medalla”, Berta pudo avisarlos y le enviaron una ambulancia cuando se cayó y se rompió el coxis. Con todo, la mayor parte de las llamadas que se reciben en la central de teleasistencia no son emergencias, sino que empiezan con un “no, no he tenido ningún accidente... He apretado el colgante sin querer...” ■

Justin Tallis / AFP Getty Images

Manifestación en memoria de la diputada laboralista Jo Cox en Trafalgar Square, Londres, el 22 de junio de 2016, seis días después de que fuera asesinada por un neonazi por su apoyo a la acogida de inmigrantes y su posición contraria al Brexit. Cox inspiró la creación de un departamento gubernamental que centraliza todos los recursos públicos dedicados a luchar contra la soledad.

Texto: **Walter Oppenheimer** Periodista residente en Londres, donde fue corresponsal de El País entre 2001 y 2014

Solos en la multitud

El problema de la soledad se ha agudizado de tal forma en el Reino Unido que el Gobierno del país decidió a principios de año centrar en un solo departamento la lucha contra esa plaga del siglo XXI y creó una especie de ministerio para la soledad.

Monseñor Michael Bernard McPartland pasó más de quince años en las remotas islas Malvinas, donde fue prefecto apostólico en tiempos del papa Juan Pablo II, además de superior de la misión *sui juris* de las igualmente remotas islas Santa Elena, Ascensión y Tristán Acuña. Curiosamente, al sacerdote inglés no le molestaba tanto la aparente soledad asociada a vivir en un lugar tan solitario y lejano, cuanto la ausencia de esa soledad.

“Hay dos cosas que los ingleses aprecian por encima de todo: el anonimato y la vida privada. Aquí tienes negadas las dos. Vives en una pecera. Todos saben todo sobre todos. Pero, una vez te acostumbras, está muy bien”, le comentó a este periodista en 2012 con ocasión de un reportaje para un diario español en el 30 aniversario de la guerra de las Malvinas, un archipiélago más extenso que la Comunidad de Murcia pero con apenas 3.500 habitantes.

“En los diez años que llevo aquí nunca he ido al pub a tomar una copa. Y nadie disfruta de una copa más que yo. En Inglaterra me encanta ir a un pub, con ropa de seglar, pero allí seré anónimo, nadie sabe quién soy, y, más importante aún, a nadie le importa quién soy. Aquí, o bien todo el mundo se callaría o cambiarían de conversación mientras están sobrios, pero después de unas copas me empezarían a hacer preguntas que no podría contestar”, añadió el sacerdote, que regresó en 2016 a Inglaterra y falleció un año después, a los setenta y siete años. McPartland renegaba de la falta de intimidad en una comunidad tan pequeña y cerrada y apreciaba el anonimato que le otorgaba la gran urbe. Agobiado por la ausencia de ese anonimato en las Malvinas, él convertía en virtud lo que para otros es tormento: la soledad.

La soledad es un problema creciente en un mundo en el que hay cada vez más gente que trabaja en casa, que encarga

la comida y las compras a domicilio, que se relaciona cada vez más a menudo a través de las redes sociales y cada vez menos cara a cara. Un mundo en el que hay cada vez más gente, especialmente gente mayor, viviendo sola.

Tras más de quince años residiendo en Londres, a este periodista aún le sorprende el silencio que impera en el metro y lo difícil que es entablar relación con los vecinos del barrio (salvo paseando a un perro o tomando una pinta de cerveza en el pub, el único lugar en el que los ingleses olvidan sus rígidas convenciones sociales). Una encuesta realizada en septiembre de 2016 entre veinte mil lectores de la revista *Time Out* en una veintena de ciudades de todo el mundo situó a Londres como la capital mundial del sentimiento de soledad de sus habitantes.

Sin barreras de edad, clase social o género

En el Reino Unido, el problema se ha agudizado de tal forma que el Gobierno decidió a principios de este año centrar en un solo departamento la lucha contra esa plaga del siglo XXI y creó una especie de ministerio para la soledad (que en España equivale a una secretaría de estado), siguiendo así los consejos de una comisión creada en 2016.

La comisión siguió la estela del trabajo previo realizado por Jo Cox, una diputada laborista que había conocido en carne propia el problema de la soledad en su juventud y que, ya en el Parlamento, comprendió a través de su circunscripción de Batley & Spewn, en Yorkshire (norte de Inglaterra), que en realidad es un problema que apenas tiene barreras de edad, clase social o género, aunque afecta más a la gente que vive sola y con pocos recursos. Jo Cox, que defendía la llegada de inmigrantes y de refugiados y que se oponía a que el Reino Unido abandonase la Unión Europea, fue asesinada por un neonazi inglés que la apuñaló y tiroteó en medio de la calle en Birstall (norte de Inglaterra) pocos días antes del referéndum sobre el Brexit.

El informe inspirado por ella y que llevó al Gobierno británico a crear el ministerio para la soledad, destaca que en el país hay más de nueve millones de adultos que están en permanente soledad y que el 43 % de los jóvenes de entre diecisiete y veinticinco años sufren también por ella. Para 3,6 millones de británicos mayores de sesenta y cinco años, la televisión es la única compañía en su vida diaria.

Se estima que la mitad de los ingleses de más de setenta y cinco años viven solos. Son más de dos millones de personas, y muchos de ellos dicen que pueden pasar días e incluso semanas sin tener ningún tipo de interacción social: más de doscientos mil ancianos pasan un mes entero sin hablar con un amigo o un pariente.

Formas sencillas y económicas de ayudar

Y, sin embargo, hay formas sencillas y muy económicas de ayudar en esos casos. Por ejemplo, pararse a hablar con ellos en la calle, sin mostrar prisas, comprendiendo que esa señora mayor que nos parece tan pesada cuando se pone a hablar a lo mejor lleva días sin que nadie le diga ni media palabra. Podemos ayudar en pequeños detalles como llevarles la compra, recoger una receta médica, pasear al perro. Ofrecerse para acompañarles al médico, a la biblioteca, a la peluquería. Trabajar de voluntario para pasar un rato al día o a la semana con personas que viven solas. Ayudarles en las

Bethany Clarke / Getty Images

tareas domésticas, desde cambiar una bombilla a llevarse unos trastos viejos o colgar un cuadro. O, simplemente, comer con ellos.

También los jóvenes pueden necesitar un poco de esa compañía inesperada: hablar con alguien que no les juzgue previamente por su aspecto, que les ayude a encontrar una puerta de salida a sus problemas, que les anime a expresarse, aunque sea a través de las redes sociales.

El problema es especialmente agudo entre las personas con problemas de demencia, los inmigrantes y los demandantes de asilo (en Londres, un 58 % de ellos creen que la soledad y el aislamiento es el mayor reto que afrontan).

Consecuencias económicas y de salud

La soledad tiene severas consecuencias económicas y de salud pública. Se estima, por ejemplo, que la falta de relaciones sociales sólidas es tan dañina para la salud como fumar quince cigarrillos al día. Tres de cada cuatro médicos de cabecera británicos creen que el 20 % de los enfermos que visitan cada día acuden a ellos porque se sienten solos. La soledad les cuesta a las empresas del país unos 2.500 millones de libras al año, y la desconexión entre comunidades, 32.000 millones de libras al año a la economía británica.

¿En qué puede ayudar un departamento ministerial para solucionar el problema? La intención en el Reino Unido no es tanto echar a las espaldas del Gobierno la lucha contra esa epidemia como utilizarlo como catalizador de los esfuerzos que ya se están haciendo desde organismos públicos (como el NHS, el servicio público de salud) y privados (organizaciones sociales como Cruz Roja, Age UK, Action for Children, Campaign to End Loneliness, etcétera).

Uno de los objetivos es crear un indicador nacional de soledad, buscar herramientas para medir el fenómeno, realizar un informe anual que permita examinar la evolución de los datos disponibles, invertir en programas que pongan de relieve cuáles son las medidas que funcionan o para lanzar campañas de mensajes fáciles de entender para ayudar a los individuos a conectar unos con otros. Conseguir, en fin, que la soledad no sea un problema ni para la gente que vive aislada en lugares remotos ni para la gente que se siente sola entre la multitud. ■

Clase de Tai Chi para personas mayores en un centro de la organización social privada Age UK, en el Gran Londres.

Dani Codina

Varias usuarias del programa Vínculos, que impulsa la relación social a través de los nuevos recursos tecnológicos, en uno de sus encuentros presenciales periódicos. La relación social es un factor importante de salud mental y física.

Texto: **Raquel Paz Caballero** Trabajadora social de atención primaria en Barcelona

Las relaciones sociales mejoran la salud

La esperanza de vida puede variar según el género, el barrio en que se habita, la clase social a que se pertenece, el trabajo que se realiza o la educación recibida. Y una de las condiciones que pueden influir sobre el estado de salud es la soledad.

Desde el inicio de las civilizaciones los seres humanos han necesidad vivir en comunidad, no solo por la lucha por la supervivencia sino para dar cobertura a sus necesidades emocionales, como sentirse queridos, protegidos y reconocidos socialmente. Según Aristóteles, el hombre es un animal social y su naturaleza le lleva a vivir en sociedad: “Aquel que sea incapaz de vivir en comunidad, y que debido a su propia suficiencia no la necesite, o es una bestia o es un dios”.

Pero el hecho de vivir en sociedad no garantiza disfrutar de capital social, no libra de sufrir la soledad. Probablemente en algún momento de nuestra vida todos hemos experimentado este sentimiento. Pese a que hay personas capaces de aislarse socialmente y que no lo viven como un problema, otras pueden sentirse solas y padecer por ello hasta el punto de enfermar. Desafortunadamente cada vez más personas viven solas y la soledad les genera problemas de salud, como ansiedad, depresión, angustia... Por ello se precisa pensar

nuevas fórmulas y recursos que puedan reducir este malestar sin tener que recurrir sistemáticamente a un tratamiento farmacológico.

Desde el alba de la historia tenemos indicios del esfuerzo de las sociedades por preservar la salud de sus pueblos. No obstante, no fue hasta mediados del siglo XIX, con la revolución industrial y la modernización que esta comportó, cuando se produjo el gran cambio con la aparición de la salud pública como herramienta de intervención comunitaria. Las grandes medidas higienistas supusieron un gran progreso en términos de salud. Más adelante, los cambios en los estilos de vida dieron paso a nuevos problemas que requirieron intervenciones a gran escala.

El modelo biomédico dividía la naturaleza humana en cuerpo y mente y se centraba en una concepción patologista, que entendía la salud como ausencia de enfermedad y propiciaba una relación entre el médico y el paciente en que el primero era quien ejercía la autoridad.

Fue en el siglo xx cuando George Engel (1977) rompió el paradigma con un nuevo modelo, denominado biopsicosocial, que parte de la idea de que la salud no depende solo de factores biológicos, sino que también inciden en ella aspectos psicológicos y sociales. El modelo amplía perspectivas y da protagonismo al paciente en la gestión del propio proceso de salud. En las últimas décadas del siglo xx, el médico y sociólogo Aaron Antonovsky (1979) propone un nuevo paradigma: la salutogénesis. Este modelo se basa en la capacidad de las personas de mantener y aumentar su propio bienestar adoptando conductas protectoras de la salud.

El código postal y el código genético

Son muchos los determinantes que pueden influir en la salud. En las mismas circunstancias unas personas enferman y otras no. Factores como la edad, la genética, el entorno o las condiciones sociales y socioeconómicas pueden generar desigualdades en salud. En el año 2009, James Marks publicó un artículo, que tuvo mucho impacto, en el que sostenía que el código postal puede tener más importancia que nuestro código genético. La esperanza de vida de las personas puede variar según el género, el barrio que habitan, la clase social a que pertenecen, el trabajo que realizan o la educación que han recibido. Y una de las condiciones que pueden influir sobre el estado de salud es la soledad.

Michael Marmot, coautor del libro *Los hechos probados*, sostiene que el hecho de ser excluido de la vida social y recibir un trato de inferioridad incrementa los riesgos de mala salud y de padecer una muerte prematura. En cambio, pertenecer a una red de apoyo basada en la comunicación y en las relaciones de reciprocidad tiene un poderoso efecto beneficioso. Ante los numerosos estudios que demuestran la importancia del apoyo social como protector de la salud física y mental, el sistema de salud pública se plantea potenciar las relaciones sociales como herramienta para mejorar la salud comunitaria.

Efectos beneficiosos de la actividad social

La prescripción social es el mecanismo por el que los profesionales sanitarios pueden guiar y estimular a los pacientes para que hagan uso de los recursos comunitarios existentes. Se trata de promover la participación en actividades sociales que mejoren su relación con el entorno. La prescripción social propone un modelo de atención centrado en las personas y no en el servicio de provisión de asistencia sanitaria. Son medidas que no implican una medicalización: no se trata de sustituir las terapias convencionales, sino de completarlas con el efecto beneficioso de los recursos y las actividades de carácter social, es decir, aprovechando el efecto salutogénico de las relaciones sociales.

Los programas de prescripción social se basan en la evidencia de que la participación regular en actividades comunitarias ayuda a las personas a desarrollar recursos sociales y psicológicos, ya que facilitan un refuerzo positivo y contribuyen a mantener un estilo de vida activo, saludable y resiliente contra los trastornos emocionales. Para garantizar la adecuación de un programa de prescripción social hay que conocer los intereses y las motivaciones de las personas estableciendo con ellas vínculos de confianza. Explorar las posibilidades que ofrece la comunidad y potenciarlas, refor-

Dani Codina

zando los recursos existentes. Y establecer los perfiles y canales de derivación adecuados.

Los profesionales que trabajamos en la atención a la salud identificamos la capacidad de algunas personas del entorno como verdaderos agentes de salud y las empoderamos para que lleguen a ser agentes activos, entendiendo como activo un recurso que confiere salud y bienestar. En los últimos años se han llevado a cabo actividades grupales psicoeducativas en las que la persona que lidera el grupo no es un profesional, sino alguien que ha vivido una experiencia personal que le ha hecho desarrollar habilidades y adquirir conocimientos. Es esta experiencia la que la capacita para llevar a cabo esta actividad, y así se convierte en un sólido activo de salud en la comunidad.

Desde un punto de vista económico, la prescripción social es también muy rentable. Facilita el uso de recursos ya existentes y tiene un impacto importante en los determinantes sociales de la salud, ya que aumenta la participación comunitaria y disminuye las desigualdades sociales en este ámbito. Para poder aplicar este tipo de programas hay que reforzar la conciencia pública de que los pasos que se dan en pro del bienestar repercuten en la salud de las personas, especialmente en los procesos relacionados con el estrés, la ansiedad y la depresión. Y por otro lado, es importante también aumentar la conciencia del potencial y la viabilidad de los recursos no farmacológicos en la atención primaria.

Como manifiesta el médico y escritor Rafael Cofiño, el centro de salud no es el único centro de salud. Hay asociaciones, personas, grupos, instituciones, espacios..., que tienen un impacto muy importante en la salud de nuestra población. Abordar los problemas de salud de una comunidad tiene que incluir una dimensión social y psicológica que pueda incidir sobre el origen del problema. La prescripción social no tiene que ser un ejercicio vertical, impositivo, sino una herramienta para fortalecer a las personas y a la comunidad ayudándoles a mejorar su bienestar. ■

Lluïsa, asistente del Servicio de Teleasistencia del Ayuntamiento de Barcelona, durante una visita a Josefina, en el piso de esta última en el paseo de la Zona Franca.

Justin Tallis / AFP / Getty Images

La soledad de una mujer mayor en un piso de un bloque residencial de Londres, en un ambiente falto de todo calor humano: la existencia de un vecindario amigable no pasa de ser una suposición o un deseo.

Texto: **Ramon Bayés** Psicólogo. Profesor emérito de la UAB

La soledad al final de la vida

A lo largo de la vida se dan momentos de soledad liberadora y otros en que, sumergidos en mares de aislamiento no deseado, nos limitamos a tratar de mantenernos a flote. En el caso de una sociedad envejecida como la nuestra, es frecuente que la soledad acompañe los últimos años de una persona.

*Uno siempre está solo
pero,
a veces,
está más solo.*

Idea Vilarriño

En Barcelona, al forzar la puerta de un piso alertados por los vecinos, los bomberos descubren con una frecuencia que, en la actualidad, oscila entre cien y doscientas veces al año, el cadáver de una persona que lleva varios días muerta. En general, los cadáveres pertenecen a ancianos que, en su mayoría, mueren en completa soledad, tras una caída, un infarto, ahogados por el humo de un ciga-

rrillo mal apagado o por un escape de gas, tal vez esperando una ayuda que nunca ha llegado.

A lo largo de la vida suelen darse momentos de soledad liberadora y otros en los que, sumergidos en mares de soledad no deseada, nos limitamos a tratar de mantenernos a flote; incluso existen algunos en los que la soledad es tan intolerable que nos abrazamos a la muerte como única vía de escape en un mundo que ya no es el nuestro y que creemos que nada puede ofrecernos.

“Hay días –señaló la escritora parisina Colette (1873-1954)– en los que la soledad... es vino que nos embriaga de libertad, otros en los que es jarabe amargo, y aún los hay en que es veneno y nos aplasta la cabeza contra un muro”. En unas páginas memorables sobre las vivencias de enferme-

Dani Codina

dad, el médico, historiador y filósofo Pedro Laín Entralgo (1908-2001) señalaba que sentirse enfermo es, esencialmente, sentirse amenazado por el malestar, el miedo, la impotencia, la succión por el cuerpo y una soledad no deseada. La enfermedad nos sume, a cualquier edad, en este tipo de soledad. Las sensaciones de dolor o de ahogo, por otra parte, son incommunicables, y contribuyen a aislarnos de los demás. Podemos compartir una alegría o una tristeza, pero no un dolor de muelas.

Quien sufre y muere es una persona, no un cuerpo

En el caso de una sociedad envejecida como la nuestra, para los ancianos que viven solos en pisos sin ascensor y que caen fulminados lejos del teléfono o de algún otro medio para pedir ayuda, y también para los que se están muriendo lentamente de alguna enfermedad neurodegenerativa en una cama de hospital o residencia, lejos de familiares o amigos que ya han desaparecido, la muerte suele aparecer, como Godot, con sus ropajes más desagradables. El sociólogo alemán Norbert Elias (1897-1990), en un ensayo sobre la soledad de la muerte, afirma: “Cuando el moribundo siente que su vida ya no tiene ninguna importancia para las personas que lo rodean, entonces está realmente solo”. Y nadie, ningún ser humano, debería morir sin otro ser humano a su lado. Y esto debería parecer todavía más absurdo cuando, en la gran ciudad, a escasos metros de distancia, se encuentra rodeado por centenares de otros seres humanos, algunos de los cuales se sienten tan solos como él.

El médico y especialista en salud pública Eric Cassell (Nueva York, 1928) escribió que “los que sufren no son los cuerpos, son las personas”. Y al llegar a este punto es importante que nos preguntemos por el protagonista, el hombre o la mujer que se está muriendo: ¿qué es en realidad una persona?

Cierto día un amigo indicó al filósofo británico Gilbert Ryle (1900-1976) que le gustaría conocer la universidad y Ryle se prestó a acompañarlo a Oxford. Le mostró las bibliotecas, los laboratorios, las aulas, le presentó a profesores y alumnos, observaron el desarrollo de una clase, pasearon por el campus. Al terminar la visita, el amigo sorprendió a Ryle con una pregunta: “Bien, ¿pero dónde se encuentra la universidad?”

Es fácil, escribe Ryle, caer en el error categorial. Las bibliotecas, los laboratorios, los profesores, los alumnos, las aulas, etc., permiten que exista la universidad pero no son la universidad. Lo mismo ocurre con la persona; la persona no es el organismo, no es el cerebro, no es el entorno, no es el vínculo familiar o cultural. La persona es el resultado –siempre provisional– de una historia interactiva individual elaborada en entornos físicos, culturales, sociales y afectivos específicos, a través del lenguaje y otras formas de comunicación. Como la universidad, la persona no tiene *res extensa*; mientras vive es una biografía en desarrollo, cambiante y única. La persona es el viaje. Un viaje que empieza cuando nace y termina al morir. Entender a la persona es comprender la importancia de la soledad.

Un hombre mayor lee el diario en una silla de la ronda del Guinardó, junto al parque de les Aigües. Estar solo no tiene por qué suponer necesariamente sentirse solo, que es el hecho realmente importante e indeseable.

Dani Codina

Toda sala de espera es siempre una sala de esperanza. El pensador renacentista Michel de Montaigne sostenía que la premeditación de la muerte es premeditación de libertad: “Quien ha aprendido a morir, ha desaprendido a servir”.

Un párrafo de la autobiografía del médico y político escocés Archie Cochrane (1885-1958), el padre de la actual “medicina basada en los datos” (*evidence based medicine*), predominante en el mundo occidental, es, a mi juicio, sumamente esclarecedor para el tema que nos ocupa: “Otro acontecimiento en el campo de concentración de Elsterhorst me afectó profundamente. Entrada la noche los alemanes trajeron a mi barracón a un joven prisionero soviético. La enfermería estaba llena; el prisionero estaba moribundo, chillaba y yo no quería despertar a los enfermos, por lo que lo llevé a mi habitación. Lo examiné. Sufría de graves cavernas en ambos pulmones y de roce pleural grave. Pensé que esto último era la causa de sus gritos. No tenía morfina, solo aspirina y esta no le producía ningún efecto. Estaba desesperado. Casi no sabía ruso y en el barracón nadie lo hablaba. Finalmente, de forma instintiva, lo senté en mi cama y lo abracé; sus gritos cesaron casi inmediatamente y murió tranquilo en mis brazos pocas horas más tarde. Lo que causaba los chillidos no era la pleuresía, sino la soledad. Fue la mejor lección que he recibido en la vida sobre el cuidado de los enfermos que van a morir”.

Otra faceta en la que, brevemente, me gustaría incidir es la relación entre soledad y demencia. En un interesante proyecto longitudinal realizado en Suecia, los investigadores tomaron como punto de partida todas las personas de la ciudad de Kungsholmen con una edad mínima de setenta y cinco años que no mostraban signos de demencia en la exploración individual que les fue practicada. Participaron 1.203 personas que reunían estas características y fue analizada la red de interacciones sociales que mantenía cada una de ellas. A los tres años, estas mismas personas (las que permanecían vivas) fueron sometidas a una segunda exploración, y se encontró que 176 de ellas recibían, en esta ocasión, un diagnóstico de demencia. Los resultados de este trabajo –que comparan los datos de las personas demenciadas en este periodo con los de las no demenciadas– deja

lugar a pocas dudas: unas interacciones sociales pobres o limitadas incrementan en un 60 % el riesgo de un diagnóstico de demencia. En otras palabras, la soledad hace a las personas más vulnerables al deterioro de sus capacidades cognitivas.

Estar solo no es lo mismo que sentirse solo

Un análisis más fino de los resultados encontrados por este equipo de investigación permite avanzar un poco más en la comprensión del fenómeno. Al hacerlo, aparecen dos interesantes rasgos del mismo. En primer lugar, lo relevante para preservarse de la demencia no es que exista un solo tipo de relación afectiva, aunque sea intensa como la vida en pareja, sino la diversidad de contactos. La vulnerabilidad es menor entre aquellos que mantienen satisfactorias interacciones afectivas variadas: pareja, amigos, familiares, niños, etc.

En segundo lugar, la carencia de un tipo de vínculo afectivo concreto –quedarse viudo, por ejemplo– no equivale necesariamente a una mayor vulnerabilidad, siempre que la persona mantenga, paralelamente, otro tipo de relaciones satisfactorias, ya que un tipo de relación, al menos como factor protector de la demencia, puede compensarse con otro.

Lo importante no es estar solo. Lo importante, como señalaba Norbert Elias, es sentirse solo.

Cuando en el verano de 2003 tuvo lugar una terrible ola de calor que afectó a gran parte de Europa, pudo observarse que mientras que en París, a lo largo de toda una semana, los bomberos retiraban de sus casas más de doscientos cadáveres diarios y en Milán se contabilizaba un 13 % de víctimas más que en el mismo periodo del año anterior, en Roma, Nápoles y Palermo no se notó un aumento de muertes a causa del calor. Una hipótesis sobre esta diferencia la apuntó en aquel momento Vittorio Nozza, responsable de Caritas Italia, al considerar que la cohesión social era más fuerte en las regiones del sur y que el verdadero responsable de muchas muertes no era la temperatura sino la soledad.

Laín Entralgo, en su ensayo *La espera y la esperanza*, escribe: “Más de una vez he recordado la aguda reflexión de André Gide ante el rótulo ‘Sala de espera’ de una modesta estación ferroviaria del Marruecos español: ‘Quelle belle langue, que celle que confond l’attente et l’espoir!’ (¡Qué lengua tan hermosa, la que confunde espera y esperanza!). El lindo elogio de Gide no es del todo certero porque el castellano suele distinguir muy bien entre ‘espera’ y ‘esperanza’; pero es cierto que, poética y realmente, toda ‘Sala de espera’ (Salle d’attente), es siempre de algún modo una ‘Sala de esperanza’, (Salle d’espoir)”. Esperar la muerte. Dice Montaigne: “La premeditación de la muerte es premeditación de la libertad. Quien ha aprendido a morir, ha desaprendido a servir”.

La muerte forma parte de la vida. Un testimonio reciente, el del neurólogo y divulgador científico Oliver Sacks (1933-2015), nos ayuda a encontrar un sentido a la muerte como episodio que completa nuestra biografía. En una carta abierta al *New York Times*, ante la proximidad de su desaparición debido a un cáncer imparable, sintetiza su despedida de la vida en una sola palabra: gratitud. ■

Dani Codina

Texto: **Francesc Núñez Mosteo** Sociólogo. Director del Máster en Humanidades de la UOC

Aislados en los tiempos de internet

La comunicación electrónica ha aumentado enormemente la capacidad de interacción con los demás. Pero hay un elemento que marca radicalmente el tipo de relaciones que podemos establecer en el espacio virtual: la ausencia física. Faltan la posibilidad de empatía y todo el conocimiento social y personal que nos transmite el cuerpo.

La experiencia humana de la soledad tiene diversas dimensiones. Podemos estar solos de muchas maneras y la soledad, como condición personal o social, se puede vivir y valorar de maneras muy diferentes. En el mundo de las múltiples conexiones y relaciones electrónicas, la soledad sigue siendo un hecho capital en la vida de muchas personas, voluntaria o involuntariamente.

Entre las distintas formas de soledad, la más evidente sería la soledad física: estar apartado, separado o aislado de los demás. Algunas veces lo buscamos activamente; por ejemplo, cuando nos cerramos en una habitación, paseamos por lugares poco transitados o huimos voluntariamente del contacto y de la mirada de los demás. Queremos centrarnos

en nosotros mismos. En otras ocasiones, esta separación se hace por necesidad, como en el caso de una enfermedad contagiosa. O como castigo, si se nos aísla en una celda o se nos aparta a la fuerza de nuestro lugar de pertenencia.

Diferente a la soledad física está lo que llamamos sentimiento de soledad. Nos sentimos solos pese a estar rodeados de gente, a vivir en familia, a formar parte de alguna comunidad o de estar constantemente conectados a múltiples redes sociales. Este es un sentimiento que comporta malestar y sufrimiento. No tenemos la implicación emocional con otras personas, no tenemos su comprensión ni su reconocimiento, echamos de menos lo que llamamos “calor humano”. Y aún podemos distinguir una tercera manera de estar solos,

Las numerosas posibilidades de la comunicación electrónica no siempre pueden borrar el aislamiento o el sentimiento de soledad de las personas, ni insertarlas efectivamente en un entramado de interacciones. A menudo no se puede hablar de lazos entre la gente, sino solo de contactos.

distinta a las anteriores, que consiste en no pertenecer a ninguna red de relaciones. Esta forma de soledad no comporta el aislamiento físico o sentirse solo, pero probablemente sea la versión más dramática de la soledad. No tener familia ni relaciones de amistad, no formar parte de una red profesional o no estar en ningún colectivo significa no tener a nadie en caso de necesidad. En definitiva, eso significa estar falto de lo más básico de la condición humana: formar parte de una comunidad de mortales que se unen para hacer frente al sufrimiento y a la muerte y, en definitiva, para dar sentido a la vida implicados en algún proyecto común. En la Grecia clásica, por ejemplo, había un castigo que era considerado mucho peor que la muerte: el ostracismo, que apartaba al individuo de la comunidad al ser expulsado de la ciudad (polis).

La autonomía personal como valor básico

En las sociedades contemporáneas valoramos enormemente la independencia personal. Autonomía moral, capacidad de decidir sobre la propia vida, libertad de acción y de expresión emocional son algunos de los logros de la modernidad. Los consideramos valores fundamentales y celebramos habernos liberado de muchas de las tiranías y sumisiones de las comunidades patriarcales del pasado. También nos gusta saber que, si queremos, podemos marcharnos del lugar en el que vivimos y buscar uno nuevo.

No obstante, en la construcción de la propia personalidad y en la conquista de la autonomía personal, el individuo moderno olvida que los espacios interiores, lo que somos, nuestros pensamientos y sentimientos y los valores que tenemos, están hechos de sustancia pública y social. De hecho, los vamos incorporando poco a poco en el trato con los demás. Aprendemos a reconocer nuestro mundo interior y lo construimos en conversación con los demás. Es conversando, hablando, como nos hacemos humanos y solo así podemos formar parte de un mundo, el "nuestro". Estas conversaciones se pueden romper, como les pasa a muchas parejas, a hijos y padres o a los vecinos de una escalera. A veces nunca se llegan a tener o, tristemente, desaparecen las personas con quienes se habían establecido.

La imposibilidad de conversar es una forma de soledad, seguramente la más fundamental. El individuo aislado, la persona que se siente sola o que está desconectada no tiene con quien conversar. Nadie le escucha ni tiene a quien escuchar. La conversación, naturalmente, no solo está hecha de palabras, sino también de gestos, miradas, emociones sentidas y compartidas; en definitiva, es el cuerpo entero el que se implica en la conversación. Quiero subrayar esta idea del cuerpo implicado en la conversación porque nos ayudará a entender mejor el riesgo de soledad en las sociedades red y en los espacios de relación electrónica.

La comunicación electrónica ha aumentado y potenciado enormemente nuestra capacidad de comunicación y de interacción. Los contactos en la agenda se multiplican y aumenta la pertinencia a diferentes y variadas redes sociales. ¿Eso significa que nos hemos vuelto más sociables? ¿Reduce el riesgo de soledad? Sí, pero no necesariamente; también comporta sus peligros.

Podríamos afirmar que la comunicación electrónica ha roto las barreras del espacio y del tiempo en lo referente a

Dani Codina

la comunicación entre personas, como cuando intentamos encontrarnos en pantalla para compartir un almuerzo/cena con la hija o el amigo que están en Sídney. Asimismo, permite generar distancias artificiales, como cuando envías un *what-sapp* durante una cena de amigos a la compañera de enfrente para hacerle un comentario sobre el compañero de al lado. Pero está claro que estas y otras tantas posibilidades de la comunicación electrónica no siempre pueden borrar el aislamiento o el sentimiento de soledad, ni pueden inserirnos efectivamente en un entramado de interacciones personales. A veces no podemos hablar de *lazos*, sino solo de *contactos*.

Ausencia de interacción física

Hay un elemento que suele pasar desapercibido, pero que marca radicalmente el tipo de relaciones que mantenemos y podemos mantener en el espacio virtual, al que no damos aún su auténtica importancia: la ausencia del cuerpo, de la interacción física. En la relación electrónica el cuerpo no está. En la conversación virtual, en las relaciones que establecemos con los demás en las redes sociales, el cuerpo está

Una interrogación sobre la sociedad moderna en una pintura mural de la escuela Infant Jesús, en la travesera de Gràcia de Barcelona.

poco presente y juega un papel menor. La conversación, en el sentido al que antes nos hemos referido, queda radicalmente reducida. Le falta, principalmente, la posibilidad de la empatía, de las emociones que se nos pueden hacer presentes –en las entrañas– cuando tenemos delante al otro. Le falta, también, todo el conocimiento social y personal que nos transmite el cuerpo: un gesto, la manera de moverse, el saber o no saber estar, un tono de voz, un olor, una mirada, la manera de ocupar el espacio... En la comunicación electrónica solemos sustituir, por decirlo de algún modo, esta dimensión fundamental de las relaciones personales por imágenes y palabras fácilmente estereotipados. En el mundo de la imaginación, que gobierna estos espacios, es mucho más fácil modelar a nuestro gusto la imagen que queremos proyectar. Podemos decir que “editamos” nuestras vidas para decidir qué queremos poner en circulación. De hecho, las mismas herramientas nos imponen unos determinados tipos de perfiles y condicionan la forma de comunicación.

No obstante, podemos habitar durante muchas horas al día estos espacios, mantener múltiples conversaciones y tener infinitas interacciones. Puede resultar emocionante y

no importa si estas emociones las suscita más la imaginación que una persona o un hecho. La virtualidad ha potenciado enormemente la capacidad de mantener las relaciones que ya tenemos e iniciar otras nuevas. Las limitaciones se hacen manifiestas cuando queremos convertir algunas interacciones virtuales en relaciones “cara a cara”. No siempre es fácil. Se generan muchas decepciones o, sencillamente, es imposible. La soledad, en cualquier versión, puede seguir estando igual de presente en la vida de las personas y una conversación efectiva puede llegar a hacerse muy difícil.

Para no menospreciar ni a los dioses ni a los animales –Aristóteles decía que el hombre solitario es una bestia o un dios–, no deberíamos olvidar que la “Sole” (la soledad) puede llegar a ser una buena amiga. Como declaró H. D. Thoreau, la compañera más sociable que cabe encontrar. Cuando la soledad es una opción personal puede ser una experiencia positiva: para reflexionar, para escuchar(nos) en silencio, para hallar la serenidad. Seguramente, no obstante, por más que sea atractiva y a veces necesaria, se trata solo de una situación artificialmente construida porque, sin los demás, “no somos nada”. ■

Texto: **Milagros Pérez Oliva** Directora de *Barcelona Metròpolis*. Foto: **Albert Armengol**

Pedro Olalla

“Hemos perdido la capacidad de pensar en la vejez sin pensar en la decrepitud”

A Olalla le gusta pasear por los lugares de Atenas donde se forjaron conceptos como ciudadanía o participación para recordarnos cómo podría ser y no es nuestra gastada democracia. El helenista volvió a Barcelona en mayo para presentar su último trabajo, una reflexión sobre la senectud y la sociedad que envejece.

Pedro Olalla nació en Oviedo en 1966 y su espíritu inquieto se ha plasmado en todo tipo de formatos y recursos. Tiene una treintena de obras escritas, pero se expresa también a través de la fotografía y el cine, y aún le queda tiempo para hacer de profesor, de traductor y de agitador del pensamiento. Tiene la virtud de no hablar con subterfugios. Con voz pausada y ademán tímido, pronto queda claro que su pensamiento descansa sobre un inmenso bagaje cultural y humanístico. Es considerado uno de los mejores helenistas de nuestro tiempo. Utiliza su conocimiento –profundo y erudito– del pensamiento y la cultura

de la Grecia antigua para proponernos una reflexión, a menudo ácida pero siempre nutritiva, sobre el presente.

Está tan enamorado de aquel pensamiento y su fruto más perdurable, la democracia, que vive en Atenas desde hace veinticuatro años, y en sus últimas obras se ha dedicado a redefinir conceptos básicos como ciudadanía, política o la propia idea de democracia para rescatarlos de la perversión y la desfiguración semántica que sufren en el discurso político actual. En sus libros nos invita a pensar críticamente sobre nuestra democracia y compararla con la griega, “el único reducto de la historia de la humanidad en el que el

ciudadano común tuvo la capacidad real de decidir sobre el bien común y defenderse ante los intereses particulares y la arbitrariedad de los poderosos”, recuerda, a diferencia de lo que ocurre en las degradadas democracias representativas de hoy, donde “la política ha quedado secuestrada por los poderes económicos”. Porque, se pregunta, “¿qué poder tienen unos ciudadanos que solo pueden votar cada cuatro años las promesas electorales de unos partidos políticos que no se consideran con la obligación de cumplirlas?”

Hoy, recuperar los referentes históricos de la democracia puede parecer incluso subversivo. “Atenas descubrió que la igualdad política debe ser el camino que lleve a compensar la desigualdad económica, y que un sistema no puede llamarse democrático si no aspira a una justa distribución de la riqueza”, sostiene. A Pedro Olalla le gusta recordar que la democracia de Atenas duró más tiempo que cualquiera de las actuales. En realidad, las actuales democracias parlamentarias se inspiran más en el republicanismo romano que en la democracia directa de Atenas, “en que todos los ciudadanos eran llamados, no solo a debatir y decidir, sino a gobernar y ocupar los más altos cargos de las instituciones y las magistraturas, en muchos casos por sorteo”.

Últimamente Olalla ha visitado varias veces Barcelona, la más reciente el pasado mayo para dar una conferencia en el Centro de Cultura Contemporánea (CCCB) sobre la madurez política. Él es uno de los cuatro intelectuales europeos involucrados en el proyecto “Ageing Democracies?”, impulsado por el CCCB y la Open Society Foundation de George Soros. El proyecto se planteó si el envejecimiento de la población europea podía explicar la oleada de propuestas autoritarias, fobia a los extranjeros y repliegue nacionalista. Los politólogos han analizado los comportamientos electorales de los mayores de sesenta y cinco años y su conclusión es clara: en absoluto. El electorado mayor es tan plural y variado en sus opciones políticas como el joven. Tampoco es territorialmente homogéneo. Depende de la historia de cada país. De ningún modo las personas mayores representan el inmovilismo y el conservadurismo. Es un prejuicio. El estudio ha constatado que cada generación suele mantenerse fiel a los principios y valores adoptados cuando se socializaron en política. Por eso es tan importante, según Olalla, la formación de un pensamiento crítico a través de la educación.

Repensarlo todo, al modo de los clásicos

Su aportación a este proyecto es una pequeña joya (noventa páginas) que acaba de publicar la editorial Acontilado. Se titula *De senectute politica. Carta sin respuesta a Cicerón*, una deliciosa reflexión en formato epistolar en la que habla de lo que supone envejecer y nos invita a repensarlo todo, desde el modo en que vivimos el paso de la edad hasta el gran problema de la distribución de la riqueza. En unos tiempos en los que a menudo nos sentimos aturridos por el exceso de información y estímulos, detenernos a reflexionar al modo de los clásicos, como Olalla, es un buen modo de intentar pensar bien.

La sociedad europea envejece, ciertamente, porque vivimos más años y porque la natalidad ha caído en picado. Cuando los niños que ahora nacen cumplan cuarenta años, habrá en Europa más octogenarios que menores de quince años. Pero no lo llevamos bien. “Nuestras sociedades –advierde Olalla– han perdido

la capacidad de pensar la vejez sin pensar en la decrepitud. No ven el paso de la edad como una acumulación de experiencia, vivencias y sabiduría, sino como el declinar del valor supremo de nuestra cultura, que es la juventud, que por otro lado es algo destinado a desaparecer”. No se trata solo de añadir años a la vida, sino de dar vida a los años. Porque como ya decía Galeno de Pérgamo, “no es viejo quien tiene muchos años, sino quien tiene mermadas sus facultades”.

Ahora bien, “para llegar a tener una buena vida no basta con ser un buen autor de la propia biografía. Hay que ser coautor, y de los buenos, de la biografía colectiva”. Si la sociedad envejece, ¿significa eso que la democracia puede perder su impulso? No necesariamente: “Envejecer no está reñido con la virtud política, el alargamiento de la vida no explica el deterioro moral ni la tendencia hacia la insolidaridad. Si nuestra democracia se encuentra envejecida es porque ha dejado de ser fiel a su esencia”, escribe en su carta a Cicerón. “Hoy el mundo no es solo más viejo, Marco, también es más rico y más desigual”.

En su libro *Grecia en el aire* (Ed. Acontilado), Olalla piensa en estos temas desde la sacrificada Atenas actual, acoquinada por la dictadura de unas políticas de austeridad decididas muy lejos. El recorrido por los lugares más emblemáticos de la antigua Atenas sirve de guía para una reflexión sobre el presente. Y encuentra muchas más conexiones de lo que podríamos creer. Cuando pasa, por ejemplo, por el lugar en el que estaba el Jardín de Epicuro, en el barrio Cerámico. Este jardín fue un refugio de pensamiento cuando la ciudad se hundía como proyecto político. Fracasada su resistencia al dominio macedonio después de la muerte de Alejandro, los líderes disidentes fueron perseguidos y se impuso un nuevo orden. Acabó, si no *de iure*, sí *de facto*, la democracia tal como la habían entendido hasta entonces. El cambio consistió en que se privó de la ciudadanía a quienes carecían de una fortuna superior a dos mil dracmas, la mayoría de ciudadanos fueron desposeídos de sus derechos y se volvió a la dinámica de la desigualdad. ¿Y no sufrimos ahora el peligro de un retroceso en las conquistas sociales y políticas?

Hoy resulta muy oportuno recordar, como propone Olalla, que en sus orígenes la idea de democracia estaba ligada a la idea de desvincular de la riqueza y del origen de casta el poder político y de decisión. Que una de las primeras cosas que hizo la joven democracia de Solón fue dictar medidas para eliminar los privilegios y la preeminencia de los acreedores sobre los deudores, que hacía a estos tan vulnerables que a menudo se veían privados de su condición de hombres libres. ¿No es de esto de lo que se hablaba cuando se discutía sobre la deuda soberana a la Unión Europea? ¿No es de esto de lo que se duele ahora mismo la sociedad griega, recuerda Olalla, cuando ve que lo que ha decidido por amplísima mayoría en un referéndum no sirve de nada porque quienes verdaderamente deciden son los representantes de los acreedores? Pedro Olalla nos advierte que “el progreso retrocede cuando permitimos que unos pocos se aprovechen de la injusticia y la ignorancia”. Por eso, concluye, “uno de los retos más urgentes es recuperar el control de la política y hacer que la legítima potestad de crear y controlar el dinero vuelva a manos de la sociedad a través de mecanismos democráticos de gobierno”. ■

Ferran Nadeu

Texto: **Joan Carbonell** Editor y periodista

Marina Garcés, la voz de la ‘generación Princesa’

La *okupación* del cine Princesa, en octubre de 1996, fue la primera actuación destacada que cuestionaba el modelo Barcelona. La filósofa y activista Marina Garcés traza en su último libro la historia de la amalgama de movimientos que plantearon una crítica radical al modelo y al relato histórico que lo justificaba.

Barcelona es Europa. El esfuerzo titánico que las elites han hecho desde principios del siglo XIX para asimilar Barcelona a la modernidad europea ha tenido éxito. Desde la invención del Barrio Gótico hasta el Fórum de las Culturas de 2004. Pero Europa actualmente nos muestra las largas sombras que siempre ha habido y que se proyectan, por ejemplo, sobre el mar Mediterráneo, nuestro *mare mortuum*. La crisis y el colapso del relato histórico europeo también lo son de la marca o modelo Barcelona. Ya han caído todos los velos, el hechizo ha desaparecido y sí, somos, entre otras cosas, terriblemente europeos.

Ha habido una generación de personas, de espacios y luchas que han acompañado, reflexionado y actuado en esta

crisis. Marina Garcés nos habla en su libro *Ciudad Princesa* (Galaxia Gutenberg, 2018) de esta fuerza, intermitente, contradictoria, viva y radical en la que aún participa hoy. Se trata de la historia poco explicada de una amalgama de movimientos sociales, culturales, artísticos que han sido *okupas*, autónomos, que han protestado contra el Banco Mundial y las guerras. Garcés nos explica esta generación: “Con los zapatistas, aprendimos a decir que queríamos crear muchos mundos en este mundo, con los *okupas* aprendimos a abrir espacios de vida en nuestros pueblos y ciudades, con la anti-globalización pusimos palabras y colores a otro mundo posible, con el movimiento contra la guerra recordamos que, como siempre, los muertos los ponemos nosotros mientras

que las guerras siguen siendo tuyas, y con el 15M inventamos la expresión más simple de la radicalidad democrática: ‘No nos representan’O”.

Barcelona, ciudad marca

El modelo Barcelona, más tarde la marca Barcelona, consistía en un proyecto utópico, quizás mesiánico, que pretendía poner a Barcelona “al nivel que se merecía”. La ciudad había pasado cuarenta años de dictadura en la sombra. Una ciudad gris de posguerra que tenía que purgar los pecados de su historia disidente y revolucionaria. El modelo Barcelona, con las Olimpiadas, tuvo la oportunidad de transformar de la cabeza a los pies la ciudad y borrar, así, su ominoso pasado. Pese a ello, el buldócer de la modernización no arrasó solo la Barcelona gris e insensible, sino también muchos ecosistemas de vida, frágiles y al mismo tiempo resistentes, que habitaban la ciudad. Por otro lado, esta nueva propuesta no dejaba de tener un regusto de penitencia. Una redención del complejo de inferioridad de no ser lo bastante europeos, de no ser lo bastante modernos e ilustrados. Dos modelos de ciudad antagónicos, el franquista y el posmoderno, coincidían en una cosa, cada uno desde sus propios traumas: redimir un pasado, derribar y allanar la memoria. Volver a empezar haciendo una plaza dura de cemento, aséptica y con cuatro plantas de parking subterráneas. *Ciudad Princesa* es el relato y Marina Garcés una voz de las malas hierbas que persistieron y se conjuraron para deshacer este modelo de ciudad y este relato histórico.

Todo empieza en la Via Laietana el 28 de octubre de 1996. Un movimiento alternativo y minoritario como la *okupación* apareció en todos los medios de comunicación. En 1992 ya había habido movimientos contra la Barcelona olímpica, pero esta era la primera aparición destacada de una crítica al modelo de ciudad. Hubo una gran resistencia contra el desalojo policial del antiguo cine Princesa. El apoyo de tanta gente fue la novedad y la sorpresa. A partir de aquí se empezó a tejer un sentido de la ciudad, unas complicidades que iban más allá de los círculos estrictamente militantes. Fue un contagio lento, a contracorriente. Mientras que “Barcelona posa’t guapa” [Barcelona ponte guapa], “La mejor tienda del mundo” o “Barcelona smart city” iban sonando desde los poderes de la ciudad, una serie de movimientos –algunos intermitentes, otros persistentes– crecían. Cada desalojo suponía una nueva *okupación*. “Que nos quiten lo bailao”, quedó pintado dentro del cine Princesa, demostrando que había una descarada voluntad de vivir. Las casas *okupas* eran espacios, forzosamente nómadas, que aglutinaban formas de vida desafiantes con lo establecido. “Un poco de imposible o me ahogo”. Un presentimiento del colectivo de pensamiento en el que Garcés participa, *Espai en Blanc* [Espacio en Blanco], que refleja este momento.

Había colectivos políticos tradicionales (anarquistas, asociaciones de vecinos...) que interactuaban con todo este movimiento, pero su fuerza radicaba en la alianza de personas, en algunos casos de amigos, que querían vivir una vida radicalmente política. *Ciudad Princesa* nos habla de la experiencia de *okupar*: “Abrir una puerta con una radial y entrar en un espacio público cerrado y abandonado es una sensación que marca un antes y un después en la relación

Pere Virgili

con la ciudad y con las personas que viven allí”, escribe, y añade: “Entrar en un espacio en el que no hay nada previsto descubre un mundo de posibilidades y de conocimientos que empiezan, de repente, a relacionarse libremente”.

Kan Titella, la Hamsa, el Palomar, la Lokería, Miles de Viviendas y también El Laboratorio de Madrid crearon un nuevo mapa de resistencia. Un nuevo *nosotros*, cada vez más global, injertado en los excluidos del capitalismo: migrantes sin papeles, personas sin techo y todo lo que la normalidad maltrataba y negaba. Espacios en los que todo el mundo se sentía más o menos incluido.

Viejas y nuevas guerras

Los debates políticos estaban vivos. Eran tiempos de cambios profundos en las izquierdas más allá de las instituciones. El colapso de determinados discursos y prácticas políticas era evidente. La mera existencia de la *okupación* era una demostración indiscutible. Las viejas guardias anarquistas y comunistas no entendían ni las lecturas de Negri o Deleuze, ni la idea de que “lo que es personal también es político”. Tampoco entendían a colectivos inclasificables como Diner Gratis [Dinero Gratis], un grupo de acción a caballo entre la performance y el sabotaje en el que Marina Garcés participó. Diner Gratis era una provocación que pretendía desafiar “las formas de sumisión que el dinero reparte e impone, por medio de sus dos armas implacables: el miedo y la soledad”, tal como explicaban ellos mismos. Desde Diner Gratis se hacían descaradas y sofisticadas campañas de guerrilla de la comunicación y al mismo tiempo se practicaba la expropiación de bienes masiva a grandes supermercados con su derivada Yo Mango. Un colectivo que con sentido del humor nos interpelaba con el debate irresuelto de cuáles son los límites del compromiso político y cómo tiene que relacionarse este con el resto de la sociedad y todos sus malestares. En este sentido Diner Gratis, Yo Mango o Las Agencias eran también un experimento. Garcés nos explica la complicidad conflictiva que tuvieron con el Museo de Arte Contemporáneo de Barcelona (Macba), que

Manifestación en la Gran Vía de Barcelona bajo el lema “De la indignación a la acción”, el 15 de octubre de 2011, quinto mes del inicio del Movimiento 15M en Madrid, Barcelona y otras ciudades. En la pancarta se lee “Seguimos indignados. Nadie nos representa”. En la página anterior, el desalojo del cine Princesa, el 28 de octubre de 1996.

Manifestantes a favor de la independencia de Cataluña ante el Parlament, el 27 de octubre pasado. Las movilizaciones de octubre popularizaron el eslogan "Els carrers seran sempre nostres" [Las calles serán siempre nuestras].

Pere Virgili

les cedía espacios e infraestructuras para actuar. Finalmente, la frágil relación saltó por los aires. El museo no soportó esta tensión creativa ni los conflictos de los colectivos con la legalidad.

No todo eran colectivos vanguardistas ni de experimentación –aunque tampoco fue exactamente eso. El movimiento antiglobalización, la oposición a la guerra de Irak o al Fórum Universal de las Culturas 2004 demostraron que el espíritu del cine Princesa impregnaba una parte significativa de la ciudad. Movimientos con causas concretas pero también abiertas. Espacios que desafiaban la guerra y el modelo de ciudad al mismo tiempo. La *okupación* de la antigua sede de la Hacienda Municipal en el año 2003 era un ejemplo de ello. En este caso el lema era una pregunta: “¿Cuál es tu guerra?” Las respuestas eran múltiples: guerra laboral, guerra inmobiliaria, guerra humanitaria...

El Fórum de las Culturas 2004 fue la agonía del espejismo de la marca Barcelona como proyecto colectivo. El relato ya no daba más de sí. El Ayuntamiento se había entregado de manera descarada a la competencia global de las ciudades marca. Palabras como paz, diversidad y sostenibilidad pretendían justificar un urbanismo inhumano, ejecutado cada vez más pensando en el capital y menos en las personas. Las ordenanzas del civismo o la herencia arquitectónica del Fórum son un ejemplo de ello. Este último, un espacio público, otra vez de hormigón, pensado para ser privatizado, para sacar beneficio en forma de congresos, festivales y todo tipo de acontecimientos. Un espacio desangrado y desmemoriado generador de angustia donde ya nadie recuerda que bajo tierra descansa el Camp de la Bota.

Siguiendo el hilo histórico que nos propone *Ciudad Princesa* llegamos al clímax del 15M y del reciente 1 de octubre. Dos espacios políticos distintos pero con mucho en

común. Los lemas “No nos representan” y “Las calles serán siempre nuestras” podrían intercambiarse en aquellos dos días y encajarían perfectamente. El desafío popular al poder, al orden establecido, conecta las dos fechas pese a sus diferencias.

Nueva historia de Barcelona

Pero más allá de la valiosa memoria que recoge este libro, *Ciudad Princesa* es una declaración de principios, un posicionamiento político en sí mismo. También filosófico, también personal. Como decíamos antes, el relato de una Barcelona ligada al progreso económico y moral ha quedado desenmascarado. Hay, por tanto, una orfandad de relato común que también afecta a las personas que participaron de esta ciudad Princesa. Muchos de ellos rigen ahora mismo el gobierno municipal. ¿Qué ciudad queremos? ¿Cómo podemos luchar y vivir en una Barcelona global devorada por la industria turística y la especulación inmobiliaria? Parece que no haya respuesta, que no haya ningún proyecto colectivo. Estamos en un *impasse*, en un callejón sin salida y a la defensiva. Un *impasse* como Barcelona, como Europa y también como vidas políticas. Marina Garcés da un paso adelante para superar este bloqueo. Pone el cuerpo y la mente en forma de libro para aportar un sentido y un relato. Para explicarse y explicar un *nosotros* desdibujado e intermitente que puede aportar una poderosa verdad.

Garcés hace una apuesta inesperada por la historia, para profundizar en la distancia “entre el presente que es y el que podría ser”. Se trata “de la distancia entre las victorias y las derrotas, entre los que están y los ausentes, entre los olvidos y las imposiciones, entre lo que está hecho y lo que está por hacer”. La ciudad Princesa nos alienta y nos recuerda cuántos imposibles nos quedan para recorrer. ■

Texto: **Ariadna Trillas** Periodista en *Alternativas económicas*. Fotos: **Albert Armengol**

Colectivo Ronda: los abogados de los débiles

La cooperativa se creó a finales del franquismo para defender a los trabajadores. Hoy tiene siete despachos y más de ochenta socios en la defensa de la parte débil de la relación jurídica, ya sean víctimas del amianto o de abusos bancarios. Sus cruzadas judiciales se dirigen contra las nuevas exclusiones, la creciente precariedad laboral y el retroceso de los derechos y las libertades.

Reflexionando a propósito de la inocencia, la culpa y el ejercicio de la abogacía, Fiódor Dostoievski comparó que “el abogado es una conciencia de alquiler”¹. No obstante, en el Colectivo Ronda la profesión se vive con menos contradicciones. Es un despacho de larga historia sin réplica en Europa: una cooperativa de trabajo autogestio-

nada de cierta dimensión erigida sobre la defensa exclusiva de la clase trabajadora. “Claro que no se puede hacer una lectura fácil de buenos y malos. No idealizamos a las personas trabajadoras, pero queremos que tengan acceso a unos buenos servicios jurídicos. Aunque somos un despacho independiente desde un punto de vista político y sindical, tenemos una clara dependencia de clase. Se trata de estar al lado de la parte débil de la relación jurídica. Si alguna vez nos dedicáramos a defender empresas, ¿qué filtro pondríamos?”, reflexiona Carme Herranz, presidenta del consejo rector.

1. Fiódor Dostoievski, “Algo acerca de los abogados”. *Diario de un escritor y otros escritos*. Retorna la idea en *Los hermanos Karamazov*.

De izquierda a derecha, Carme Herranz, presidenta del consejo rector del Colectivo Ronda; Jordi Pujol Moix, uno de los fundadores del despacho, y Albert Vallribera, recientemente incorporado como socio. En la página anterior, un aspecto del espacio de trabajo del colectivo.

El colectivo lleva cuarenta y cinco años al pie del cañón, desde que, en el otoño del franquismo, Angelina Hurios, Josep Maria Gasch, Pep Manté, Francesc Gallissà, Joan Lluís Jornet, Jordi Pujol Moix y David Santacana quisieron demostrar que, bajo una dictadura, el mejor ataque podía ser una buena defensa. Dar apoyo a trabajadores desprotegidos era una manera de minar el régimen con pequeñas victorias. Los tiempos agitados de los orígenes, bajo la referencia de pioneros laboristas como Antoni Cuenca y Francesc Casares, quedan bien reflejados en dos libros recientes: *El Col·lectiu Ronda*, coordinado por Jordi Pujol Moix, y *Sis homenots i una dama*, de Ponç Feliu Llansa².

Pero llegada la democracia, el equipo, bajo una fuerte influencia del cristianismo de base y la izquierda antiautoritaria, enseguida se dio cuenta de que la celebrada Transición no supondría una ruptura en cuanto a las relaciones de poder en la empresa. “Nos opusimos a la Constitución de 1978. Nos parecía que se quedaba muy corta. Se establecía una sociedad capitalista que quería ser homologable a Europa pero con muchas carencias, y se interrumpía cualquier vía hacia el socialismo”, evoca uno de los fundadores, Jordi Pujol, que aún trabaja cuatro mañanas a la semana en el despacho. Mientras dibuja garabatos sobre una hoja en blanco, dice que no cree que quisieran “cambiar el mundo”.

Sí que ha cambiado, y mucho, la vida de un montón de personas con algunas sonadas cruzadas judiciales, como las

que la cooperativa ha llevado adelante en nombre de afectados por abusos bancarios, como el de las participaciones preferentes o el caso Bankia; o por enfermedades contraídas en el trabajo, pero a menudo invisibilizadas, como la asbestosis causada por la exposición al amianto o la electro-sensibilidad magnética; o por relaciones laborales no reconocidas por parte de empresas de la nueva economía digital, como las que han denunciado los *riders* de Deliveroo; o por discriminación de género; o por cierres de fábricas que verían la posibilidad de resurgir gestionadas por la propia fuerza laboral, como Mol-Matric.

Pese a esta diversificación, a menudo se identifica al Colectivo Ronda con sus raíces laboristas. Albert Vallribera, abogado, acaba de cumplir cuarenta años y se ha incorporado hace poco a este grupo que establece la marca de la casa como socio definitivo, después de trabajar aquí desde 2013. “Yo estaba asqueado de la profesión, había trabajado para otros despachos bastante agresivos hasta que no pude más y me establecí por mi cuenta. Un día me dijeron que aquí necesitaban gente para el área de laboral. A mí me ha cambiado la vida. Por el conocimiento, la colaboración, la organización..., pero también por coherencia”, explica.

Regresión en todos los ámbitos

La singularidad del Colectivo Ronda lo ha convertido en una atalaya desde donde observar la precarización de amplias capas de la sociedad y el retroceso en materia de derechos y libertades. Vallribera confiesa que el trabajo para los abogados se ha vuelto más difícil, pesado y complicado con las últimas reformas laborales, especialmente después de la

2. Jordi Pujol Moix (coord.) *El Col·lectiu Ronda. Una història de lluita per la justícia*. Icaria. Diciembre del 2017; Ponç Feliu Llansa, *Sis homenots i una dama*. Icaria. Noviembre del 2017.

impulsada por el PP en 2012. “Cada vez nos encontramos con personas trabajadoras con menos antigüedad, con menos indemnizaciones por despido, con menos garantías salariales en caso de insolvencia... La regresión ha sido muy grave”, dice. Es una conflictividad más soterrada que explícita, derivada de la generalización de procesos de externalización, de la irrupción de plataformas digitales... Son signos de que el paradigma de la gran empresa tradicional con trabajo estable y protegido se desmorona. Las batallas judiciales cambian de fisonomía respecto a las que marcaron la idiosincrasia del colectivo en sus inicios, como por ejemplo los conflictos de los estibadores en el puerto de Barcelona o el de la planta de Roca en Gavà. Este cambio tiene una consecuencia destacable: “Aquí vemos vidas muy precarias, más que hace veinte años, y a veces es una precariedad asumida. A menudo la gente tiene la sensación de que ya no vale la pena luchar, se la ha dividido para ganar”, lamenta Herranz.

Una de las vías de actuación, cuando la legislación local no ayuda, es recurrir a la justicia europea buscando nuevas salidas interpretativas, comprobar si se han producido vulneraciones de derechos fundamentales o incumplimientos de directivas europeas.

El trabajo no solo crece como fruto de la precariedad. “Últimamente se genera mucho por motivos que en el pasado no hubieran requerido de ningún abogado”, explica Pujol. Se refiere a un contexto político en que se prohíben camisetas amarillas en un partido de fútbol o se dan casos como el de los tuits de Cassandra Vera, el de los marionetistas o el del rapero Valtònyc. “La ley mordaza y el proceso

catalán son exponentes del cambio: se quiere cortar en seco todo lo que cuestiona al Estado”, opina el cofundador.

“Vivo la represión con los ojos abiertos como platos”, coincide la presidenta del consejo rector. “El poder judicial en que confiaba, y que iba funcionando pese a la falta de recursos, ha dado un salto brutal”. Herranz no cuestiona la independencia de los jueces “de calle”, pero sí de los situados más arriba en la estructura: las presidencias de las audiencias provinciales, los tribunales superiores, el Supremo, el Consejo General del Poder Judicial. Piensa, además, que el Tribunal Constitucional, “que siempre había tendido a ser progresista cuando interpretaba derechos fundamentales, ahora parece un brazo más del Estado”.

Picar mucha piedra

Un centenar de personas –unos ochenta como socios– vive actualmente del Colectivo Ronda. El crecimiento del proyecto explica el salto a una nueva sede, hace seis años, en la calle Trafalgar. Además, el colectivo tiene otros seis despachos por Cataluña y uno en Madrid.

La autonomía de cada uno de los grupos de trabajo en que se ha estructurado (laboral, salud y trabajo, economía social, jurídico y social y servicios generales transversales) es una particularidad gracias a la que la cooperativa ha afrontado los dilemas y retos de crecer sin perder el ADN. Hay un límite: respetar el ideario del despacho, no echar a perder el legado del equipo fundador.

La autonomía se manifiesta incluso a la hora de fijar el sueldo que se cobra. “Los sueldos nos los fijamos nosotros mismos, decidimos dentro del grupo”, explica Vallribera. Lo mismo sucede con las reuniones de grupo, donde la base es hablar con libertad.

Se requiere que pase un año antes de que una persona que haya entrado a trabajar en el colectivo pueda asistir a una de las asambleas para entender el funcionamiento del proyecto. Pero no será hasta al cabo de tres años cuando podrá pasar a ser socio o socia, realizando una aportación de 15.000 euros. Las personas con mayor responsabilidad no pueden cobrar más de 3,2 veces más que las que tienen una nómina más baja. Una de las vías de ingresos recurrentes es el sistema de abonos anuales, que dan derecho a consultas continuadas. Hay cerca de 24.000 abonados que pagan entre 58 y 187 euros al año.

Can Fulló, una masía del siglo XVIII ubicada cerca de Argenton, es otra vivencia especial para los miembros del colectivo. En un ambiente de naturaleza y tranquilidad se celebran las asambleas y las reuniones de estrategia. También tienen lugar programas de formación, algunas fiestas, y cada persona socia tiene derecho a llevar allí a amigos o familia un día al año puramente por ocio. Adquirida por la cooperativa hace tres décadas, Can Fulló ha sido testimonio de sus dilemas sobre el crecimiento, de alguna crisis interna, de la transición generacional ya culminada o de la casi duplicación de los ingresos en la última década, hasta llegar a los 8,5 millones de euros. Pero, sobre todo, de batallas a largo plazo. Herranz lo resume con estas palabras: “Se trata de picar mucha, mucha piedra”. ■

Frederic Ballell / AFB

Texto: **Lluís Permanyer** Cronista de la ciudad

El quiosco de prensa, un invento de 1888 en peligro de extinción

Las primeras iniciativas para situar quioscos en el espacio público barcelonés, para la venta de productos o para cobijar actuaciones musicales, datan de mediados del siglo XIX. Aunque el mérito de la osadía de instalar el primer quiosco de prensa se lo apuntó un diario de tarde nacido en 1888: *El Noticiero Universal*. Desde La Rambla, los quioscos de prensa se extendieron por toda Barcelona.

El quiosco viene de mucho más lejos de lo que podemos llegar a sospechar. El sabio filólogo Joan Coromines nos ilustra acerca de su etimología: es de origen turco (*kyôşk*), y significa casa lujosa de recreación, de veraneo, dentro de un jardín con columnas, a menudo con terraza o galería y un pabellón abierto. Esta palabra derivó hacia otros idiomas, como el persa, el pahlavi, el siríaco, el arameo o el árabe, y llegó a Occidente por influencia del francés, que la incorpora ya en el año 1624, aunque el inglés, siempre más liberal en la renovación y enriquecimiento de la lengua, lo había hecho ya un año antes. En castellano no fue aceptado hasta un tardío 1884, con la curiosidad de tolerar tanto la grafía con “q” como con “k”,

quizá para mantener así su procedencia exótica. Hasta entonces, la Academia le otorgaba el sentido de pabellón pequeño dedicado a la venta de cara al público o para dar cobijo a un grupo musical. No se hablaba aún de la prensa.

Por este motivo se comprende que, a mediados del siglo XIX, empiecen a surgir unas iniciativas privadas y también municipales para situar algunos quioscos en el espacio público. Ya en 1857, el arquitecto Garriga i Roca, a partir de un proyecto de reforma mínima del Pla de Palau, instaló uno de bebidas: no muy grande, de madera y con una sola ventana pequeña frontal.

En 1870 proliferó la demanda de instalación de quioscos en distintos puntos de la ciudad, motivo que indujo al Ayun-

Pere Virgili

tamiento a encargar al arquitecto municipal ya mencionado un proyecto unificador a fin de que todo en su conjunto tuviera un mínimo de decoro. El modelo era de madera, con unas piezas de hierro para reforzarlo y cubierta de cinc. El proceso marchó, como de costumbre, con su característica lentitud, razón por la que no se colocó el primer modelo hasta 1877, en La Rambla.

Este hecho, que fue noticia, espoleó a los ciudadanos más dinámicos, como Miquel Coch, quien al año siguiente presentó un proyecto más ambicioso y atractivo. Este mereció la aprobación y fue a parar a la plaza de Jonqueres. Sin embargo, no duró mucho: la reforma que culminó con la implantación de la vía Laietana lo desplazó a la entrada del nuevo paseo de Colom.

Asimismo, aparecieron otros quioscos de carácter temporal, como unos pabellones con pretensiones en el recinto de la Exposición Universal de 1888 u otros más sencillos dedicados a vender todo tipo de productos para aprovechar, así, el alud de visitantes.

El primer quiosco de prensa

El mérito de la osadía de instalar el primer quiosco de prensa se lo apuntó un diario nuevo con voluntad de llenar de noticias todas las tardes del año: *El Noticiero Universal*. Hasta aquel entonces, el *Diario de Barcelona* era el de referencia, por historia pero también por la ausencia de una competencia consistente, que empezaron a plantear *El Correo Catalán* en 1876, *La Vanguardia* en 1881 y *La Veu de Catalunya* en 1899. Aclarada la situación periodística y social que dominaba la Barcelona de entonces, se pueden

comprender algunos hechos relacionados con el tema central de esta evocación.

No era de extrañar que ningún quiosco se dedicase a exhibir durante aquellos años una prensa que no suponía, de entrada, perspectiva de negocio alguna. Hay que tener en cuenta que muchos ejemplares del *Diario de Barcelona* los recibían en casa los suscriptores a una hora temprana. Este servicio lo acabó perfeccionando hasta extremos insospechados *La Vanguardia*.

Así las cosas, el caso del recién aparecido *El Noticiero Universal* justificaba la introducción de algunas novedades, fruto del espíritu innovador de su propietario y potenciado por un empuje notable y una personalidad de peso. Francisco Peris Mencheta, valenciano, no era ningún novato en el mundo del periodismo: había pasado por varias redacciones de su tierra y también de Madrid, pese a sus inicios como picapedrero, lo que justificaba una iniciativa que algunos, por pura ignorancia, interpretarían como una excentricidad. Y es que, al inaugurar la tercera y definitiva sede del diario en el edificio de la calle de Roger de Llúria, 35, él mismo se subió al andamio por el puro placer de esculpir el nombre de su diario en la fachada.

Peris Mencheta había intuido poco antes que la ciudad más moderna y con futuro de España sería Barcelona, enfrascada ya en la construcción de la Exposición Universal del 1888, por esta iniciativa y por otras también de notable ambición: el primer ferrocarril de la Península, el derribo de las murallas y la colonización del Eixample. Tomada la decisión de venir a competir en Barcelona, optó por la novedad de crear un diario de tarde, momento del día que venía

El modelo de los actuales quioscos de La Rambla lo definieron en 1972 Pep Alemany y Enric Poblet, que fueron galardonados con el premio FAD de arquitectura de aquel año. En la página de la izquierda, una multitud se concentra alrededor de un quiosco, en la misma Rambla, en una fecha indeterminada de 1908, para curiosear los titulares de la prensa del día.

Quiosco a la entrada de la calle de Santa Anna, en una fecha imprecisa de los años 1907-1908. El primer quiosco de prensa de La Rambla lo instaló *El Noticiero Universal* en 1888, año de la Exposición Universal. Pronto estos establecimientos se multiplicaron por La Rambla, y desde aquí se expandieron hacia el Eixample y otras áreas de Barcelona.

Frederic Ballell / AFB

aderezado con muchas noticias y muy frescas, ya que el resto de publicaciones tan solo aportaban las del día anterior. No hace falta insistir sobre la ausencia de radios y televisores para entender la situación exacta del mercado, aunque debería añadirse todavía un dato nada superfluo sino bastante decisivo: su hermano Juan permanecía en Madrid y estaba al frente de la agencia de noticias Mencheta, fundada en 1882, y, por lo tanto, la decana de España. Así pues, *El Noticiero Universal* disponía de una fuente propia de noticias de una eficacia decisiva.

El nuevo estilo del “Ciero”

Hay todavía tres factores más que recalcan desde un principio el estilo que, de momento, *El Noticiero Universal* conseguiría imponer.

Primer factor: un aluvión de vendedores que se pasaban el día en la calle cargados con una gran pila de diarios y que no paraban de gritar: “¡El Ciero!”. Imitaban a los de las capitales de los grandes países extranjeros; por esta razón, cuando Walter Scott mencionaba en sus novelas a “los jóvenes de buenos pulmones”, todo el mundo sabía a quién evocaba. Este reclamo verbal lo escuché yo todavía en la inmediata posguerra, aunque ampliado: “¡CierooPe!”, ni que decir tiene que la coetilla se refería a *La Prensa*, el otro rotativo que el vendedor ofrecía también a los transeúntes. Aureli Capmany no los mencionaba en su libro sobre los baladreros, aunque en cierto modo su estilo de venta por las calles guardaba cierto parecido. Cuando había alguna noticia importante, este suceso se convertía en el motivo central de su reclamo. Por el contrario, los típicos charlatanes de estilo feriante habían durado muy poco, a pesar de que actuaban alrededor del establecimiento del vendedor. Los quioscos de prensa no existían aún, y lo que hacían algunos diarios era

pegar simplemente hojas de propaganda en aquellos pequeños edículos.

Segundo factor: como se ha dicho más arriba, la creación del primer quiosco de diario, que se instaló en Barcelona de la mano de *El Noticiero Universal*. Todo estaba estrechamente conectado con un evento que estaba destinado a causar una gran conmoción en la ciudad; y es que el 20 de mayo de 1888 se inauguraba la Exposición con una ceremonia presidida por la familia real, en el solemne escenario del Palau de Belles Arts. No era casualidad que tan solo unas semanas antes, el 15 de abril, saliera el diario mencionado para empezar a dar con energía la batalla de la tarde. El hecho de plantearlo en solitario representaba ya un triunfo. Y el haber sabido organizar toda la estructura de la empresa con cierta antelación permitía aprovechar con las mayores ventajas lo que tal vez estaba llamado a ser no solo la primera exposición española, sino también uno de los acontecimientos más importantes de la historia moderna de una ciudad que estaba harto acostumbrada a aportar novedades o primicias a España y también a Occidente, y desde hacía ya algunos siglos. Solo hay que recordar que el catedrático de Historia Económica Jordi Nadal ha sentenciado que Barcelona es la única ciudad del mundo que ha generado dos revoluciones: la comercial, durante la Edad Media, y la industrial, iniciada en el primer tercio del siglo XVIII.

Y el tercer factor: el lugar escogido. Hay que tener en cuenta que se trataba de una novedad, y no por el volumen, la forma y la decoración del edículo sino por su uso. Era la primera vez que un quiosco del tipo que empezaba ya a extenderse por toda la ciudad se destinaba a la venta de prensa. En este caso, básicamente un diario: *El Noticiero Universal*. No habría sido ninguna sorpresa que lo hubiesen situado dentro del recinto de la Exposición Universal. En

Unos quiosqueros de prensa de la Rambla ordenando el género, en una imagen de 1907 o 1908.

Frederic Ballell / AFB

cambio, Peris Mencheta, quien, como perfilan las biografías, tenía un olfato finísimo y unas intuiciones acertadas, además de sensibilidad para los valores de la modernidad, consideró que el lugar adecuado, insuperable, era La Rambla. Y no puso uno, sino cuatro quioscos. No creó, por el contrario, un modelo nuevo, sino que siguió el estilo de los que habían aparecido en París tiempo atrás.

Hay que destacar un hecho relevante: los pusieron para quedarse y no solamente para sacar provecho de los meses que duró la Exposición Universal, que cada día generaba noticias. Esta circunstancia me parece definitiva. El propietario Peris Mencheta vio claro que el quiosco era no tan solo una herramienta eficaz sino la herramienta esencial del futuro de la prensa.

Estaría de más decir que, con el paso del tiempo, se impuso una cierta diversidad de estilos y de volúmenes; incluso los había que eran de escalera, denominación con la que se describían las tiendas que aprovechaban la mitad del espacio del portal de entrada a una casa para vender de todo. Hoy todavía quedan en Ciutat Vella algunos ejemplos muy representativos.

Desde La Rambla hacia toda la ciudad

La Rambla no tardó en convertirse en el lugar de excelencia de los mejores quioscos de Barcelona, hasta el punto de que podríamos comparar su relevancia con las floristerías. Pronto se fueron multiplicando. En aquella Barcelona, La Rambla era el corazón de la ciudad, pero con el paso de los años, y habiéndose consolidado y fortalecido la colonización del Eixample, los quioscos fueron expandiéndose hasta llegar a los barrios y también a los polígonos de viviendas que, desde los años cincuenta, fueron personalizando la periferia urbana.

Uno de los atractivos insuperables y tentadores que ofrecían los quioscos de La Rambla era que prácticamente no cerraban. Se trataba de una característica de aquella ciudad tan viva, tan intensa. Cuando estalló el levantamiento del 19 de julio de 1936, el dueño del Café Zurich, el amigo Valldeperas, me confesó que se había dado cuenta de que no podía bajar las puertas: no las había. Exactamente lo mismo que sucedió en la mayoría de establecimientos del Carrer Nou de la Rambla. Y, por lo tanto, un ritual practicado hasta hace pocos años era que, a la salida de los espectáculos o al regresar a casa, se daba un rodeo hasta La Rambla para comprar el diario acabado de imprimir y distribuir.

Pronto algunos quiosqueros supieron enriquecer el negocio con su personalidad. Como Agustí, que tenía el quiosco en La Rambla dels Caputxins o del Mig. Era anarquista de pura cepa y nunca trató de disimularlo. Tanto era así que, siendo Primo de Rivera capitán general de Cataluña, una noche que el militar regresaba tarde de jugar a los juegos de azar prohibidos para irse a dormir, se acercó al quiosco e increpó al propietario con una pequeña provocación, pero pronto pondría fin a la esgrima dialéctica con estas palabras: “Eres muy revolucionario, y te voy a dar un disgusto”. Agustí había conseguido convertir el quiosco en un punto intenso y caliente de tertulia entre las once de la noche y las tres de la madrugada. Los nombres de quienes lo frecuentaban dan fe de ello; me limitaré a mencionar a los más conocidos: Rusiñol, los lerrouxistas Emiliano Iglesias y los hermanos Ulled, Casas, Nonell, los periodistas Mir i Miró y Almerich, Opisso, Alarma, Peius Gener..., y La Moños.

No solo eran tan atractivos y modélicos aquellos quioscos de La Rambla por ofrecer todavía caliente el periódico del día, sino también por exhibir prensa extranjera y, sobre todo, por recibir revistas de categoría de Francia, Alemania y de

Inglaterra, que los dibujantes locales compraban para seguir y descubrir las nuevas tendencias estilísticas que ya apuntaban algunos de los grandes artistas europeos.

Bajo la larga noche de la dictadura franquista se podía perfilar en algún quiosco de confianza la formación de alguna tertulia discreta, portadora de opiniones o de hechos que la censura impedía publicar. Y así viví yo de cerca una que mantenía mi padre en los años cuarenta e inicios de los cincuenta en el quiosco que había en el andén del lado montaña de la entonces rebautizada como avenida de José Antonio Primo de Rivera (Gran Vía de les Corts Catalanes). Todavía sigue ahí, algo desplazado hacia la parte superior, y permanece cerrado desde hace unos años por haber vendido de todo menos diarios, sin la licencia correspondiente. Pues bien, la mencionada tertulia estaba formada por los periodistas Sempronio y Jaime Arias (le venía de camino para ir al *Noti* y averiguar si en el Ritz había llegado alguien que mereciese una entrevista) y Rossend Llates (casado con Maria Canals). El dueño era Tomás, y su sobrino Antoni Torres, árbitro de lucha grecorromana y puntal del Hot Club: me alertaba de las venidas de Armstrong, Hampton o Bechet, y así yo estaba a tiempo de ahorrar para poder asistir a las inolvidables sesiones de jazz que organizaban.

André Maurois, Somerser Maugham y Georges Arnaud (autor de la novela *Le salaire de la peur*, que Yves Montand protagonizó en el cine y en la que aparecen con papeles breves el pintor y escritor Joan Vilacasa y el gran picassiano Josep Palau i Fabre) coincidieron en dictaminar por qué lo mejor de La Rambla eran sus quioscos, argumentado en estos términos: los de los países extranjeros venden prensa y pornografía; los de La Rambla, también, pero, además, ofrecen variedad de libros: poesía, novela, ensayo, historia.

Cuando, en 1988, tuve el privilegio de acompañar por Barcelona a Stephen Hawking, que se hospedaba en el hotel Ramada-Renaissance, junto a La Rambla, cuando salíamos a la calle una vez estuvo a punto –operación, esa de ponerse a punto, que resultaba de una complejidad extrema– le conté la citada reflexión sobre los quioscos. Al llegar al paseo y descubrir uno, se dirigió sin demora hacia él y lo repasó todo con la mirada, con gran curiosidad. Ante la prensa precisó luego que estaba encantado de ver grandes montones de su libro en las ediciones catalana y castellana, rodeados de revistas con mujeres exhibiendo unos generosos pechos.

El diseño llegó tarde a los quioscos: la estética no contaba. Y en 1972 Pep Alemany y Enric Poblet proyectaron los de La Rambla, que galardonó el FAD. Los que se extendieron luego por el Eixample y el resto de la ciudad fueron creados por Antoni Roselló.

Me entristece el paisaje peligroso que se está enquistando: cada vez cierran más quioscos, resulta difícil encontrar uno abierto los domingos. Además, pronto degeneran en armatostes medio abandonados y sucios que empeoran el paisaje urbano. Hay que encontrar una solución urgente que ayude a mantener viva la edición en papel.

Cuesta imaginar que el quiosco haya sido un tema de inspiración poética. El escritor Osvald Cardona le dedicó este: “Castell de paper / al cap d’una plaça, / com un fort deté / la gent que hi passa” [Castillo de papel en el extremo de una plaza, como un fuerte detiene a la gente que por allí pasa]. ■

Texto: **Jordi Rovira** Periodista. Fotos: **Pere Virgili**

El futuro (incierto) de los quioscos

Los vendedores de prensa escrita viven años difíciles. En una década han cerrado el 35 % de los quioscos de Barcelona. La crisis y, sobre todo, los nuevos hábitos a la hora de informarse llevan a muchos a bajar la persiana. El sector y la Administración, conscientes del problema, abordan una reconversión necesaria.

La revolución digital ha comportado grandes ventajas, pero también está dejando muchas víctimas. Una de ellas son los quioscos de prensa, que ven cómo año tras año disminuye su negocio. Y todo fruto de una paradoja: nunca se había leído tanto –solo hay que ver la cantidad de gente enganchada a las noticias del móvil–, pero, en cambio, nunca se había vendido tan poca prensa escrita. Prueba de ello son los últimos datos del Ayuntamiento de Barcelona, según los cuales de los 338 quioscos que hay en la ciudad, 285 funcionan y 53 están cerrados, algunos desde hace años. En 1996 había 440.

“No vemos buenas perspectivas”, admite Cristina Anés, presidenta de la Asociación Profesional de Vendedores de Prensa de Barcelona y Provincia (APVPBP), entidad con doscientos asociados entre quioscos y tiendas dedicadas a la venta de diarios y revistas. Y es que la crisis de la prensa –las redacciones acumulan expedientes de regulación– es, también, la de los vendedores de prensa. Los diarios en papel acumulan una década de caída de ventas. En el año 2017 ya ningún rotativo español superó los cien mil ejemplares diarios, mientras que pocos años antes hasta cinco

cabeceras superaban esta cifra simbólica. “Antes un domingo vendía entre ochocientos y mil ejemplares de *La Vanguardia*. Ahora se venden veinticinco”, asegura Juan Jiménez, presidente de la Asociación de Vendedores de Prensa de la Rambla.

El punto de inflexión, según Máximo Frutos, vicepresidente de la APVPBP, fue el inicio de la crisis económica. “Nuestros clientes habituales son personas mayores, de cincuenta y cinco años para arriba, y a partir de 2008 bajaron las ventas. En esta década en Barcelona han cerrado un 35 % de los quioscos, aproximadamente. Los primeros cinco años fueron un goteo, pero los cinco últimos han sido los peores. Y en el área metropolitana es más sangrante; ahí han cerrado el 50 %”, asegura.

“Todo el mundo está igual –afirma Jiménez–. ¿Los ánimos? Pesimismo en todas partes. Hablas con gente en el extranjero y es lo mismo”, dice Frutos. “Se trata de un problema mundial. Ha cambiado el modo de informarse. Con las redes sociales y el uso de WhatsApp ahora la gente vive las noticias en directo”, explica Cristina Anés. Así, un problema coyuntural (la pérdida de poder adquisitivo) se ha encabalgado con otro estructural (los nuevos hábitos de consumo), lo que ha creado un cóctel explosivo.

“Las personas mayores ya no compran tanto por la crisis y los jóvenes no compran porque leen en digital”, resume Frutos. A todo ello hay que sumar otro factor: “Un 10-15 %

de los quiosqueros que cierran es porque se jubilan y no hay relevo generacional”, asegura Frutos. “Es un trabajo muy sacrificado. Trabajas de lunes a domingo”, recuerda Jiménez, que empezó en el sector con diecisiete años y, con la única excepción del período de su servicio militar, siempre estuvo en el quiosco situado frente al Liceu hasta que se jubiló.

“En cuarenta años no cerré nunca, ni por Navidad. Y entre 1971 y 1981 no hice ni un día de fiesta. Empezaba a las seis de la mañana y acababa a las once de la noche. A mis hijos los veía más en el quiosco que en casa”, recuerda. Ahora los hijos de Jiménez regentan dos quioscos, también en La Rambla, pero no siempre es así. Muchos hijos de vendedores de prensa no quieren estas condiciones laborales. “Este siempre ha sido un gran problema”, admite Frutos. Además, los jóvenes que entran en la profesión tienen que afrontar unas condiciones con las editoras y distribuidoras – uno de los caballos de batalla del sector– más restrictivas que las de los quiosqueros veteranos.

Una pérdida para el barrio

Pero el cierre de los quioscos va más allá de la imagen de la persiana bajada. “Cuando cierra un quiosco, el barrio pierde calidad de vida. Es un punto de encuentro, un punto de venta abierto cada día, un punto de información”, explica Frutos. Porque los quiosqueros conocen a los vecinos y estos

Máximo Frutos, vicepresidente de la Asociación Profesional de Vendedores de Prensa de Barcelona y Provincia, en su quiosco de escalera.

Juan Jiménez, presidente de la Asociación de Vendedores de Prensa de la Rambla y quiosquero él mismo en el establecimiento situado ante el Liceu hasta que se jubiló.

cuentan con su complicidad ante cualquier problema. “Somos la gente del barrio”, resume.

Reconversión obligada

Para no perder todo lo que implica un quiosco, sin embargo, hace falta una reconversión. “El quiosquero se tiene que poner al día, porque solo vendiendo periódicos y revistas ya no se puede vivir”, admite Jiménez. Un diagnóstico que en el sector todo el mundo comparte. El problema es que la reconversión, obligatoria, aún no tiene un plan muy definido, más allá de ir probando nuevas ofertas para que la ciudadanía vuelva a acercarse a los quioscos.

Por eso, desde junio de 2017 existe la Comisión Nacional de Vendedores de Prensa, que aglutina quiosqueros y vendedores de tienda tradicionales (no incluye, por ejemplo, gaso-

lineras o supermercados que venden prensa) de España, con el objetivo de unir fuerzas en este proceso de cambio. “Empezamos a estar coordinados con otras ciudades”, afirma Cristina Anés.

“Hay muchas asociaciones en toda España, pero las de Barcelona, Madrid y Valencia son las más fuertes y marcan el camino. El resto miran lo que hacemos nosotros”, asegura Frutos. Y la reconversión exige adaptarse al entorno –no es lo mismo un quiosco en un lugar turístico, junto a una escuela o a una boca de metro– y ofrecer nuevos productos –como los accesorios de móvil, que se venden bien– y nuevos servicios. Un cambio de rol, no obstante, que los jóvenes llevan mejor que los veteranos.

La APVPBP ha presentado varias propuestas a la Administración aprovechando la ventaja de ser una red de distribución repartida por el territorio y abierta casi todo el año; propuestas como un sistema de pantallas en el que se dispondría de información del barrio y se podrían pagar multas o impuestos, pero para hacerlo hay que informatizar los quioscos. En los últimos cinco años, desde la asociación han informatizado la mitad de sus puntos de venta, lo que, además, permite mejorar el control de los productos.

Los vendedores de prensa también han propuesto que las empresas de distribución les tengan en cuenta como puntos de recogida. En realidad, ya es una función que los quiosqueros realizan a menudo para los vecinos de manera informal y sin remunerar. “Somos un punto de referencia”, afirma Frutos. Hace pocos años, un estudio de la Asociación Nacional de Empresas de Internet y la Asociación de Vendedores Profesionales de Prensa de Madrid concluyó que un 81 % de los ciudadanos ve los quioscos como un buen punto de recogida de sus compras por internet. Por otro lado, los quiosqueros admiten que tendrían que modernizar las máquinas de venta de tabaco, que empiezan a estar obsoletas, pero sin ayudas no pueden hacerlo. El problema no es solo la falta de ayudas, sino también la lentitud de la Administración.

En paralelo a todas estas propuestas, el Ayuntamiento de Barcelona está ultimando un plan estratégico que debe marcar las líneas a seguir en la renovación y modernización de los quioscos de prensa. El plan definirá cómo ha de ser el nuevo quiosco y el modelo de negocio, sus posibles nuevos usos o la introducción de nuevas tecnologías. El objetivo es explorar alternativas para redefinir el modelo con el objeto de hacer viables estos establecimientos. Un trabajo que se lleva a cabo con la colaboración del sector y que es fruto de un estudio del Observatorio de la Urbanización de la Universidad Autónoma de Barcelona (UAB) sobre el tratamiento que se da a estos comercios en otras grandes ciudades y sobre posibles modelos para el futuro.

Queda claro, pues, que el futuro de los quioscos es incierto y que habrá muchos cambios. Cristina Anés reconoce que muchos vendedores de prensa, sobre todo los más veteranos, están obligados a hacer “un cambio de chip” y que la situación no es nada fácil: “Nos está costando mucho ver la luz al final del túnel –admite–, pero hemos de animarnos; en caso contrario no haremos esta reconversión”. ■

Texto: **Laia Teruel** Periodista Fotos: **Vicente Zambrano**

Pequeños paraísos: jardines ocultos en los interiores de manzana del Eixample

Paseando por las calles de cualquier manzana del Eixample, una pequeña abertura en la pared te llama de súbito la atención. Un cartel verde indica que se trata de unos jardines. Entrás por un estrecho pasillo y ante ti se abre un patio verde, un jardín urbano, con mobiliario para el descanso y el juego de los más pequeños, y que te aísla del fragor constante de la metrópoli. Aislamiento sonoro y visual de una urbe que se mueve veloz, sin pausa alguna, hasta que encuentras aquel rincón oculto, un espacio de seudonaturaleza en medio de la ciudad. Un pequeño tesoro.

Cerca de cincuenta jardines interiores de manzana están abiertos al público en el Eixample. Como decía Ildefons Cerdà en su *Teoría general de la urbanización*: “En cada uno de estos espacios aislados por las vías urbanas, existe un pequeño mundo, una pequeña ciudad o urbe elemental”. En cada interior de manzana hallamos este reducido microcosmos, con sus particularidades y singularidades: grande o pequeño, regular o desigual, con más verde o más gris, con arena o caucho, con más zonas de juegos o descanso. Pero todos tienen en común los espacios de ocio y recreo, la imitación que hacen de la naturaleza y el aislamiento perceptivo, que facilita la interrelación del vecindario.

A la derecha, el patio de la antigua fábrica de juguetes de Ernst Paul Lehmann, local que hoy día acoge una veintena de estudios de diferentes disciplinas creativas, en L'Esquerra de l'Eixample. En la página anterior, los jardines de Enriqueta Sèculi, en el barrio de la Sagrada Família.

En su proyecto urbanístico del Eixample, de talante progresista e igualitario, Ildefons Cerdà preveía que los interiores de las manzanas serían espacios verdes de uso público, que aumentarían la salubridad de las viviendas al tiempo que ofrecerían al vecindario una zona de descanso y ocio. Esta propuesta se vio desvirtuada desde un buen principio, ya que la oposición de las autoridades municipales, así como de los propietarios de los terrenos, dificultó y aguó el proyecto. La especulación comportó que la superficie edificable superase bastante la que Cerdà había planificado, lo que incrementó la densificación del Eixample.

El urbanista e ingeniero planteaba construir solo en dos flancos de las manzanas, pero ante las presiones acabó aceptando que se edificara en los cuatro. Con el paso de los años se ampliaron el número de plantas de los edificios mediante ordenanzas. En 1891 se pasó de las cuatro que había marcado Cerdà a seis, y en la época franquista del alcalde Porcioles se llegó a las ocho, a las que se sumaban áticos y sobreáticos. También se aumentaron las profundidades de construcción dentro de la manzana y se eliminaron los espacios de sus interiores, que podían ser edificados en toda su planta baja, y así proliferaron en muchos de ellos fábricas y comercios. En algunos casos la construcción interior superó esta planta baja y llegaba a los dos pisos de altura o más. La variedad de ordenanzas aún se puede observar paseando por el Eixample, contemplando fachadas interiores y exteriores.

Mercè Tatjer, geógrafa e historiadora urbana, vive en el Eixample y le apasiona fijarse en sus detalles, que rompen con aquella excesiva regularidad de que tanto fueron acusados Cerdà y su plan. Defiende la variedad de fachadas, de detalles ornamentales, de profundidades de los edificios, de espacios interiores en las manzanas. “Imagina que no se

hubiesen superado los cuatro pisos que pedía Cerdà. Con las calles llenas de árboles, como él planificó, ahora el Eixample sería una ciudad jardín”, evoca, nostálgica, mientras señala un edificio de ocho plantas con ático en la calle Consell de Cent, junto a la Fábrica Lehmann, espacio que aún conserva “su patio orgánico”, donde conviven talleres relacionados con la comunicación, el arte y la innovación.

Ante esta falta de espacios verdes, la llegada de la democracia en 1976 trajo un nuevo Plan General Metropolitano (PGM) que incorporaba la recuperación de los interiores de manzana como espacios ajardinados, en la línea de lo que había planificado Cerdà. La normativa indicaba que las empresas que construyesen en los sótanos de los interiores de manzana tendrían que ajardinar la cubierta, siempre que la planta baja no fuese edificable. Los primeros jardines recuperados en 1985 fueron los de la Torre de les Aigües (Roger de Llúria, 56) y los de la Casa Elizalde (València, 302).

El PGM se concretó con la ordenanza del Eixample de 2002, que derogaba y modificaba la de 1986. Según esta ordenanza, a partir de la segunda corona del edificio, que en planta baja puede llegar a una profundidad de edificación de 4,5 metros, todo el resto tiene que ser jardín. Este espacio puede ser privado, de uso exclusivo para el vecindario que ocupa las viviendas de la manzana, o bien, si se construye el subsuelo (con un parking, un supermercado o algún comercio), se debe ceder al Ayuntamiento y darle un acceso a fin de que sea un espacio abierto a la ciudadanía.

Una treintena de espacios recuperados hasta 2012

La apuesta por recuperar el interior de las manzanas se impulsó en 1996 con la creación de la empresa mixta Proei-

Desde los jardines de Enriqueta Sèculi se disfruta de una impresionante perspectiva de la Sagrada Família. El Ayuntamiento ha optado por dar nombres de mujer a los nuevos jardines para compensar la escasa presencia femenina en el nomenclador, destacadamente en el Eixample. Enriqueta Sèculi (1897-1976) fue una pedagoga, escritora y activista feminista, cofundadora de varias entidades de mujeres los años anteriores a la Guerra Civil.

xample, que combinaba capital público (un 62 %) y privado (el restante 38 %). Proeixample buscaba interiores de manzana, negociaba, compraba locales y suelo. Invertía para poder conseguir espacios verdes de uso público en los patios, y recuperaba parte del capital vendiendo suelo edificable de la manzana. En la época en que estuvo activa, de 1996 a 2012, se recuperaron alrededor de una treintena larga de interiores para uso del vecindario. La llegada al Consistorio de la extinta *Convergència i Unió* acabó con la empresa, lo que sumado a la crisis económica frenó la recuperación de los interiores de manzana.

El presidente de la asociación de vecinos de La Dreta de l'Eixample, Jaume Artigas, lo tiene claro: “Desde la llegada de la crisis en 2012 hasta ahora no se ha inaugurado ningún espacio nuevo en el barrio. La recuperación de patios de manzana se hacía comprando espacios y no por expropiación, que tenía el mismo coste que una compra. Ahora la realidad es más dura: no hay recursos económicos suficientes. No se hace gestión urbanística porque los precios son muy elevados”.

En este sentido, desde 2012 solo se han recuperado dos interiores de manzana: el de Anaïs Napoleon (Marina, 155), en el barrio del Fort Pienc, en el año 2015, y un año más tarde el de Montserrat Figueras (Còrsega, 195), en L'Antiga Esquerra de l'Eixample, nombre aprobado en julio de 2017 pero que aún está pendiente de oficializar.

“Son operaciones muy costosas, tanto para el ámbito privado como para el público. Si es una operación pública, la Administración tiene que dedicar mucho dinero, hay que comprar el suelo y ejecutarlo. Si el promotor es privado, tiene que ser una actuación importante porque es él quien paga la realización del interior de manzana para cederla

después al Ayuntamiento, que es quien lo mantiene”, explica Elisenda Capera, directora de licencias y espacio público del Ayuntamiento de Barcelona.

Actualmente hay unos cincuenta jardines interiores de manzana de acceso público en el Eixample. Es difícil contabilizarlos y desde el Ayuntamiento los números bailan. Cuesta precisar el concepto de jardín ubicado en un interior de manzana y, pese a que en principio debería tener algún lado edificado, algunas recopilaciones también contabilizan jardines abiertos, como el parque de Joan Miró. Otras compilaciones incluyen los patios de escuelas en interiores de manzanas, de uso exclusivo del equipamiento, con excepción de las escuelas que participan los fines de semana en el proyecto *Patis Oberts* [Patios Abiertos].

La recopilación más actualizada, que se cerró a finales de 2017, es la elaborada por el colectivo de arquitectos *El Globus Vermell*. Acaban de publicar un plano guía llamado *Jardins interiors d'illa de l'Eixample*, que se puede obtener por 3 euros, en el que también incluyen los de los distritos de Sant Martí, alguno de Sant Andreu y un par más situados en la frontera con Gràcia. No incorporan los patios de colegio ni los jardines abiertos, como tampoco los jardines privados de restaurantes abiertos al público, por ejemplo el *Bellavista Club*. En total contabilizan 77, de los que unos 46 formarían parte del distrito del Eixample, un número ligeramente inferior a los 48 que publicita su web. En estos 46 se incluyen 3 que están en construcción.

Desde el Ayuntamiento de Barcelona restan importancia a los números: “Lo que queremos son espacios verdes y libres, no nos importa que sean interiores o no. Al final preferimos sumarlo todo: nuestro objetivo es conseguir unos

De arriba abajo, los accesos a la fábrica Lehmann, en L'Esquerra de l'Eixample, y a los jardines de Anaïs Napoleon, en el barrio del Fort Pienc.

cinquenta espacios accesibles y un centenar verdes”, expone Elisenda Capera.

Actualmente, dentro del Plan de espacios interiores de manzana hay diversas operaciones en marcha para recuperar algunos nuevos. El primer jardín que se prevé inaugurar, a principios de 2019, es el de la Casa Macaya (Roger de Flor, 191). Ahora hay un pequeño espacio de juego, pero el Ayuntamiento recuperará y gestionará todo el interior de manzana como zona verde. Las obras de derribo empezarán en breve.

Otros proyectos iniciados ocuparán antiguos cines. Es el caso de la manzana del cine Niza, en el barrio de la Sagrada Família, cuyo interior está en la fase de derribo y que ya tiene un proyecto de edificación con entrada y salida por las calles Rosselló y la plaza de la Sagrada Família. Se proyecta que las obras acaben a finales de 2019. El extinto cine Urgell ya está derribado: el grupo Bonpreu construirá allí un supermercado con un parking en el subsuelo y habilitará un jardín en la cubierta, que cederá al Ayuntamiento. También se está derribando el antiguo cine Novedades, en la calle Casp, de donde surgirá un nuevo interior de manzana, pero son obras que, como las del cine Urgell, tienen un calendario de largo plazo, cerca de año y medio.

En el número 50 de la calle Sepúlveda se está recuperando un pequeño espacio que se conoce de momento con

el nombre de jardines La Favorita, dado que era donde se situaba el edificio de Muebles La Favorita, derribado en el año 2007. Un proyecto parado es el de manzana CLIP, rodeada por las calles Còrsega, Lepant, Indústria y Padilla, que tiene ocho locales en los bajos. Tres son del Ayuntamiento, comprados en su momento por Proeixample, pero ahora mismo no hay ninguna iniciativa privada interesada ni dinero público para construir.

Todos estos proyectos son oportunidades surgidas de la iniciativa privada y aprovechadas por la Administración. Por lo tanto, es difícil poder establecer un plan de recuperaciones, ya que el Consistorio depende de las propuestas externas que se realizan. La imposibilidad de planificar los jardines a construir comporta que proyectos como el de las supermanzanas, en que los interiores de manzana podrían servir para conectar las diversas manzanas con circuitos peatonales, sea difícil de realizar.

“La supermanzana puede estar en la calle o en el vial o puedes establecer una conexión por los interiores de manzana; se ha querido siempre que estos interiores tengan entrada y salida. Entrás por un lado y sales por otro y, si quieres, te detienes en él. También son más seguros porque hay más circulación. Si consigues eso, puedes trazar circuitos, aunque debería haber aún más y, sobre todo, coincidentes. En Sant Antoni hay bastantes adyacentes, pero carecen de entradas y salidas organizadas”, expone Elisenda Capera, que asegura que la conexión de las supermanzanas es uno de los retos del Consistorio.

El objetivo que Proeixample se marcó en su momento era que en el Eixample hubiera un jardín cada 200 metros, es decir, cada nueve manzanas. “Eso es teoría, porque después las oportunidades aparecen donde sea, pero sí que sirve para descubrir dónde se hallan las carencias. Cuando tú marcas estos 200 metros, vas viendo que hay zonas más vacías, como el espacio céntrico de la izquierda del Eixample. Esto sirve para orientar esfuerzos, pero sale lo que sale”, concluye Capera.

Desde la asociación de vecinos de L'Esquerra de l'Eixample comentan que valoran muy bien los jardines interiores existentes, aunque admiten que si las entradas son estrechas les da miedo acceder a ellos. “No me hace ninguna gracia entrar, porque siempre imagino que de allí saldrá alguien que me hará daño”, confiesa Madrona Comas, miembro de la asociación.

Formas y usos muy variados

Las entradas en los jardines interiores son muy variadas, tanto como sus formas y tipologías. Mercè Tatjer, mientras analiza el interior de manzana de Sebastià Gasch (Rocafort, 87 y Entença, 62), explica: “La parcelación de las casas es diversa. Algunas conservan trazados históricos y están sesgadas, o bien tienen más profundidad que las adyacentes, de modo que crean un jardín desigual en el interior. Cada jardín puede tener una forma diferente”.

Y también usos variados. En el Eixample algunos comparten el espacio con equipamientos públicos, como bibliotecas, guarderías o centros de servicios sociales. Otros han cedido parte del suelo para huertos urbanos o en verano se convierten en una piscina. Todos, sin embargo, participan de características que derivan de los tres principios que

El espacio dedicado a la memoria de la soprano Montserrat Figueras (1942-2011), especialista en música antigua, en L'Antiga Esquerra de l'Eixample, es uno de los últimos que, hasta ahora, han entrado en el nomenclátor municipal.

comparten como territorios seudonaturales, aislados de la gran metrópoli y su circulación y dedicados a prácticas de ocio: la presencia de espacios para sentarse y descansar, zonas de juego y ocio para los niños y, sobre todo, la intención de que el color verde predomine, focalizado en una pequeña zona del jardín o bien repartido por todo él.

Visitarlos permite también descubrir nombres de mujer hasta ahora desconocidos en la ciudad. Desde el Ayuntamiento se ha apostado por poner nombres femeninos a estos jardines, como una manera de empezar a compensar el escaso 7 % con que cuenta el conjunto de la ciudad, entre ellos ninguno dedicado a una calle del Eixample. Se recupera la memoria de mujeres significativas para la ciudad y el país ofreciéndoles un espacio propio. Las últimas denominaciones aprobadas han sido la de los jardines de Assumpció Català, la primera mujer que obtuvo el doctorado en matemática y astronomía, denominación inaugurada oficialmente el 21 de abril pasado, y la de los jardines de Montserrat Figueras, soprano especializada en música antigua. “Empieza a hacerse justicia, porque parece que, si has sido discreta y no has llamado la atención, no te tienen en cuenta”, reflexiona Mercè Tatjer.

Aislamiento, descanso y juegos de color verde

La ruta por los interiores de manzana comienza con los jardines más nuevos de la ciudad, los de Montserrat Figueras, en la Antiga Esquerra de l'Eixample, inaugurados en junio de 2016.

Un estrecho pasillo, de entrada y de salida, me transporta del tráfico de la calle Còrsega a un oasis. Lleno de árboles y de plantas que se encaraman por las paredes, entre los espacios de paso y alrededor de las zonas de descanso y

juego, la sensación de hallarme en un pequeño espacio aislado es más intensa que nunca. Pero el sábado por la mañana la calma desaparece. Dos fiestas de cumpleaños se reparten el espacio, de cerca de 1.500 metros. Una ocupa la parte elevada del parque, detrás del espacio de juego donde las plantas enredaderas envuelven el mobiliario urbano de descanso. Los bocadillos y las bebidas ocupan unas pequeñas mesas, mientras que las familias comparten el espacio jugando y hablando. La otra fiesta de cumpleaños se ha situado en un lado del parque, en un pequeño saliente. Una animadora construye formas de animales como globos, mientras unas bandejas llenas de *cupcakes* de colores esperan su momento de protagonismo.

“Normalmente hay una fiesta de cumpleaños al mes; que hoy haya dos es mucha casualidad –comenta Fidel, vecino de la manzana–. Vivo aquí mismo, pero no me molesta el ruido. Tengo hijos y es un privilegio poder venir a jugar tan cerca de casa”. Mientras habla, observa a su hijo pequeño que está jugando con la arena que rodea el espacio de juego y recuerda el taller de motos que ocupaba todo el interior antes de la reforma, no hace tanto tiempo. “El cambio ha sido a mucho mejor”, valora.

Carlota, de nueve años, descansa en uno de los bancos que rodean el parque, mientras sostiene con fuerza su bici. “Me gusta el parque”, asegura, tímida. Su padre, no obstante, confiesa que prefieren otros más grandes, como los jardines de Beatriu Pinós-Milany, baronesa y divulgadora de la obra de Ramon Llull, situados a tan solo tres minutos a pie. La zona que rodea el Hospital Clínic tiene una alta densidad de jardines, en manzanas casi consecutivas. Ahora bien, no todo el barrio sigue esta dinámica: en la zona céntrica, entre Aragón y Mallorca, prácticamente no se encuentran espacios verdes.

Los jardines dedicados a la famosa cupletista Cànida Pérez (Olot, 1893-1989), en el barrio de Sant Antoni.

A unos cuarenta minutos se halla el penúltimo jardín construido, el de Anaïs Napoleon (Marina 155), en el barrio del Fort Pienc. A media tarde niños y niñas lo llenan con correteos y juegos. Proyectado como un piso del Eixample con sus estancias, se accede a él por un pasaje que simula el recibidor y que acoge una pequeña exposición sobre quién era Anaïs Napoleon, la primera fotógrafa profesional catalana. Un recibidor que es lugar de paso y que da lugar a la cocina, donde bajo unos árboles frutales tres niños juegan a la pelota, pese a ser una de las múltiples acciones prohibidas en el espacio. Como lo es también hacer ruido y gritar.

Pero no todo el monte es orégano...

“Una señal que pide silencio. ¿Cómo es posible? ¡Es un espacio para niños!”, se queja, enfadada, Stefanie, vecina de la manzana que cada tarde va con sus hijos al jardín. “Antes el patio era de los vecinos y no han aceptado demasiado bien que pase a ser abierto”, reflexiona a su vez Eugènia, que, acompañada de sus cuatro hijos, reclama a la ciudad espacios verdes “más grandes”.

Los jardines han sido polémicos. Antes de abrirse al público eran un espacio privado de la finca. La cesión no se realizó en su momento y, cuando finalmente se llevó a cabo, forzada por el Ayuntamiento, el vecindario la recibió con muchas quejas, centradas sobre todo en el ruido.

“Un día los vecinos tiraron incluso huevos. A mí me tiraron una lata –explica Stefanie–. Han eliminado dos juegos porque eran piezas de metal situadas sobre soportes de madera y hacían ruido. ¡Increíble!”

Elisenda Capera destaca las contradicciones de las prohibiciones. “Los interiores de manzana resuenan. Entendería el malestar cuando la gente duerme y por eso se

cierran en horas nocturnas. Pero son niños, gritan y corren. No es que este interior tenga más problemas que otros, es porque algunos vecinos son especialmente sensibles”, concluye.

En la terraza del jardín encontramos mesas con cuadros de ajedrez dibujados y pequeños bancos a la sombra de los árboles, hoy vacíos. En las habitaciones se ubican las zonas de juego: un espacio con columpios y un arenal. De las paredes cuelgan plantas enredaderas, que imitan una naturaleza que contradicen el suelo de caucho y los edificios que la rodean. Los árboles ayudan a ocultar este entorno urbano; sentada en un banco, solo veo hojas y ramas. Pese al ruido de niños jugando, hay aislamiento del ruido externo, roto por algún pelotazo y ocasionales piadas de pájaros.

Estos jardines no tienen equipamientos incorporados, a diferencia de otros espacios que conviven con diversos servicios. Es el caso de los jardines de Cànida Pérez (Comte Borrell, 44-46), situados en Sant Antoni, que comparten espacio con una biblioteca y con un centro de personas mayores. El acceso es un pasillo amplio de techo alto desde el cual se accede a la biblioteca Sant Antoni-Joan Oliver, de cinco plantas y muy transitada.

Dentro del jardín la calma es total. Son las siete y media de la tarde y solo ocupan el espacio unos abuelos con su nieta y dos chicas sentadas en un banco. “No acostumbramos a venir al jardín, pero hoy hace muy buen día y tenemos que aprovechar para trabajar”, comenta Helena, señalando el ordenador que Marien sostiene sobre la falda. “Yo vengo mucho a la biblioteca por su sección de cómics”, confiesa, mientras observa de reojo la carta de presentación que está preparando para enviar a una empresa.

Se abre la puerta del espacio de personas mayores,

Los jardines de la Torre de les Aigües, en la Dreta de l'Eixample, incluyen una piscina muy concurrida en verano, conocida como la "playa del Eixample".

ubicado dentro del patio interior, y salen tres mujeres con una rosa en la mano. Se sientan en los bancos que rodean la zona de juegos infantiles y de elementos para hacer ejercicio físico. “Yo era bailarina”, confiesa alegre y divertida Núria Soriano Módena, que deja claro que es como el vinagre, no es que sea moderna. Vestida con chaqueta blanca y falda a juego, los labios muy rojos y unas gafas negras que le dan un toque muy moderno, explica que salen de celebrar Sant Jordi, con una merienda y un baile. “Me encanta este jardín tan tranquilo y agradable, sobre todo en verano, cuando hace buen tiempo”.

Una chimenea destaca en el espacio, recuerdo de la fábrica de caramelos que ocupaba el patio. Pese a contar con algunos árboles, el jardín lo dominan el color ocre de la arena y el negro del hierro de las paredes, a excepción de un rincón rebosante de plantas enredaderas para evitar pintadas en los muros. Núria y sus amigas se van a casa; al cabo de poco, el resto de participantes del baile de Sant Jordi las sigue, cruzando el patio con sonrisas emocionadas.

La “playa del Eixample”

Para terminar la ruta me acerco a los jardines de la Torre de les Aigües (Roger de Llúria, 56), que en verano se convierten en una piscina conocida como la “playa del Eixample”. Aún es primavera y a media mañana el espacio está ocupado por turistas, madres con bebés y trabajadores de descanso. Los múltiples árboles repartidos por el patio ofrecen sombra y sensación de aislamiento.

“Trabajo muy cerca y vengo cada mañana a desconectar durante el descanso”, explica Andros, con un cigarrillo en una mano y en la otra medio bocadillo envuelto en papel de aluminio. “Hoy está tranquilo; normalmente vienen los estu-

diantes de bachillerato del instituto a la hora del patio y se llena”. A Andros se le acaba el descanso y vuelve al despacho. Roxanne se sienta en un banco. Está de vacaciones y ha alquilado un apartamento muy cerca de los jardines; ha llegado allí por casualidad, pero lo encuentra muy bonito. Dos adolescentes charlan y comparten confidencias, móvil en mano. Un hombre entra con el teléfono ante los ojos, nervioso, sin dejar de pulsar teclas mientras se mueve lentamente por el espacio, poco consciente del suelo que pisa. La calma que ofrece hoy el aislamiento del patio no tiene nada que ver con el ambiente veraniego, cuando lo llenan los gritos de los niños. Incluso se oyen los pájaros, que pasean entre las copas de los árboles con una tranquilidad que no encuentran en el resto de la ciudad.

Jardines ocultos aún no pervertidos por el turismo, aunque empiezan a ser conocidos, a menudo por casualidad. Espacios de descanso y desconexión visual y sonora en medio de una ciudad que avanza veloz y, con ella, las personas que la habitan. Un receso que se combina con el juego y el ocio de los niños en un espacio que, provisto a menudo de verde, promete la ilusión de un contacto con la naturaleza lejana, que en el imaginario colectivo simboliza calidad de vida. En una zona carente de grandes espacios verdes, los jardines interiores de manzana se convierten en un sustituto acogedor de aquella naturaleza anhelada, distante de la gran metrópoli. ■

Josep Pagà Carbonell / AFB

Texto: **José Luis Martín Ramos** Historiador. Militante activo de la izquierda estudiantil en la época

Mayo de 1968, entre el activismo izquierdista y la contracultura

El Mayo francés cumple medio siglo. La revuelta desató en Cataluña una carrera frenética para demostrar quién era más izquierdista y para relevar al PCE-PSUC como partido revolucionario de la clase obrera. El discurso de la contracultura, por su parte, añadió a la lucha política una dimensión cultural y subjetiva: se sostenía que la revolución debía comenzar por uno mismo.

Los sucesos de mayo de 1968 en París fueron conocidos de inmediato en Barcelona, aunque no tuvieron impacto efectivo hasta meses más tarde, con el nuevo curso universitario. De dar noticia de ello con detalle se encargó el periodista Tristán La Rosa, que desde el 5 de mayo, y durante un largo mes, firmó en *La Vanguardia* una crónica diaria del levantamiento estudiantil y de la crisis social y política que generó. Sus reportajes, que a partir del 11 de mayo tuvieron un estilo cada vez más empático con la movilización universitaria, se ganaron la primera página del diario hasta el 1 de junio, cuando informó de la manifestación en París de los partidarios de De Gaulle, del encuentro de este con el general Massu y de su mensaje nada subliminal de intervención militar –subrayado por las maniobras de la Segunda Brigada Acorazada en la periferia de París, por si había que resucitar a Thiers. El 2 de junio, Tristán La Rosa, que pasó ya a las páginas interiores de información internacional, concluyó aquella serie abriendo su reportaje con el anuncio: “La revolución ha terminado”.

Muchos de nosotros nunca antes habíamos leído con tanto interés *La Vanguardia*, ni lo volvimos a hacer luego. Tristán La Rosa nos informó de las barricadas, de los enfrentamientos entre estudiantes y policías, de la ocupación de las universidades, del Odéon, de la huelga general convocada por la CGT; y nos ilusionó, a la izquierda universitaria de entonces, sosteniendo que el poder estaba en las fábricas y “en cierta medida” en las universidades... Durante un mes soñamos con la idea de que en el corazón político de Europa occidental –París lo era todavía– iba a estallar una revolución. El sueño se desvaneció, pero quedaron en duermevela sus consecuencias culturales; y el despertar llegó no tanto en forma de radicalización ideológica –pues la radicalización había empezado en la izquierda universitaria catalana doce meses antes– como en términos de renovación de las formas de movilización y lucha contra la dictadura franquista que habían culminado en la constitución del ilegal, pero no clandestino, Sindicato Democrático de Estudiantes de la Universidad de Barcelona (SDEUB), formas que estaban en vía de agotamiento en el curso 1968-1969.

La radicalización data del curso 1966-1967. Tras el éxito de la constitución del SDEUB en las elecciones libres de comienzos de curso y su organización formal en el acto de la Capuchinada, en marzo de 1966, se produjo la derrota del proyecto gubernamental de las Asociaciones Profesionales de Estudiantes (APE) en su segunda versión, al resultar vencido su jefe Ortega Escós –nombrado por el gobierno franquista– en un histórico duelo verbal que tuvo lugar en el Paraninfo de la universidad con los delegados del SDEUB, liderados por Francisco Fernández Buey. El modelo del sindicato democrático se extendió aquel otoño a las universidades de Madrid, Zaragoza, Valencia y Sevilla, al tiempo que las candidaturas de Comisiones Obreras obtenían un notable éxito en las elecciones a jurados de empresa en las grandes fábricas del área metropolitana barcelonesa.

En algunos ámbitos y en particular en el comité de estudiantes del PSUC, impulsor de las elecciones libres estudiantiles de 1966 y de la Capuchinada, se tuvo entonces también un sueño propio, el de la unión obrero-estudiantil y la posibilidad de derribar la dictadura –más a corto que a medio plazo– mediante una intensa movilización que debe-

ría culminar en una huelga general política, pensada en términos de insurrección de masas.

La organización estudiantil del PSUC tenía contactos personales con universitarios catalanes instalados en París, unos refugiados y otros completando estudios (Irene Castells, Jordi Borja), a través de los cuales se recibía noticia del ambiente de movilización que ya existía en Francia en 1967; una movilización centrada particularmente en el rechazo a la guerra del Vietnam y que recibía inspiración de la Revolución Cultural china. Las personas citadas no eran las únicas con conexiones francesas; cuadros del grupo de la Universidad Popular, la organización universitaria del partido Força Socialista Federal (FSF) –denominación adoptada por Comunitat Catalana (CC) a raíz de su definitivo giro hacia el socialismo, en 1964–, habían participado en un seminario político organizado en París por la Jeunesse Communiste Révolutionnaire, trotskista, con la participación de Alain Krivine –más tarde uno de los iconos de Mayo del 68– y Daniel Bensaïd.

Eran contactos que, por el momento, lo que hicieron fue reforzar las dinámicas propias, catalanas, de radicalización, generadas por una consideración muy optimista de las dimensiones y posibilidades de la movilización de masas. Esa radicalización acabó produciendo una confrontación abierta entre el comité de estudiantes del PSUC y la dirección del partido. La confrontación culminó en una ruptura en abril de 1967, de la que surgiría el denominado Grupo Unidad, al que se sumaron una minoría de militantes obreros para adoptar finalmente la denominación de Partido Comunista de España (internacional). El objetivo del PCE(i) ya no era el derribo del régimen franquista para instaurar un sistema de libertades políticas, sino directamente la revolución socialista. La ruptura interna en el PSUC y la formación del PCE(i) tuvo un efecto dominó, aceleró la radicalización de la FSF e impulsó el giro radical que se produjo también en el Front Obrer de Catalunya (FOC) a partir del verano de 1967.

PCE y PSUC: el denostado comunismo oficial

En los meses que siguieron, hasta que el Mayo francés nos alcanzó, se produjo en Cataluña una carrera por demostrar qué organización estaba más a la izquierda, cuál era la que conseguía convertirse en el preciado partido revolucionario de la clase obrera derrotando definitivamente al “revisonismo carrillista” del PSUC y el PCE. Cuando el PC francés y la CGT decidieron dar por terminada la movilización social y se aprestaron a participar en las nuevas elecciones convocadas y a recoger concesiones laborales, faltó tiempo para que esa incipiente “izquierda revolucionaria” –que así se consideraba a sí misma– catalana viera confirmado su diagnóstico y su destino. Aun así, hasta aquel momento la incidencia del Mayo francés era más de ratificación de la acción y la reflexión propia que de innovación.

Pero la innovación llegó finalmente con el declive de la movilización estudiantil barcelonesa causada por la represión sufrida por sus líderes, la aproximación al ciclo final de sus estudios de buena parte de los cuadros y las dudas crecientes sobre la posibilidad de mantener un sindicato ilegal, activamente antifranquista, actuando a cara descubierta. Las innovadoras propuestas de agitación y movilización de Mayo del 68, con sus lemas, su insistencia en el

Josep Pagà Carbonell / AFB

combate cultural, la organización de los comités de curso, la ocupación de los espacios docentes o la autogestión de la docencia –empezando por la discusión de los programas de enseñanza– parecieron una buena alternativa al declive irreversible del SDEUB. El atractivo de la novedad se reforzó con la difusión de las obras de Marcuse –Edicions 62 publicó en 1962 *Eros i civilització*–, aunque el discurso contracultural del movimiento universitario de Berkeley, anterior al Mayo francés, ya era conocido en Barcelona por los reportajes de la revista *Triunfo*. El discurso de la contracultura, de la emancipación juvenil, de la libertad sexual, añadió una nueva dimensión a las relaciones personales y a la militancia antifranquista, que extendió sus motivaciones más allá de la política. La revolución incorporó un factor de subjetivización: se sostenía que debía comenzar por uno mismo.

En el curso 1968-1969, el FOC, la FSF, el PCE(i) y estudiantes independientes –algunos de los cuales se agruparon en la Unión de Estudiantes Revolucionarios– promovieron la formación de comités de acción, la “ocupación de cátedras” con actos sonados como el asalto a la clase del profesor Palomeque, en la facultad de Filosofía y Letras, o a la de Pifarré, en la de Económicas, o el intento de ocupación del decanato de Filosofía y Letras, cuyo titular, el doctor Joan Maluquer de Motes, fue defendido por los estudiantes del PSUC del embate de los “izquierdistas”. Ahora sí llegó el impacto de Mayo del 68; un impacto que, a fin de cuentas, fue en Cataluña notablemente ecléctico, con una acumulación de neostalinismo althusseriano, discursos trotskistas y maoístas e invocaciones contraculturales, más o menos marcuserianas, dirigidas contra la cultura burguesa. ■

Las imágenes que ilustran este reportaje recogen asambleas, concentraciones y otras acciones de los estudiantes de la facultad de Medicina de Barcelona, en mayo de 1968. Su autor, Josep Pagà Carbonell, las tomó para la revista del Sindicato Democrático de Estudiantes.

Texto: Francesc Bombí

Colección “Biblioteca Secreta”
Edita: Ayuntamiento de Barcelona
Barcelona, 2017

Tres historias de la ciudad sumergida

Diario del marionetista Pepe Otal

Autor: Pep Gómez
108 páginas

Hem d'anar a l'Índia (records d'un viatge freak)

Autor: Joan Vinuesa Baliu
108 páginas

Cuc sonat

Autor: Xavi Cot
205 páginas

Tres libros inauguran la colección “Biblioteca Secreta”, tres volúmenes que recuperan personajes necesarios de la Barcelona más underground. Pep Gómez escribe sobre Pepe Otal, Joan Vinuesa narra su viaje a la India y Xavi Cot explica qué fue el Cuc Sonat.

Barcelona es, hoy, una ciudad que se ha hecho un nombre en el mundo cultural, una cierta potencia que atrae a turistas-clientes-consumidores. Pero también es un lugar que históricamente ha tenido una capa subterránea densa, repleta de minorías que tanto se han transformado como mantenido; una pequeña sociedad con personajes y leyendas, luces y sombras que puntualmente han salido a la luz pero con historias por explicar, y un empuje que también ha contribuido a hacer de esta ciudad lo que es hoy.

Tres libros muy diferentes estrenan esta “biblioteca secreta” que recupera historias que merecen tener un lugar en el relato, un espacio digno para existir, si es necesario, al margen del mercado, ya que son precisamente unas vidas al margen de la voluntad mercantilista que también ha marcado la cultura catalana.

Estos tres primeros libros, además, se encabalgan y se comunican entre ellos. El Taller de Marionetas de Pepe Otal se cita varias veces en el libro de Xavi Cot, como también Joan Vinuesa, con cuyo libro dinamizó en su taller las grandes noches de poetas y marionetistas. Entre los tres se dibuja un fresco sociocultural, se intuyen algunas de las pulsiones de la contracultura barcelonesa. Vayamos por partes.

Pep Gómez escribe un cuaderno de bitácora como si lo hubiese ido escribiendo Pepe Otal, partiendo de lo que le explicaba su amigo y colega. El texto arranca con una especie de autorretrato hasta que hace la primera entrada del falso dietario en 1980, en que ya marca la idiosincrasia del personaje: “Cuando me preguntan: ‘¿Tú, qué opinas?’, me callo. Yo me matriculé en esta vida de oyente. Soy escuchante”. A partir de

aquí, las diferentes entradas van saltando episodios dispersos de la vida del marionetista y retratan el ambiente en que se mueve Otal, un mundo marcado por la alegría de vivir, los líos de faldas y la generosidad de acoger en su taller a quien hiciese falta, todo ello aderezado con la agenda de los espectáculos que va ofreciendo por diferentes lugares hasta el último, en Cerdeña, donde la noche después de una representación muere, en el año 2007.

Discípulo de Tozer y maestro de numerosos marionetistas, en su taller ocurrieron muchas cosas, una de las cuales fueron los encuentros de poetas y marionetistas que coordinaron David Castillo y Joan Vinuesa, el autor y protagonista del siguiente libro.

Vinuesa es poeta y pintor, y cantautor, y enfermero, y sobre todo habitante del magma barcelonés de la cultura

Texto: J. Ernesto Ayala-Dip

underground. En *Hem d'anar a l'Índia (records d'un viatge freak)* [Tenemos que ir a la India (recuerdos de un viaje freak)], encontramos el recuerdo de un viaje iniciático –a caballo de los años 1977 i 1978– en busca del mito de la liberación contracultural, una epopeya en tren, autobús y autoestop para alcanzar la imagen del paraíso. Es el camino de los hippies de los setenta (que aún hoy sigue, con variantes) hacia el autoconocimiento partiendo de una cierta ruptura con lo establecido. Aderezado con imágenes potentes de la libreta de viaje, encontramos el itinerario y algunas vivencias con el trasfondo de una cierta frustración por lo que encuentra, que incluye finalmente una enfermedad que le hará regresar. Pero la perspectiva de los años también ilumina los buenos momentos, los descubrimientos, el camino interior. Vinuesa lo explica siempre desde un distanciamiento crítico; ya no es aquel joven que salía a conocerse, sino un artista que retrata también una sociedad y un momento.

Un momento histórico es también el que describe Xavi Cot cuando habla de las aventuras del Cuc Sonat, especialmente en la primera etapa, de 1974 a 1979. Cot explica cómo la inquietud por organizar sesiones musicales fue convirtiéndose en una dedicación pionera a los primeros punks del estado español, con la cumbre del Festival Punk en la Aliança del Poblenou, el 4 de diciembre de 1977. Plagado de fechas y datos, el libro de Cot presenta una primera vertiente, la historicomusical, donde narra cómo se ve inmerso en el movimiento punk casi sin quererlo. Pero tiene otro aspecto tanto o más interesante y que queda a media luz, y es que durante sus estancias en Londres conecta con una serie de catalanes estrafalarios en el exilio, que nos presenta, pero que no amplía. En todo caso, nos pasea por unos años fascinantes, con un lenguaje característico reforzado por crónicas de época.

Son tres libros diferentes, desiguales y con puntos de contacto, necesarios para documentar el paso de algunos personajes destacados en la historia sumergida de la ciudad, que si no hubieran sido recogidos aquí se habrían mantenido en los márgenes. ■

El método montalbiano de mirar Barcelona

Barcelonas

Autor: Manuel Vázquez

Montalbán

Edita: Ayuntamiento de Barcelona

358 páginas

Barcelona, 2018

En todo libro, sea de ficción, ensayo o poesía, siempre hay un centro de gravedad. Esta es la cuestión que se le plantea a cualquier reseñador. Desconozco si esta ley (suponiendo que lo sea) está enunciada en alguna parte, pero mi larga experiencia en el oficio me lo indica como un precepto insoslayable. Uno se pregunta: ¿sobre qué idea, o sobre cuáles, pivota el libro que estoy leyendo? No hay ninguno sin su o sus centros de gravedad. A las ciudades les ocurre lo mismo. Por ello, cuando visitamos una ciudad desconocida, lo primero que buscamos es su centro. Una ciudad podría también ser vista o “leída” como un libro. Y generalmente para orientarnos en una desconocida hasta entonces por nosotros, cargamos con una guía, un libro, en suma.

De alguna manera, *Barcelonas*, el libro que Vázquez Montalbán publicó en 1987 y que ahora tenemos reeditado en castellano y traducido al catalán y al inglés, sería el libro ideal, puesto que se puede leer y a la vez recorrer como si se tratara de una

ciudad. Estoy casi seguro de que al autor no se le escapó esta simbiosis entre libro y ciudad, este recorrido que permite al lector no solo pasar páginas, sino también recorrer calles, barrios, plazas, monumentos y personas. Y palpar, como se palpa intuitivamente cuando se camina por nuestra ciudad, las capas que la conforman, sus arqueologías diversas, sus superficies contiguas.

Invoco la palabra arqueología con el mismo sentido con que la usa Manuel Vázquez Montalbán en su libro, y me viene a la cabeza el sintagma de “prospección arqueológica superficial”. Este tipo de arqueología hace referencia a un modelo de investigación, que más que al fondo de lo estudiado (las excavaciones) se sitúa en su superficie, como si se observara desde un avión (que también), haciendo que de esa nueva manera de mirar una extensión compleja, un paisaje (algo más que un simple escenario) se obtengan unos resultados más ricos e inesperados.

Pues bien, lo primero que uno descubre en *Barcelonas* es que no es el típico libro que nos habla de una ciudad articulado históricamente. Por tanto, no es un libro de historia sino de memoria, que es algo muy distinto. *Barcelonas* no funciona por hitos cronológicos. Es una deconstrucción de Barcelona, como no podía ser de otra manera, teniendo en cuenta la inteligencia eminentemente deconstructivista que siempre instrumentó Vázquez Montalbán para analizar la realidad. O mejor dicho, las realidades. No hay posibilidad de analizar con garantías, ni morales ni sociológicas, ningún paisaje humano si no registra las contradicciones que lo conforman. Esto es exactamente deconstruir. Y así es como opera la inteligencia del autor de *El pianista*.

Barcelonas funciona mediante conceptos y perspectivas. Cada uno de ellos es un capítulo, organización que nada tiene que ver con un despliegue histórico, aunque sí histo-

ricista. Enumeremos esos conceptos, que a su vez devienen perspectivas y viceversa: “Desde las colinas”, “Las ciudades sumergidas”, “El hombre libre en la ciudad libre”, “La Ben plantada”, “La ciudad ocupada” y “Milenio”. Leído, el libro no esconde una suerte de estructura sincrónica, aunque al final lo que se imponen son las diacronías y superestructuras sobre las que se asienta todo el texto. Barcelona es un cruce de espesor y superficie. El primero está en la segunda, no basta con excavar, sino que también hay que sobrevolar su suelo. Elevarse sobre sus techos. Es una ley que posiblemente exija todo estudio de una ciudad. Tampoco hay que soslayar la formación marxista del autor. Por eso hablé más arriba de deconstrucción, es decir, el método que permite sorprender las contradicciones que alberga toda realidad.

Poniéndonos un poco más solemnes, también diría que *Barcelonas* es un tratado no solo sobre Barcelona, sino de cómo escribir sobre una ciudad con una larga historia como la nuestra. ¿Hay otras maneras de hacer esta historia? Claro, si leemos, por ejemplo, el también no menos canónico *Barcelona*, de Robert Hughes, encontraremos una filosofía muy relacionada con el ejercicio habitual de su autor, y una manera de comprometerse con la ciudad que conoció y de la que se enamoró, pero sin perder de vista nunca su oficio como crítico de arte en la interpretación de “su” Barcelona.

Releer *Barcelonas* hoy nos puede suponer todavía hacerlo con la misma admiración con que la leímos la primera vez. Esa prosa, como programada para restituir en la memoria de los barceloneses la intrahistoria pegada en las paredes de su ciudad, la infamia histórica, la humillación propinada a sus habitantes, alternada con los breves días de alegría desaforada y de esperanza. Estoy seguro de que el autor leyó *Las ciudades invisibles*, de Italo Calvino. Y se debió de preguntar a qué categoría podría pertenecer su entrañable Barcelona, siguiendo la clasificación calviniana: ¿una ciudad sutil o según sus cielos, sus deseos, sus nombres, su memoria, sus muertos o sus ojos? Los lectores tienen ahora la palabra. ■

La primavera pendent.
Barcelona 1818
Autora: Ada Castells
200 páginas

La fugida d'Urània.
Barcelona 1888
Autora: Susanna Rafart
190 páginas

Texto: José Ángel Montañés

Frankenstein pasea por Barcelona

Comanegra celebra los doscientos años de la novela de Mary Shelley con siete nuevos títulos en los que está presente el monstruo y que se ambientan en grandes momentos vividos en la ciudad.

La escritora inglesa Mary Shelley creó en 1818 a Frankenstein, un monstruo pionero de un género literario, la ciencia ficción, que dos siglos después sigue inspirando a otros creadores. Por gracia de Shelley, el científico Victor Frankenstein creó a un ser con partes de cadáveres retando las leyes de la naturaleza y de la ciencia. Barcelona es fruto de la suma de grandes acontecimientos acaecidos a lo largo de los últimos siglos. Tras crear el Eixample que urbanizó la planicie más allá de las murallas romanas y medievales, la Exposición Universal de 1888 permitió recuperar el territorio que había ocupado la opresora ciudadela militar borbónica. En 1929 la ciudad volvió a vibrar y crecer con motivo de la Exposición Internacional que posibilitó

que la montaña de Montjuïc fuera un barrio más. Y con los Juegos Olímpicos en 1992 y el Fórum de las Culturas en 2004, el frente marítimo fue el gran protagonista de la transformación urbanística que devolvió a Barcelona la mirada al mar.

Con las anteriores y otras grandes citas de la historia de Barcelona presentes, la editorial Comanegra ha dado el salto a la narrativa en catalán, después de centrarse durante sus diez años de vida en la no ficción y las traducciones, con un experimento tan arriesgado como el del científico decimonónico. Para formar el cuerpo de su proyecto, en el verano de 2016, el “científico loco” de este laboratorio editorial, Joan Sala, editor y fundador del sello, reunió a siete escritores de diferentes genera-

Els vulnerables.

Barcelona 1929

Autor: Julià de Jòdar
174 pàgines

ciones. Les encargó crear otras tantas novelas que transcurren en Barcelona entre 1818 y 2018, los doscientos años que hace que Shelley escribió su libro tras la mítica velada con Byron y compañía en una mansión a las orillas del lago Léman. Los autores escogidos fueron Mar Bosch, Núria Cadenas, Ada Castells, Jordi Coca, Julià de Jòdar, Miquel de Palol y Susanna Rafart, por orden alfabético. Cada uno tenía que ambientar su texto en uno de esos años claves: 1818 (año en el que se escribió la novela), 1888 (Exposición Universal), 1929 (Exposición Internacional), 1968 (Mayo del 68), 1992 (Juegos Olímpicos), 2004 (Fórum) y 2018 (la actualidad). Todo un reto para escritores no acostumbrados a trabajar por encargo.

Pero había más requisitos. Un personaje que deambula por las siete novelas, en dos de ellas con el nombre de Francesc Castany (léase rápido) y en el resto con otras denominaciones, pero siempre autor de una novela o libro: *El nuevo Prometeo*; un tratado sobre el superhombre, en el que profetiza un futuro utópico para Barcelona que se cumplirá en 2018 y una referencia directa al subtítulo de la obra londinense. Castany protagoniza o puede aparecer haciendo cameos o cambiando de nombre por su devenir en estos doscientos años y esconde un secreto que el lector conocerá solo si lee los siete libros; un aliciente más para leerlos todos.

Els ulls dels homes mentiders.

Barcelona 1968

Autor: Jordi Coca
202 pàgines

En la novela de Shelley, el monstruo, tras ser abandonado por su creador, vaga por el bosque escondiéndose de la gente hasta que acaba cometiendo varios asesinatos y es perseguido por su creador, que quiere acabar con él. “Matar el Monstre” es el nombre del proyecto que acabará conformando, a juicio de otro de sus impulsores, el filólogo Francesco Ardolino, “una especie de gran novela de Barcelona, que en el siglo XXI ha de ser prolífica o no será”.

Ya se han publicado los cuatro primeros volúmenes. El primero en salir a la calle en busca de lectores fue el de Ada Castells. Ella firma *La primavera pendent* [La primavera pendiente], ambientada en la Barcelona de 1818, en la que la hija de un patrón de una fábrica de indianas que acaba de fallecer tiene que casarse con un misterioso joven, Francesc Castany, para que el negocio siga adelante; una historia de roles femeninos que cambian y que chocan, como ahora, con una sociedad que no se lo pone fácil a las mujeres.

La segunda entrega de este mecano literario, *La fugida d'Urània* [La huída de Urania], de la poeta Susanna Rafart, se sitúa en la convulsa ciudad de 1888 que lucha por convertirse en una ciudad moderna. Aquí un joven fotógrafo se dedica a atrapar la imagen de la nueva Barcelona en la Exposición Universal, pero no se percata de la revolución social que se vive de forma paralela.

Colección “Matar el Monstre”

Editan: Ayuntamiento de Barcelona y Comanegra
Barcelona, 2018

El tercer título lo firma Julià de Jòdar, que vuelve a escribir tras anunciar que se retiraba. Su novela *Els vulnerables* [Los vulnerables] está ambientada en otro gran momento internacional como fue la Exposición de 1929, un tema poco tratado en la novela en catalán. Está protagonizada por un tétrico personaje: Frank Goldstein, que experimenta con obreros pobres en su fábrica de Can Tunis con la intención de crear “el Superhombre Metalúrgico”. Se trata, por encima de todo, de un relato de la lucha encarnizada de la clase obrera por alcanzar la dignidad, que incluye cargas de los guardias de asalto en 1932 inspiradas, según el autor, en las del pasado 1 de octubre.

En mayo el protagonista es 1968, que Jordi Coca utiliza de ambiente para su novela *Els ulls dels homes mentiders* [Los ojos de los hombres mentirosos]. En ella, un joven burgués descubre en la universidad los movimientos estudiantiles antifranquistas y a los artistas catalanes en el París de 1969.

Tras el verano saldrán a la luz la quinta y sexta piezas. Por una parte, la novela de Núria Cadenas *Secundaris* [Secundarios], en la que conviven la ciudad de los Juegos Olímpicos con Can Tunis, la prisión de Wad-Ras o el Turó de la Peira, “la cara b” de la ciudad que no solo no tuvo proyección sino que se ocultó. Por otra, Mar Bosch prepara *Vindràs amb mi després del diluvi* [Vendrás conmigo después del diluvio], en la que dos hermanos llegan a la Barcelona del Fórum de 2004 para sobrevivir a un diluvio personal. La última entrega, en diciembre, la firma Miquel de Palol. *Angèlica i Rafel* es una historia de espías en la Barcelona de hoy, un pulso entre la verdad y la mentira a partir de un filósofo que lo cuestiona y relativiza todo.

Una vez acabado este nuevo Frankenstein a partir de estos siete cadáveres, Comanegra seguirá apostando por la ficción en catalán, fuera ya de las reminiscencias del monstruo del siglo XIX. ■

Mireia Zantop

Texto: **Lolita Bosch**

Barcelona Lolita Casa

La clínica donde nací se convirtió en un asilo de ancianos, luego en un espacio vacío y al final la *okuparon* y desalojaron. Pero no la han derribado.

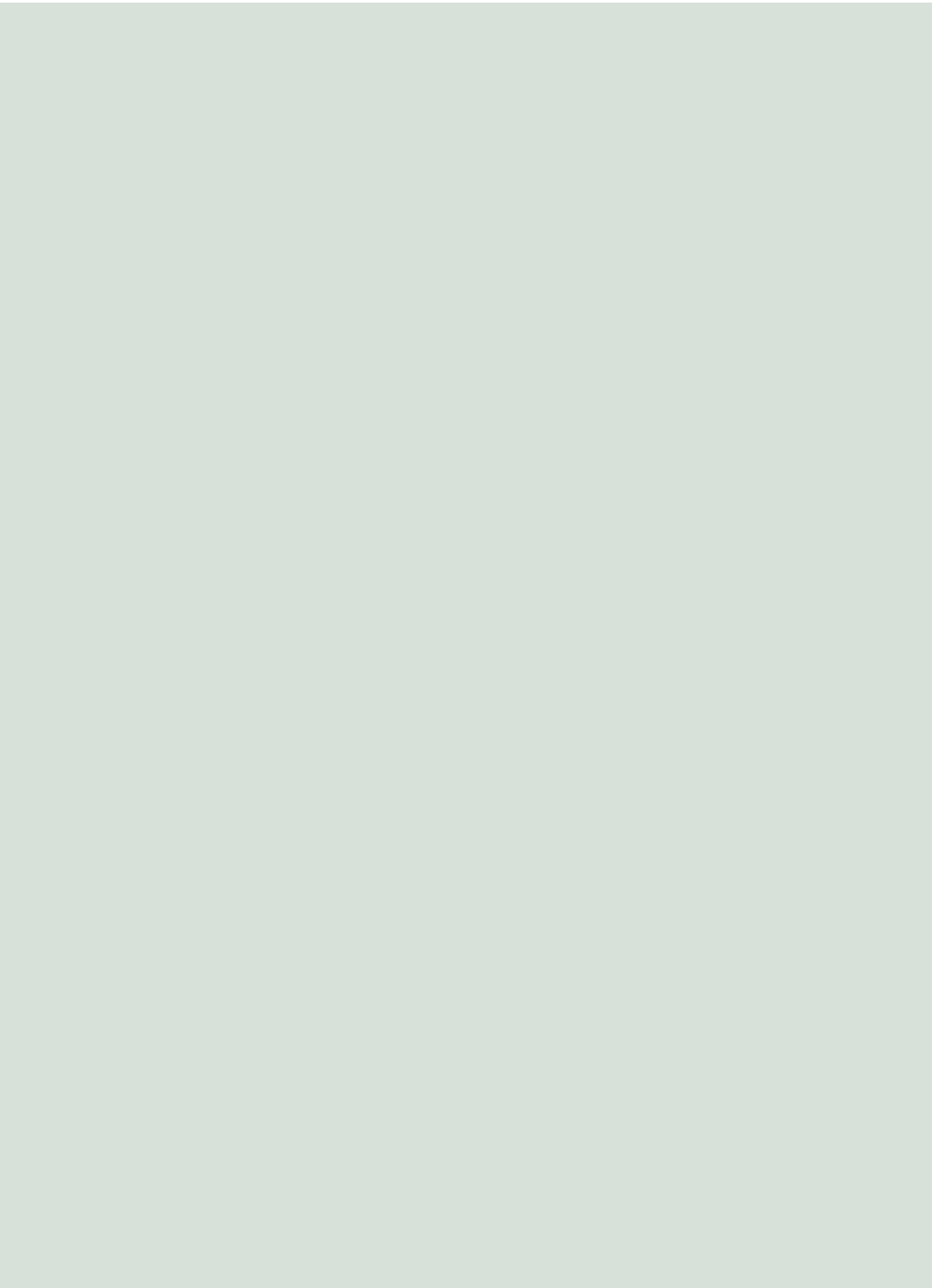
Aunque confunda el paso del tiempo con el espacio de una ciudad, yo nací aquí: en esta ciudad que a veces no somos capaces de reconocer bajo la ciudad nueva. En 1970. En la clínica privada del doctor Ripoll, un edificio de color de rosa con puertas de madera blanca, en el barrio de Sant Gervasi. En la falda de la montaña del Tibidabo. Hace unos años lo *okuparon* un grupo de jóvenes del barrio que se iban a duchar y a comer a casa, pero volvían por la noche a dormir. En la esquina de Madrazo con Alfons XII, una calle que siempre me ha parecido discreta.

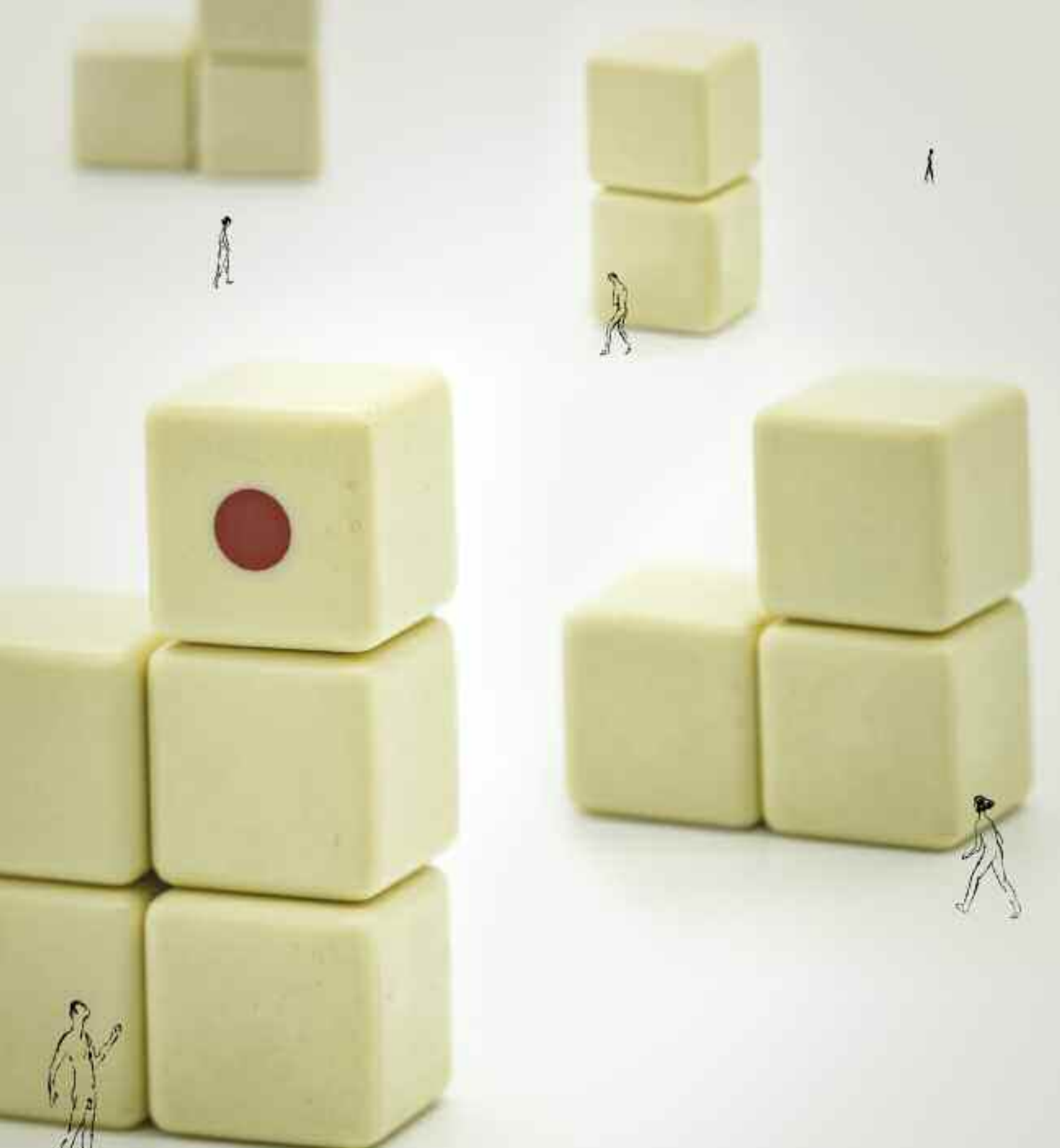
La clínica rosa, que era un caserón modernista y con el tiempo se convirtió en un asilo de ancianos, después en un espacio vacío y hace unos años fue finalmente *okupado*, se convirtió en noticia en los periódicos locales. Y se dijo que su desalojo era previo a su destrucción. Eso hizo que en los últimos años yo visitara el lugar con cierta frecuencia. Con cierta tristeza. Pero pese a que sí fue desalojado, nunca lo derribaron y está casi como estaba. Algo más sucio, con ventanas y puertas tapiadas pero rodeado de árboles frondosos que no paran de crecer, pese a las intenciones tóxicas de edificar hasta en los mínimos espacios urbanos que quedan libres, como si quisiéramos vivir en un mundo lleno a rebosar.

Y pese a que no he podido volver a entrar en él, conservo su recuerdo. Porque cuando yo tenía tres años, en la misma clínica nació mi hermana pequeña, y recuerdo ver desde la habitación en que ella estaba con mi madre, como si fuera más difícil de distinguir, mi propia habitación con camas de

color verde al otro lado del patio interior de manzana. Además, tengo las fotografías que hice meses antes de que fuese *okupada* y que conforman un plano mental de los lugares donde me he quedado para siempre. Un trazo que si se repasa tiene todo el sentido del mundo. Se entra por la primera fotografía: una puerta, la primera que crucé en brazos de mi madre para salir a la calle. Porque yo nací aquí. En Barcelona. En el año 1970. Cuando mi familia vivía en la calle Dènia esquina Oliana. En el tercer piso de un edificio que tenía una terraza muy grande en un lado y en el otro un patio interior desde donde se veían con toda claridad las ventanas interiores de la clínica del doctor Ripoll. De modo que nací y solo tuve que atravesar medio chaflán para llegar a casa. Después viví durante unos años en una habitación con camas verdes desde la que siempre pude ver la ventana de la habitación en la que había nacido y recordar sus paredes rosas, sus marcos blancos. No porque tuviera ninguna recuerdo de mi nacimiento, sino del de mi hermana. Y siempre he querido pensar que ella y yo nacimos en la misma habitación.

El día en que yo nací la familia de mi padre no estaba allí. Habían ido a París a celebrar la boda de mi tío. Así que, pese a mis recuerdos, fue mi padre quien primero escribió algo sobre mi vida: para avisarles de que todo había ido bien. Pero antes de hacerlo envió un ramo de flores a mi madre con una tarjeta que yo no vi hasta que fui mayor y que estaba dentro de un sobre que llevaba escrita esta indicación: "Sra. Bosch. Hab Nº 6. Clínica Dr Ripoll". La tarjeta dice: "Estamos muy contentos de tener otra niña en casa", antes, cuando a las mujeres se nos llamaba niñas como si fuese algo bonito, que muy probablemente lo pretendía. La firmaban mi padre y mi hermano mayor. Y después de enviar el ramo, mi padre envió un telegrama a París en el que lo hacía saber a su familia "Nacida felizmente Lolita". Aunque para hacerlo no escribió con su letra. Porque los telegramas, como los télex, se enviaban y se recibían con una tipografía neutra. Aunque fuera de ese modo de escribir casi ajeno, la familia de mi padre pudo saber que me llamaba Lolita, que estaba bien y que había nacido aquí. En esta ciudad que aún hoy nos envuelve, pese a que apenas seamos capaces de reconocerla bajo la ciudad nueva. ■

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>
<http://twitter.com/bcnmetropolis>

**Ajuntament
de Barcelona**

